

T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI YAPTIRIMLAR

VE

KATAR “ABLUKASI” ÖRNEĞİ

MUHAMMED EMRE HAYYAR

KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN

PROF. DR. AHMET HAMDİ TOPAL

İSTANBUL – 2022

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün safhalarda etik dışı olabilecek bir davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, kullandığım kaynakları kaynak listesine aldığımı, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Muhammed Emre Hayyar

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KULLANILAN ATIF USULÜ.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIM KAVRAMI	4
A. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIM TARTIŞMALARINA DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME	4
<i>i. Yaptırım Tanımı.....</i>	<i>4</i>
<i>ii. Uluslararası Hukukun Yapısı ve Yaptırımlar</i>	<i>5</i>
<i>iii. Uluslararası Hukukun Etkinliği ve Yaptırımların Mevcudiyeti.....</i>	<i>8</i>
<i>iv. Uluslararası Örgütler ve Yaptırımlar</i>	<i>12</i>
B. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ	14
<i>i. I. Dünya Savaşı Öncesi Dönem.....</i>	<i>14</i>
<i>ii. I. Dünya Savaşı Sonrası Dönem</i>	<i>16</i>
<i>a. Milletler Cemiyeti Sistemi</i>	<i>16</i>
<i>b. Briand-Kellogg Paketi</i>	<i>23</i>
<i>iii. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem</i>	<i>26</i>
<i>a. Birleşmiş Milletler Sistemi</i>	<i>26</i>
<i>b. Birleşmiş Milletler Sistemi ile Milletler Cemiyeti Sistemi'nin Mukayesesi.....</i>	<i>35</i>
C. DEĞERLENDİRME.....	38
II. ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI YAPTIRIM TÜRLERİ 41	
A. SAVAŞ (WAR).....	42
<i>i. Günümüz Uluslararası Hukukunda Savaşın Konumu ve Hukuki Etkileri</i>	<i>43</i>
<i>ii. Savaşın Tanımı ve Savaş Hâli</i>	<i>47</i>
B. ZARARLA KARŞILIK (REPRISAL).....	51
<i>i. Tanımı, Tasnifi ve Tarihsel Gelişimi.....</i>	<i>51</i>
<i>ii. Zararla Karşılığın Şartları.....</i>	<i>57</i>
<i>iii. Zararla Karşılık Uygulamalarının Tasnifi.....</i>	<i>59</i>

iv.	<i>Karışma (Intervention) Kavramı ve Zararla Karşılık ile Birbirinden Ayrılması</i>	63
v.	<i>Savaş ile Zararla Karşılığın Birbirinden Ayrılması</i>	64
vi.	<i>Zararla Karşılık ve Kuvvet Kullanma Yasağı Arasındaki İlişki</i>	67
C.	KARŞI TEDBİRLER (COUNTERMEASURES)	69
i.	<i>Karşı Tedbirler Kavramı ve Zararla Karşılık ile İlişkisi</i>	69
ii.	<i>Karşı Tedbirlerin Şartları</i>	70
D.	MİSİLLEME (RETORSION)	75
i.	<i>Misilleme Kavramı</i>	75
ii.	<i>Misillemenin Şartları</i>	77
iii.	<i>Karşı Tedbirler ve Misillemenin Birbirinden Ayrılması</i>	79
iv.	<i>Bir Misilleme Uygulaması Olarak İkincil Yaptırımlar</i>	80
a.	<i>Devletlerin Yetkisi (Jurisdiction)</i>	81
b.	<i>İç İşlerine Karışma Yasağı ve Devletin Yetkisinin Sınırlarının Belirlenmesindeki Rolü</i>	85
c.	<i>Bir Misilleme Uygulaması Olarak İkincil Yaptırımların Hukukiliği</i>	87
E.	DEĞERLENDİRME	90
III.	ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI YAPTIRIM ÖRNEĞİ OLARAK KATAR “ABLUKASI” (2017-2021) VE YAPTIRIMLARIN HUKUKİLİĞİ	92
A.	YAPTIRIMLARIN SİYASİ ARKA PLANI	92
B.	YAPTIRIMLARIN HUKUKİLİĞİ	94
i.	<i>Uluslararası Yargısal Mekanizmalar Nezdindeki Süreçlere Genel Bir Bakış</i>	95
ii.	<i>Yaptırımların Tasnifi ve Hukukiliğine Dair İleri Sürülen Argümanların Değerlendirilmesi</i>	97
a.	<i>Yaptırımların Tasnifi</i>	97
b.	<i>Dörtlü İttifakın Hukuki Argümanları Işığında Yaptırımların Hukukiliğinin Değerlendirilmesi</i>	101
C.	DEĞERLENDİRME	107
SONUÇ	109
KAYNAKLAR	112

ÖZET

Uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımlar, uluslararası hukukun en tartışmalı konularından birisi olmuştur. Uluslararası siyaset ile yakın etkileşimi sebebiyle sıklıkla gündemi meşgul eden tek taraflı yaptırımların hukuki çerçevesine dair bütüncül ve kapsamlı bir çalışma sayısı ise oldukça az kalmıştır.

Bu yüksek lisans tez çalışması, tek taraflı yaptırımları uluslararası hukuk çerçevesinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öncelikli olarak uluslararası hukukta yaptırım kavramını irdelemekte ve ardından tek taraflı yaptırım türlerini kapsamlı şekilde incelemektedir. Son olarak ise bir tek taraflı yaptırım örneği olarak Katar “Ablukası”nı ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası yaptırımlar, tek taraflı yaptırımlar, karşı tedbirler, misilleme, Katar Ablukası

ABSTRACT

Unilateral sanctions have been one of the most controversial topics of international law. Although unilateral sanctions make the headlines due to their close relationship with the international politics, the number of comprehensive studies on the topic remains few.

This master thesis aims to examine unilateral sanctions from the perspective of international law. In this direction, it first explores the issue of sanctions under international law in general and then turns to the different types of unilateral sanctions. Lastly, it focuses on the Qatar “Blockade” as a case study.

ANAHTAR KELIMELER: International sanctions, unilateral sanctions, countermeasures, retorsion, Qatar Blockade

KULLANILAN ATIF USULÜ

Bu tez kapsamında OSCOLA (Oxford University Standard for the Citation of Legal Authorities) – (Fourth Edition) atıf usulü kullanılmıştır.

GİRİŞ

Uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımların uluslararası hukukun en az gelişmiş alanlarından birisi olduğu söylenebilecektir.¹ Tek taraflı yaptırımların bu az gelişmişlik hali, uluslararası hukukun tarihsel gelişiminde de sıklıkla gündeme gelmiş ve tartışmalara konu olmuştur. Bu bakımdan, uluslararası hukukun bir yaptırım mekanizmasına sahip olup olmadığı ve eğer sahipse bu mekanizmanın nasıl bir mahiyette olduğu hususları, uluslararası hukuka dair yapılan değerlendirmelerde sıkça ele alınmıştır.

Kabul edilmelidir ki bir yaptırım mekanizmasının mevcudiyeti ve bu mekanizmanın işlevselliği bir hukuk disiplininin etkin bir şekilde uygulanmasının en temel gerekliliklerinden birisidir. Bununla birlikte, uluslararası hukukun sahip olduğu mekanizmaların ulusal hukuk sistemlerinin sahip olduğu mekanizmalardan farklı bir yapıya sahip olması ve nispeten daha az etkili kabul edilmesi sebebiyle bu yöntemlere pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Öte yandan, egemen devletleri merkeze alan bir sistem olarak uluslararası hukukun sahip olduğu yaptırım mekanizmalarının da sistemin bu karakteristiğine uygun olarak geliştiği söylenebilecektir.

Bu bakımdan; hukuk önünde birbiri ile eşit olan devletler, herhangi bir üst mekanizma olmadan hukukun uygulanması için modern uluslararası hukukun doğuşundan günümüze sıklıkla tek taraflı yaptırımlara başvurmuşlardır. Zaman içinde bu yaptırımlara alternatif bazı yöntemler geliştirilmişse de tek taraflı yaptırımların uluslararası toplum için önemini koruduğu bir gerçektir. Bu gerçeğin bir sonucu olarak tek taraflı yaptırımlar, uluslararası toplumun ve uluslararası hukukçuların gündemini meşgul etmeye devam etmektedir.

Bununla birlikte, yapılan çalışmaların pek çoğunun meseleyi kapsamlı ve derinlemesine bir şekilde ortaya koymaktan ziyade, belirli olaylar ekseninde

¹ ND White and Ademola Abass, 'Countermeasures and Sanctions' in Malcolm Evans (ed), *International Law* (5., Oxford University Press 2018) 521.

değerlendirme yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu çalışmada ise tek taraflı yaptırımların bir bütün olarak ele alınması amaçlanmıştır. Ancak ifade edilmelidir ki çalışmanın tek taraflı yaptırımlara dair her meseleye değinmek gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Aksine, yalnızca tek taraflı yaptırımların uluslararası toplum nezdindeki rolü ve ilgili hukuki çerçevenin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bir katkı sunulabilirse çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümünde uluslararası hukukta yaptırım kavramı, bu kavrama dair tartışmalar ve tek taraflı yaptırımlar haricindeki yaptırımların ve ilgili diğer müesseselerin gelişimi ele alınmıştır. Tarihsel gelişime dair değerlendirmelerde ortaya çıkardıkları etkiler göz önünde bulundurularak I. ve II. Dünya Savaşları tarihsel kırılma noktaları olarak tespit edilmiş ve buna göre dönemlendirme yapılması tercih edilmiştir.

Akabinde ikinci bölümde tek taraflı yaptırımların türlerine ve bu yaptırım türlerinin tâbi olduğu hukuki çerçeveye odaklanılmıştır. Buna göre; devletlerin aralarındaki hukuki uyuşmazlıkları gidermek amacıyla başvurabildikleri tek taraflı yaptırımların uluslararası hukuk tarafından nasıl düzenlendiği ve uyuşmazlıkların giderilmesinde nasıl bir rol oynadığı izah edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda; savaş, zararlar karşılık, karşı tedbirler ve misilleme olmak üzere dört farklı kategori tek taraflı yaptırımın mahiyeti, tarihsel gelişimi ve ilgili hukuki çerçeve ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise bir tek taraflı yaptırım uygulaması olarak Katar “Ablukası”² (2017-2021) ele alınmıştır. Çalışmamız kapsamında Katar Ablukası’nın incelenmesinin tercih edilmesinin iki temel gerekçesi bulunmaktadır. İlk olarak; uygulanan yaptırımların kapsamı bakımından farklı türlerdeki tek taraflı yaptırımların mevcut olabileceği ve dolayısıyla da farklı hukuki rejimlerin gündeme gelebileceği düşünülmüştür. İkinci olarak, Katar Devleti’nin yaptırımlara ilişkin çok sayıda yargısal mekanizmaya başvurusunun bir sonucu olarak, -her ne kadar bu başvuruların

² Her ne kadar uygulanan yaptırımlar hukuki anlamda abluka olarak nitelendirilemeyecekse de uluslararası toplum tarafından yaygın şekilde bu kullanımın kabul görmesi sebebiyle çalışmamız kapsamında da yaptırımları ifade etmek için Katar Ablukası ifadesi kullanılmıştır.

büyük bir kısmı neticelenmeden geri çekilmiş olsa da- yaptırımların çeşitli açılardan değerlendirildiği uluslararası hukuki süreçler söz konusu olmuştur. Ayrıca bu süreçler, tarafların hukuki pozisyonlarını açık bir şekilde ortaya koymasını da sağlamıştır. Bu doğrultuda, tek taraflı yaptırımlara ilişkin kuralların nasıl yorumlanıp uygulandığının incelenmesi adına Katar Ablukası'nın mümbit bir zemin ortaya çıkardığı ve çalışmamızın amacı olan tek taraflı yaptırımların uluslararası toplum nezdindeki rolü ve ilgili hukuki çerçevenin ortaya konması adına bu örneğin ele alınmasının faydalı olacağı kanaati hasıl olmuştur. Bu kapsamda, öncelikle, uygulamanın ortaya çıkışı ve siyasi arka planı açıklanmış ve akabinde yaptırımların hukukiliği ele alınmıştır. Hukukiliğin ele alınabilmesi adına öncelikle yaptırımla ilişkili olarak başlatılan uluslararası yargısal süreçler genel anlamda incelenmiş ve akabinde yaptırımlar tasnif edilerek tarafların argümanları ışığında hukukilik değerlendirilmesi yapılmıştır.

I. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIM KAVRAMI

A. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIM TARTIŞMALARINA DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME

i. Yaptırım Tanımı

Bir hukuk sistemi olarak uluslararası hukukta yaptırımlar, uzun yıllardır çeşitli açılardan değerlendirme ve tartışmalara konu olmaktadır. Ancak mevcut çalışmalara rağmen yaptırımlara ilişkin genel-geçer bir tanım yahut uygulanacak hukuki bir çerçeve hâlihazırda bulunmamaktadır.³ Bununla birlikte, terminolojik sözlüklere bakıldığında yaptırımın “*bir hukuk kuralına yahut emrine uyulmaması sonucunda ortaya çıkan ceza yahut zorlayıcı tedbir*” olarak tanımlandığı görülebilecektir.⁴ Daha uluslararası hukuk odaklı bir şekilde ise yaptırım, “*bir devlete karşı onu uluslararası hukuka uymaya zorlamak yahut uymadığı için cezalandırmak için alınan tedbir*” olarak tanımlanmıştır.⁵

Ayrıca çeşitli yazarların yaptırıma dair tanımlar yaptığı yahut belirli kriterler ortaya koyduğu da görülmektedir. Misalen, doktrindeki bir tanıma göre yaptırım kavramından “*bir kuralın ihlal edilmesi hâlinde toplumun gösterdiği tepki*” anlaşılmalıdır.⁶ Başka bir tanımda ise yaptırımın “*haksız devletin menfaatlerine aykırı olan ve tazmin, cezalandırma ve (muhtemelen) engelleme amacına hizmet eden ve bu doğrultuda uluslararası hukuk tarafından öngörülen yahut yasaklanmamış olan her türlü davranış*” olarak nitelendirildiği görülmektedir.⁷ Keskin ise yaptırımı “*bir sistemin koyduğu bir kurala uygun davranışı sağlayacak her türlü tedbir, vasıta*”

³ Tom Ruys, ‘Sanctions, Retortions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework’, *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* (2017) 19.

⁴ Bryan A Garner (ed), *Black’s Law Dictionary* (9th edn, West 2009) 1458.

⁵ Elizabeth A Martin (ed), *A Dictionary of Law* (5th edn, Oxford University Press 2003) 445.

⁶ Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk* (Reşat Volkan Günel ed, 9th edn, Savaş Yayınevi 2018) 10.

⁷ Emmanuel Decaux, ‘The Definition of Traditional Sanctions: Their Scope and Characteristics’ (2008) 90 *International Review of the Red Cross* 249, 250.

olarak tanımlamıştır.⁸ Benzer şekilde Noortman, yaptırım kavramının -ardında yatan sebebe yahut tek taraflı veya çok taraflı olmasına bakılmaksızın- her türlü ekonomik, siyasi ve askeri tedbirler için ayırım gözetilmeksizin kullanıldığını ifade etmiştir.⁹ Crawford ise yaptırım kavramının anlamının tam olarak belirlenmiş olmadığını ifade etmekle birlikte bu kavramın yaygın şekilde bir uluslararası örgüt tarafından yetkilendirilen bir grup devletin bir devlete karşı hareketlerini ifade edecek şekilde kullanıldığı belirtmiştir.¹⁰ Bu doğrultuda Aksar, uluslararası hukuk yaptırımları olarak BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarına işaret etmektedir.¹¹ Bu değerlendirmeler ışığında, yaptırımların genel-geçer bir tanımdan yoksun olmasının bu kavramın farklı kapsam ve mahiyette yorumlanması sonucunu doğurduğu söylenebilecektir. Çalışmamız kapsamında ise yaptırım kavramı, uluslararası hukuk kurallarına uyulmasını amaçlayan ve uyulmadığı hâllerde uluslararası hukuk kişilerince bu ihlale karşı alınan her türlü tedbiri ifade edecek şekilde geniş bir anlamda kabul edilecektir.

ii. Uluslararası Hukukun Yapısı ve Yaptırımlar

Değinilmesi gereken bir diğer husus ise uluslararası hukukta yaptırım kavramının kapsamı ve mahiyetinde neden oldukça farklı yaklaşımların söz konusu olduğudur. Bu hususta sıkça vurgulanan noktalardan birisi, uluslararası hukukun ulusal hukuk sistemlerinden farklı bir yapıya sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, uluslararası hukukta yaptırımların bu denli tartışmalı bir konu olmasının ardında yatan en temel sebeplerden birisinin uluslararası hukukun anarşik¹² yapısı olduğu söylenebilecektir.

⁸ F Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler* (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 1998) 82.

⁹ Math Noortmann, *Enforcing International Law: From Self-Help to Self-Contained Regimes* (Ashgate Publishing 2005) 33.

¹⁰ James Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (Cambridge University Press 2002) 282.

¹¹ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (6th edn, Seçkin Yayıncılık 2021) 51–52.

¹² Antik Yunanca “*anarkhia*” kelimesinden türeyen anarşi; yöneticinin, hükümetin yahut üst bir otoritenin bulunmamasını ifade eder. Anarşik kelimesi ise üst otorite yoksunluğu ile ortaya çıkan durumu nitelemenin yanında bu durumun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkması öngörülen hukuksuz ve kaotik bir hale de işaret etmektedir. Bkz. A. M. Eckstein, Anarchy, *Encyclopædia Britannica*, <https://britannica.com/topic/anarchy> (01.02.2022); Anarchy, *Online Etymology Dictionary*, <https://>

Bu yapısı gereğince uluslararası hukukun -ulusal hukuk sistemlerinden farklı olarak- bünyesinde herhangi bir üst iktidar barındırmaması, ulusal hukuk sistemlerinde bu sistemlerin mahiyetinin olağan sonucu olarak görülen bazı hususların uluslararası hukuk bakımından ayrı bir değerlendirmeye konu olmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda, ulusal hukuk sistemlerinde üst bir otoritenin mevcudiyetinin doğrudan veya dolaylı sonucu olarak kapsamlı bir tartışmaya konu olmayan kuralların bağlayıcılığı (*bindingness*), hukukun etkinliği¹³ (*effectiveness*) ve ihlallerin yaptırıma bağlanması (*sanctions*) gibi meseleler uluslararası hukuk bağlamında tartışma konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Modern bir hukuk disiplini olarak ortaya çıkışından bugüne kadar geçen yüzlerce yıla ve pek çok gelişmeye rağmen mevcut mekanizmaların işlevselliğine ilişkin olarak devam eden bu tartışmalar uluslararası hukukun hâlen ilkel (*primitive*) bir yapıya sahip olduğu iddialarını da beraberinde getirmektedir.¹⁴ Bu görüşe göre uluslararası hukuk, merkezi bir zorlama mekanizmasından yoksun olmak bakımından ilkel toplumların hukuk sistemleri ile benzerlikler taşımakta ve mevcut ulusal hukuk sistemlerinden

etymonline.com/word/anarchy (01.02.2022); Anarchic, Online Etymology Dictionary, <https://etymonline.com/word/anarchic> (01.02.2022). Çalışmamız kapsamında anarşi ve anarşik kavramları kullanılırken esas anlamı kastedilmiştir. Esas olarak, uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımların belirli bir çerçeveye oturtulması için atılan adımlar, öngörülen hukuksuz ve kaotik hâlin ortaya çıkmasının engellemesi temelinde gelişen bir çaba olarak görülebilecektir.

¹³ Bu çalışma kapsamında hukukun etkinliği ifadesi ile devletlerin uluslararası hukuka uygun davrandıkları her durum kastedilmiştir. Bu bakımdan objektif ve sübjektif unsurlar arasındaki muhtemel farkın göz ardı edildiği belirtilmelidir. İlgili ayrıma dair bkz. Gleider I Hernández, 'Effectiveness', *Concepts for International Law* (Edward Elgar Publishing 2019); Ingrid Wuerth, 'Compliance', *Concepts for International Law* (Edward Elgar Publishing 2019).

¹⁴ Örneğin; Hans Kelsen, *Principles of International Law* (Robert W Tucker ed, 2nd edn, Holt, Rinehart and Winston, Inc 1966) 12; Bruno Simma, 'Reciprocity', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2008) para 1. Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirme için bkz. Yoram Dinstein, 'International Law as a Primitive Legal System' (1986) 19 *New York University Journal of International Law and Politics* 1; A Campbell, 'International Law and Primitive Law' (1988) 8 *Oxford Journal of Legal Studies* 169.

ayrılmaktadır.¹⁵ Kimi zaman ise daha da ileri gidilerek uluslararası hukukun bir hukuk sistemi olup olmadığı dahi sorgulanmaktadır.¹⁶

Bununla birlikte, bu değerlendirmeler yapılırken uluslararası hukukun mahiyeti de ele alınmalıdır. Oppenheim'in deyimi ile uluslararası hukuk, devletler üzerinde değil *arasında* bir hukuk dalıdır.¹⁷ Ancak bu konuları ele alan pek çok düşünür, ulusal hukuk sistemlerine dair sahip oldukları bilgi ve pratik tecrübeyi uluslararası hukuka uygulamak suretiyle bir sonuca ulaşmaya çalışmış ve bu alana çeşitli eleştiriler yönelttiği görülmektedir.¹⁸ Bir başka deyişle, uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasındaki yapısal farklılıklara rağmen uluslararası hukuka yöneltilen eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevaplar pek çok zaman uluslararası hukukun bir değişim ve gelişim sürecinde olduğu ve nihai varış noktasında ulusal hukuk sistemleri gibi olacağı yahut olması gerektiği varsayımından hareket etmektedir. Hâlbuki uluslararası hukukun ulusal hukuk sistemlerinin sahip olduğu bütün aygıtlarla donanması hâlinde daha etkin bir yapıya kavuşacağı varsayımı bir kesinlik barındırmamaktadır. Misalen, Brownlie'nin de ifade ettiği gibi, bir federal dünya devleti kurulsaydı ve bu sayede uluslararası hukuk bir ulusal hukuk sistemine dönüşseydi iki devlet arasındaki bir savaşın artık bir "iç karışıklık" olarak adlandırılmasından öte bir farklılık meydana geleceği şüphelidir.¹⁹

Öte yandan, uluslararası hukukun merkezi bir üst otoriteden yoksun olduğu bir gerçektir ve bu sebeptendir ki -Cemil Bilsel'in deyimi ile- onun nasibi varlığını ispata

¹⁵ Simma (n 14) para 1.

¹⁶ Bu görüşlerin geçmişi Hobbes'a kadar götürülebilecektir. Bkz. Arthur Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations* (2nd edn, The Macmillan Company 1954) 144–146. İlgili görüşlere dair kısa bir değerlendirme için; Carmen E Pavel and David Lefkowitz, 'Skeptical Challenges to International Law' (2018) 13 *Philosophy Compass* 1, 3–6. Aynı zamanda bir uluslararası hukukçu olan Kelsen'in konuya dair görüşleri için bkz. Kelsen (n 14) 8–173. Bozkurt'un farklı yazarların meseleye dair görüşlerini de ele alarak ortaya koyduğu değerlendirme için bkz. Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak* (Recep Ulusoğlu Basımevi 1940) 40–48.

¹⁷ Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise (Vol. I - Peace)* (1905) 4.

¹⁸ Ian Brownlie, 'The Reality and Efficacy of International Law' (1982) 52 *British Yearbook of International Law* 1, 8.

¹⁹ *ibid* 3.

çalışmaktadır.²⁰ Her ne kadar uluslararası hukukun bir hukuk dalı olarak mahiyetine dair tafsilatlı bir değerlendirme çalışmamızın kapsamını aşacak olsa da uluslararası hukukta merkezi ve üst bir otorite kaynaklı bir yaptırım mekanizmasının yokluğu üzerinden ortaya koyulan eleştirilere verilen cevaplara ana hatlarıyla değinilmesi, kanaatimizce, uluslararası hukukta yaptırım meselesine dair yaklaşımları anlamak açısından faydalı olacaktır.

iii. Uluslararası Hukukun Etkinliği ve Yaptırımların Mevcudiyeti

Yukarıda ifade edilen eleştirilere uluslararası hukukçular tarafından verilen cevaplar incelendiğinde yaygın şekilde ileri sürülen argümanların iki ana grupta toplanması mümkün gözükmemektedir. Buna göre; ilk gruptaki argümanların ana vurgusu uluslararası hukukun bir yaptırım mekanizmasının varlığından bağımsız olarak devletler tarafından uygulanmakta olduğudur. İkinci grup argümanlar ise uluslararası hukukun kendi yapısına uygun yaptırım mekanizmalarını bünyesinde barındırdığını belirtmektedir. Bir başka deyişle, ilk grup argümanlar uluslararası hukukun etkinliğine işaret ederken ikinci grup argümanlar uluslararası hukukun yapısal farklılığına odaklanmaktadır.

Uluslararası hukukun etkinliğine işaret eden yaklaşımın en veciz ifadesini Louis Henkin'in meşhur "*Neredeyse bütün uluslar, neredeyse her zaman, neredeyse bütün uluslararası hukuk kurallarına uymakta ve neredeyse bütün yükümlülüklerini yerine getirmektedir*"²¹ sözünde bulduğu söylenebilecektir. Buna göre, devletlerin neredeyse her zaman uluslararası hukuka uygun davrandığı kabul edildiğinde bu sistemin herhangi bir ulusal hukuk sisteminden daha zayıf olduğunu iddia etmek güçleşmektedir. Benzer argümanları ileri süren Brierly, Klabbbers ve Bilsel'e göre ise

²⁰ Cemil Bilsel, *Devletler Hukuku: Giriş* (2nd edn, İstanbul Üniversitesi Yayınları 1940) 19.

²¹ "... almost all nations observe almost all principles of international law and almost all of their obligations almost all of the time ..." Louis Henkin, 'International Law and the Behavior of Nations' (1965) 114 *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* 171, 179.

devletler nezdinde uluslararası hukuka uymak bir alışkanlık hâlini almıştır.²² Aksar ise bu argümanı bir adım ileri götürerek devletlerin uluslararası hukuk kurallarının büyük bir çoğunluğuna uymanın da ötesinde uluslararası hukuku ihlal ederken dahi uluslararası hukuk çerçevesinde kaldıklarına dair argümanlar ileri sürme ihtiyacı hissettiklerini ifade etmiştir.²³ Bu husus, devletlerin tevafuk eseri değil, uluslararası hukuka uygun davranma iradesi ile ona uygun davrandığına dair önemli bir işaret olarak görülebilecektir. Bu doğrultuda Brownlie, devletlerin uluslararası hukuk kurallarını dikkate aldığına dair önemli göstergelerden birisi olarak devletlerin işleri yürütebilmesi yahut gerektiğinde danışılabilmesi adına uluslararası hukuk uzmanları istihdam etmesini ve rutin iş ve ilişkilerini bu şekilde düzenlemesini göstermektedir.²⁴ Bu yaklaşıma göre, uluslararası hukukun etkinliğine dair incelemelerde de esas bakılması gereken husus onun ulusal hukuk ile aynı niteliklere sahip olup olmadığı değil, ilgili görevliler tarafından uygulanıp uygulanmadığıdır.²⁵ Dolayısıyla, George Washington'un bir uluslararası hukuk eserini kütüphaneden ödünç aldığına (ve geri vermediğine) dair kayıt,²⁶ bu argüman için uluslararası hukukun etkinliğine dair önemli bir delil olabilecektir.²⁷ Bu bakımdan, bu argümana göre, bir hukuk sisteminin işlerlik kazanabilmesini sağlayan bu hukuklara tâbi olan hukuk kişilerinin mevcut kurallara uyma yönündeki iradesidir ve bu iradenin bulunmaması hâlinde yaptırımların varlığı hukuk sisteminin etkinliği için tek başına yeterli olamayacaktır.²⁸

Bu noktada, devletlerin uluslararası hukuka neden uyduğu meselesi gündeme gelmektedir. Bir argümana göre, devletlerin ait oldukları uluslararası toplumla olan

²² JL Brierly, 'Sanction' (1931) 17 Transactions of the Grotius Society 67, 67; Jan Klabbbers, *International Law* (3rd edn, Cambridge University Press 2020) 10–11; Bilzel (n 20) 22.

²³ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (n 11) 48–49.

²⁴ Brownlie (n 18) 1; Alexander Orakhelashvili, *Akehurst's Modern Introduction to International Law* (8th edn, Routledge 2018) 8.

²⁵ Brownlie (n 18) 8.

²⁶ Alison Flood, 'George Washington's Library Book Returned, 221 Years Later' (2010) <<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2010/may/20/george-washington-library-book>> accessed 1 February 2022.

²⁷ Örneğin bkz. Stephen C Neff, *Justice among Nations: A History of International Law* (Harvard University Press 2014) 1–2.

²⁸ Brierly, 'Sanction' (n 22) 68–69; Elihu Root, 'The Sanction of International Law' (1908) 2 The American Journal of International Law 451, 452.

ilişkilerini yaygın şekilde gözettikleri ve bu ilişkilerini korumak istedikleri için uluslararası hukuka uyma eğiliminde oldukları ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda, mütekabiliyet ilkesi temelinde gelişen uluslararası hukukta bir diğer tarafın hakkını ihlal edecek taraf, kendi menfaatlerinden de feragat etmeyi göze almak durumundadır.²⁹ Bu argümana göre, uluslararası hukuku ihlal edecek taraf açısından ikili bir değerlendirme söz konusudur; uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmesi sebebiyle tecrit edilme riskini üstlenmeli (1) ve aynı zamanda kurallara uygun davranarak elde edecekleri kazançları da göz ardı etmelidir (2).³⁰ Bu bakımdan, kurallara uyulmasında hukuk kişinin ait olduğu toplum ile olan ilişkisinin bir kolluk kuvvetinden daha etkili olduğu dahi iddia edilmiştir.³¹ Dolayısıyla, devletlerin uluslararası hukuka uyması insanın -ve dolayısıyla devletin- sosyalliğinin bir sonucu görülebilecektir.³²

Bu yaklaşımı tamamlar mahiyetteki bir diğer argüman ise uluslararası hukukun yaygın olarak algılanandan çok daha az ihlal edildiğidir. Örneğin Brierly, uluslararası hukukun daimî olarak ihlal edilen bir sistem olduğunu ileri sürenlerin bu düşünceye uluslararası hukukun -klasik dönemde olduğu gibi- yalnızca savaş hukukundan ibaret olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığını öne sürmüştür.³³ Jessup ise uluslararası hukukun tamamen yok sayıldığı düşünüldeği bir anda, II. Dünya Savaşı günlerinde, dahi pek çok farklı alanda uluslararası hukukun devletlerce nasıl uygulanmakta olduğunu örneklerle ortaya koymuştur.³⁴ Brierly ayrıca uluslararası hukukun cezasızlık sebebiyle ihlal edildiği algısının yanlış olduğunu ve nasıl ki ulusal hukuk ihlal edilebiliyorsa uluslararası hukukun ihlallerinin de bu şekilde görülmesi gerektiğini belirtip uluslararası hukukun ulusal hukuk kurallarından daha sık ihlal

²⁹ Simma (n 14) para 7; Orakhelashvili (n 24) 8–9.

³⁰ Root (n 28) 454–455.

³¹ ibid 452.

³² A Pearce Higgins, *The Binding Force of International Law* (Cambridge University Press 1910) 11–12.

³³ Brierly, 'Sanction' (n 22) 70.

³⁴ Genel olarak bkz. Philip C Jessup, 'In Support of International Law' (1940) 34 *The American Journal of International Law* 505.

edildiğini söylemenin yanlış olacağını ifade etmiştir.³⁵ Bu husus, Orakhelashvili tarafından da vurgulanmıştır. Ona göre, nasıl ki ulusal hukuk sistemlerinin -sahip oldukları güçlü dayatma mekanizmalarına rağmen- ihlal edilmesi onların hukuk olma mahiyetini ya da bağlayıcılığını ortadan kaldırmıyorsa bu durum uluslararası hukuk için de söz konusu olamayacaktır.³⁶

Uluslararası hukukun kendi yapısına uygun yaptırımlar barındırdığına ilişkin argümanlar ise esas olarak uluslararası hukuktaki kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerini ön plana çıkarmıştır. Örneğin Peaslee, yaptırımlardan yoksun olması sebebiyle uluslararası hukukun “ancak içi boş bir kavram” olduğunu belirten bir yazıya cevap olarak uluslararası hukuktaki kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerine işaret etmiş ve her ne kadar ulusal hukuktan farklı olsa da uluslararası hukukun yaptırımlara sahip olduğunu belirtmiştir.³⁷ Benzer şekilde Foulke, uluslararası hukukun ulusal hukukta anlaşıldığı tarzda yaptırımlara sahip olmadığını ancak kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerinin yaptırım mekanizması olarak bulunduğunu belirtmiştir.³⁸ Bilsel de bu görüştedir.³⁹

Oppenheim ise hukuku “*bir toplulukta insan davranışlarını düzenleyen ve bu topluluğun üyelerinin ortak rızası ile harici bir güç tarafından dayatılan kurallar bütünü*” olarak tanımlamış⁴⁰ ve uluslararası hukukun kendiliğinden ihkak-ı hak ve başka devletlerin yardımı ile ihkak-ı hak yöntemlerini bünyesinde barındırdığını, dolayısıyla, ulusal hukukun sahip olduğu yöntemlerden daha zayıf olsa da harici dayatma yöntemlerini bünyesinde barındırdığını ileri sürmüştür.⁴¹

³⁵ JL Brierly, ‘The Shortcomings of International Law’ (1924) 5 British Yearbook of International Law 4, 4–5.

³⁶ Orakhelashvili (n 24) 6.

³⁷ Amos J Peaslee, ‘The Sanction of International Law’ (1916) 10 The American Journal of International Law 328, 328–329.

³⁸ Roland R Foulke, ‘Definition and Nature of International Law’ (1919) 19 Columbia Law Review 429, 439–440.

³⁹ Bilsel (n 20) 30.

⁴⁰ Oppenheim (n 17) 8.

⁴¹ ibid 13.

Kelsen'in yaklaşımı ise mevcut diğer yaklaşımların genelinden ayrılmaktadır. Onun ileri sürdüğü görüşe göre; hukuki bir zararla karşılığa başvuran devlet uluslararası toplumun bir organı olarak hareket etmektedir ve ilgili zararlar karşılık uygulaması uluslararası toplumun ihlale karşı ortaya koyduğu bir yaptırımdır.⁴² Kanaatimizce, bu görüşün kabul edilmesi hâlinde güçlü devletlerin kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemleri aracılığıyla uluslararası toplumun polisi rolünü üstlenmesine dair yaklaşımlar meşruluk kazanacaktır; zira bu uygulamalar her ne kadar bu devletlerin kendi kararları olsa da bu görüş uyarınca uluslararası toplum adına yapılmış olacaktır.

iv. Uluslararası Örgütler ve Yaptırımlar

Uluslararası hukuka yöneltilecek eleştirilerin önemli bir kısmı, uluslararası hukukun merkezi bir üst otoriteden yoksun olmasına veya bu karakteristiğinin ortaya çıkardığı çeşitli durumlara odaklanmaktadır. Bununla birlikte uluslararası toplum, 20. yüzyıl boyunca uluslararası hukukta ciddi merkezileşme çabalarına şahitlik etmiştir. Bu noktada en ön plana çıkan iki yapı, I. Dünya Savaşı akabinde kurulan Milletler Cemiyeti ve II. Dünya Savaşı akabinde kurulan Birleşmiş Milletler'dir. Bahse konu yapıların kurulması, uluslararası hukukun diğer pek çok alanı ile birlikte, uluslararası hukukun yaptırımlarına dair değerlendirmelerin de belli ölçülerde değişmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu doğrultuda, uluslararası hukukun klasik dönemde sıkça bahsedilen kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerinin haricinde merkezileşmiş bir mekanizma olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yaptırımlarının ve merkezileşmiş bir yaptırım mekanizması tecrübesi olarak Milletler Cemiyeti sistemindeki yaptırımların da yaptırımlar kapsamında değerlendirilebileceği ifade edilmiştir.⁴³ Ayrıca zaman içinde kurulan bazı bölgesel örgütlerin de kendi bünyelerinde yaptırım mekanizmaları buldukları görülmektedir.⁴⁴ Buna göre, uluslararası hukuk kurallarının doğrudan

⁴² Kelsen (n 14) 22.

⁴³ Olivier Corten and others, *A Critical Introduction to International Law* (Editions de l'Université de Bruxelles 2019) 40.

⁴⁴ Alain Pellet and Alina Miron, 'Sanctions', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013) para 11.

kuralın muhatabı tarafından dayatılması hâlinde tek taraflı yaptırımların (*unilateral sanctions*); örgütleşmiş bir yapı tarafından dayatılması hâlinde ise çok taraflı yaptırımların (*multilateral sanctions*) söz konusu olacağı belirtilmiştir.⁴⁵ Ortaya çıkan çok taraflı yaptırımlarla tek taraflı yaptırımların birbiriyle yakın ilişki içinde olduğu belirtilmelidir. Örneğin; bir BM üyesi devletin uluslararası barış ve güvenliği ilgilendiren bir uluslararası hukuk ihlaline karşı tek taraflı yaptırıma başvurmak yerine konuyu BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirmesi mümkün olduğu gibi⁴⁶ çok taraflı yaptırım mekanizmalarının tıkandığı hâllerde ilgili devletin tek taraflı yaptırımlara başvurması da mümkün olabilmektedir.⁴⁷ Ayrıca BM sistemi içinde hayata geçirilen bir yaptırım rejiminin tek taraflı ek yaptırımlarla desteklenmesi de mümkün olabilmektedir.⁴⁸

Kanaatimizce, Kelsen'in kendiliğinden ihkak-ı hak uygulamalarına dair yukarıda belirtilen görüşünde atfettiği rolün çok taraflı yaptırımlardan beklenmesi daha makul olacaktır. Ancak BM Güvenlik Konseyince hayata geçirilecek yaptırımlar ile bazı uluslararası hukuk ihlallerinden kaynaklanan haksızlıkların kısmen giderilebileceği söylenebilecekse de bu sistemin uluslararası barış ve güvenliğin korunması odaklı olması sebebiyle bütünüyle uluslararası hukukun dayatılması mekanizması olarak görülmesinin doğru olmayacağı görüşü de mevcuttur.⁴⁹ Ayrıca bu sistemlerin hakkaniyet odaklı hareket etmekten ziyade siyasi mülhazaları dikkate alması ihtimalinin de bulunduğu dile getirilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ ibid 6. BM yaptırımları için kolektif yaptırımlar kavramını tercih eden görüş için bkz. Jean-Marc Thouvenin, 'Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures' in Charlotte Beaucillon (ed), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (Edward Elgar Publishing 2021) 149.

⁴⁶ Hans Kelsen, *The Law of the United Nations* (Stevens and Sons 1951) 237.

⁴⁷ Pellet and Miron (n 44) para 25.

⁴⁸ ibid 63.

⁴⁹ GG Fitzmaurice, 'The Foundations of The Authority of International Law and The Problem of Enforcement' (1956) 19 *The Modern Law Review* 1, 5.

⁵⁰ Örneğin bkz. Ahmet Hamdi Topal, 'Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sürdürülmesi Kapsamında Barış İçin Birlikte Kararı'nın Uygulanabilirliği' (2014) 5 *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 101, 107.

B. ULUSLARARASI HUKUKTA YAPTIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Uluslararası hukukta yaptırımlar, modern uluslararası hukukun doğuşundan günümüze kapsamlı bir değişim ve gelişim göstermiştir. Yaşanan bu değişim ve gelişimin daha çok iki temel odak üzerinden şekillendiği söylenebilecektir; küresel bir uluslararası yapılanma ile merkezileşmiş yaptırımların hayata geçirilmesi (1) ve uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü (2). Bu bakımdan, her iki odak noktasının da uluslararası meselelerin çözümünde tek taraflı yaptırımların rolünü azaltmayı hedeflediği ve her iki doğrultuda atılan adımların da tek taraflı yaptırımların kapsamı ve mahiyeti üzerinde etkisi olduğu belirtilebilecektir. Dolayısıyla, uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımların anlaşılabilmesi için bu doğrultularda atılmış olan diğer adımların da incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

Uluslararası toplumun her iki meseleye dair en kapsamlı adımlarının I. ve II. Dünya Savaşı akabinde atılması sebebiyle çalışmamızda dönemlendirme bu iki olaya göre yapılmıştır. Bununla birlikte, belirtilmelidir ki bu kısımda yalnızca tek taraflı yaptırım dışındaki gelişmelere odaklanılarak tek taraflı yaptırımlara ilişkin inceleme II. bölüme bırakılmıştır. Yine de gerekli görülen noktalarda gelişmelerin tek taraflı yaptırımlar üzerindeki etkisine bu kısımda da değinilmiştir.

i. I. Dünya Savaşı Öncesi Dönem

Modern uluslararası hukukun temeli olarak görülen 1648 Vestfalya Barışı'ndan (*Peace of Westphalia*) I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde uluslararası hukuk yaptırımlarının temel olarak kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerinden ibaret olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, egemenlerin⁵¹ arasında bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda ve bu uyuşmazlık barışçıl yöntemlerle çözülemediği yahut çözülemeyeceği bariz olduğu hâllerde hakkının ihlal edildiğini iddia eden egemenin kendiliğinden

⁵¹ Bu kavram her ne kadar devlet ile eş anlamlı olarak kullanılabilse de tarihsel anlamda bu değişkenliğin daima doğru olmadığı da hatırlanmalıdır. Bkz. Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change* (Princeton University Press 1996).

ihkak-ı hak için adımlar atabileceği kabul edilmiştir.⁵² Bu yöntemlerin çeşitli fiilleri içinde barındırdığı ve bu fiillerin farklı seviyelerde kuvvet kullanımı barındırabileceğinin kabul edildiği de belirtilmelidir.⁵³ Tek taraflı yaptırımlar kapsamında ele alınacak bu uygulamaların tarihsel gelişimi ve mahiyeti II. bölümde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Öte yandan, bu dönemde uluslararası hukuk ihlallerine yönelik adımlar atabilecek herhangi bir küresel örgüt bulunmadığı gibi uluslararası yargı mekanizmaları da ancak dönemin sonlarına doğru kurulmaya başlanmıştır.⁵⁴ Yine de Napolyon Savaşları akabinde toplanan Viyana Kongresi ile kurulan Avrupa Ahengi (*Concert of Europe*) ve Beşli İdare (*Pentarchy*) ile öngörülen sistem, devletler arası gelişen ilişkilerin sonucunda oluşan ilk uluslararası örgütvari yapı olarak görülebilecektir.⁵⁵ Bununla birlikte, bu yapı daimi çalışan organlar ve görevli personeller barındırmamakta ve uluslararası meselelerin hâlli amacıyla toplanan *ad hoc* konferanslar şeklinde çalışmaktaydı.⁵⁶ Kurulan Avrupa Ahengi bu yapı ile korunmak istenmiş ve gerçekleştirilen *ad hoc* konferanslar aracılığıyla Avrupalı devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümlenmesi amaçlanmıştır.⁵⁷ Her ne kadar 1854 Kırım Savaşı

⁵² GF von Martens, *Compendium of the Law of Nations, Founded on the Treaties and Customs of the Modern Nations of Europe* (Cobbett and Morgan 1802) 271; Emerich de Vattel, *The Law of Nations: Or, Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns* (Joseph Chitty ed, T & J W Johnson 1852) 279–280.

⁵³ Seha L Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (İkinci Cilt)* (4., Ankara Üniversitesi Basımevi 1975) 411.

⁵⁴ İlk daimî uluslararası yargı mekanizması olarak 1899 yılında kurulan Uluslararası Daimî Hakem Mahkemesi (*Permanent Court of Arbitration*) hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nisuke Ando, ‘Permanent Court of Arbitration (PCA)’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2006). Ayrıca bu dönemdeki bazı *ad hoc* yargısal çözüm mekanizmaları için bkz. Katja S Ziegler, ‘Jay Treaty (1794)’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013); Tom Bingham, ‘Alabama Arbitration’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2006).

⁵⁵ Seha L Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)* (3rd edn, Ankara Üniversitesi Basımevi 1968) 44–45; Philippe Sands and Pierre Klein, *Bowett’s Law of International Institutions* (Sweet & Maxwell 2009) 3.

⁵⁶ Sands and Klein (n 55) 3–4.

⁵⁷ Bob Reinalda, *Routledge History of International Organizations* (Routledge 2009) 25.

akabinde etkisini kaybetse de bu sistemin ilerleyen dönemde kurulacak olan Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler için bir öncül oluşturduğu söylenebilecektir.⁵⁸

ii. I. Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Dört yıl süren I. Dünya Savaşı, insanlığın daha önce görmediği bir büyüklüğe ve etkiye sahip olmuş ve bu kısa süreçteki insan kaybı, 1790-1913 arasında gerçekleşen bütün savaşların toplamından daha fazla olmuştur.⁵⁹ Bu tecrübenin ardından kurulan yeni dünya düzeninde ise uluslararası hukukun uygulanmasının temini ve devletler arası uyuşmazlıkların giderilmesi için daha barışçıl yöntemlerin benimsenmesi amaçlanmış ve bu doğrultuda çeşitli mekanizmalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda atılan en önemli adımlardan birisinin Milletler Cemiyeti'nin (*MC, Cemiyet*) kurulması olduğu söylenebilecektir. Cemiyet'in kurulması ile devletlerin aralarındaki uyuşmazlıkların savaş yerine bu yapı içinde çözümlenmesi için çeşitli yöntemler öngörülmüştür. Ayrıca bu yaklaşımın bir uzantısı olarak da devletlerin savaşa başvurma (*resort to war*) yetkisi sınırlandırılmıştır. Bu dönemde akdedilen Briand-Kellogg Paktı (*Pakt*) ise bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak savaşın hukuken sınırlandırılması için bu dönemde atılan bir diğer önemli adım olarak ön plana çıkmaktadır.

a. Milletler Cemiyeti Sistemi

Milletler Cemiyeti, üç temel organ üzerine inşa edilmiştir; Genel Kurul, Konsey ve Sekreterlik.⁶⁰ Ek olarak ise MC Misakı madde 14, Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın kurulmasını öngörmüştür ve bu yapı, Cemiyet'in kurulmasını takiben aynı yıl içinde hayata geçirilmiştir.⁶¹ Bu organlardan Genel Kurul ve Konsey arasındaki görev ayrımı net bir şekilde yapılmamış olup her ikisinin de Cemiyet'in hareket

⁵⁸ ibid 26.

⁵⁹ Anthony Clark Arend and Robert J Beck, *International Law and the Use of Force* (Routledge 1993) 19.

⁶⁰ Meray (n 53) 176.

⁶¹ ibid 380–381.

alanında olan ve dünya barışını etkileyen her türlü meseleyle ilgilenebileceği kabul edilmiştir.⁶² Bununla birlikte, daimî ve geçici olarak ayrılan az sayıda⁶³ üyeden oluşan Konsey'in bu yapısı gereği daha sıklıkla toplandığı ve bir nevi yürütme organı görevi üstlendiği görülmüştür.⁶⁴ Genel Kurul ise daha çok Konsey tarafından icra edilen uygulamaları uzaktan kontrol ve yönlendirme görevini üstlenmiştir.⁶⁵

Cemiyet'in kurucu andlaşması Milletler Cemiyeti Misakı ile ortaya koyulan sistem, devletler arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesi için temel olarak üç yöntem öngörmüştür. Buna göre devletler; uyuşmazlığın çözümlenmesi için tahkim yolunu tercih edebilir (1), Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na başvurabilir (2) veya uyuşmazlığı MC Konseyi'ne havale edebilirlerdi (3).⁶⁶ Bu üç yöntemden birisine başvurulmasına rağmen uyuşmazlığın giderilememesi hâlinde ise devletlerin savaşa başvurmak için en az üç ay beklemesi gerektiği de ayrıca kurala bağlanmıştır.⁶⁷ Bahse konu ek bekleme süresiyle devletler arası uyuşmazlığın yatışması için gereken vaktin taraflara sağlanmasının amaçlandığı söylenebilecektir.⁶⁸ Bir diğer açıdan ise Misak'ın esas olarak savaşı engellemek yerine geciktirmek fikri üzerine kurulduğu ortaya

⁶² JL Brierly, *The Law of Nations* (5th edn, Clarendon Press 1955) 104.

⁶³ Konsey'in üye sayısı MC Misakınca 9 olarak öngörülmüşse de bu sayı zaman içinde defaatle değişmiştir. Meray (n 53) 177–178.

⁶⁴ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 104–105.

⁶⁵ ibid 105.

⁶⁶ MC Misakı madde 13 ve 15. Ayrıca bkz. Meray (n 53) 436; Jeremy Matam Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law* (Cambridge University Press 2007) 52; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 295–296.

⁶⁷ MC Misakı madde 11. Ayrıca bkz. Meray (n 53) 436; John Eugene Harley, *The League of Nations and the New International Law* (Oxford University Press 1921) 29; Farrall (n 66) 52; Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (6th edn, Seçkin Yayıncılık 2021) 130. Bu düzenlemeye benzer düzenlemelere daha önce ABD ve bazı devletler arasında imzalanan ve Bryan Antlaşmaları olarak adlandırılan bir dizi antlaşmalarda da rastlanması bakımından ilgili düzenlemelerin bir yenilik olarak görülmesinden ziyade mevcut bir uygulamanın genel-geçer bir hal alması olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (Oxford University Press 1963) 56.

⁶⁸ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 130; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 296.

çıkılmaktadır.⁶⁹ Bu yaklaşımın I. Dünya Savaşı'nın devletlerin arasında yaşanan iletişim zayıflığından "kazara" çıkmış olduğu düşüncesinin yattığı ifade edilmiştir.⁷⁰

Üye devletlerin aralarındaki uyuşmazlıkları izah edilen yöntemlerden birisiyle çözmek yerine doğrudan savaşa başvurması hâlinde ise Misak'ın 16. maddesi gereğince yaptırımlar gündeme gelecektir.⁷¹ Buna göre, eğer Cemiyet'e üye bir devlet bahse konu düzenlemelere aykırı olarak savaşa başvurursa bütün Cemiyet üyelerine karşı savaş fiilinde (*act of war*) bulunmuş sayılacağı kabul edilmiştir.⁷² Ayrıca ilgili maddede savaş fiilinde bulunulmuş sayılmak ile birlikte bu devletlerle olan ekonomik ilişkilerin durdurulması gerekliliği de açıkça düzenlenmiştir.⁷³ Bununla birlikte bu yükümlülüklerin yaptırımı uygulayan devletler üzerine belirli bir yük yükleyeceği düşünülerek bu yükün hafifletilmesi ve alınan önlemlerin tam anlamı ile uygulanabilmesi adına üye devletlerin birbirleri ile yardımlaşma gerekliliği de ayrıca ifade edilmiştir.⁷⁴ Bu bakımdan, Misak'a aykırı olarak savaşa giren bir üyeye yönelik olarak re'sen uygulanacak bir yaptırım rejiminin öngörüldüğü söylenebilecektir.⁷⁵ Bunun haricinde ise Konsey tarafından askeri tedbirler alınması tavsiye edilebilmekte⁷⁶ ve Misak'ı ihlal eden devletin Cemiyet'ten çıkartılması mümkün olmaktadır.⁷⁷

Cemiyet'e üye olmayan devletler arasında bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda ise bu devletlerin de bir üye devletmiş gibi yukarıda izah edilen uyuşmazlık çözüm yöntemlerini kabul etmeleri beklenmektedir.⁷⁸ Eğer uyuşmazlığa taraf devletlerden birisi bu yöntemleri kabul etmezse bu devlete yönelik olarak da Misak'ın 16.

⁶⁹ Meray (n 53) 436.

⁷⁰ Arend and Beck (n 59) 19.

⁷¹ Kelsen (n 14) 25–26; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 298.

⁷² MC Misakı madde 16(1). Ayrıca bkz. Meray (n 53) 436; Harley (n 67) 30.

⁷³ MC Misakı madde 16(1). Ayrıca bkz. Meray (n 53) 437.

⁷⁴ MC Misakı madde 16(3). Ayrıca bkz. *ibid.*

⁷⁵ Farrall (n 66) 53.

⁷⁶ MC Misakı madde 16(2). Ayrıca bkz. Harley (n 67) 48.

⁷⁷ MC Misakı madde 16(4).

⁷⁸ MC Misakı madde 17(1).

maddesinde düzenlenen yaptırım mekanizmalarına başvurulabilecektir.⁷⁹ İki tarafın da ilgili yöntemleri kabul etmediği hâlde ise Konsey, uyuşmazlığın önlenmesi ve çözümlenmesi için gerekli önlemleri almak ve tavsiyelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir.⁸⁰

Öte yandan, Misak ile öngörülen sistem kendi içinde pek çok boşluk ve eksiklik de bulundurmaktaydı. Örneğin, Misak'ın 16. maddesinde ekonomik yaptırım mekanizmasının kendi kendine işlemesi öngörülmüş ve bu sebeple yaptırımların genel işleyişinin kontrolü için yetkili bir organ belirlenmemiştir.⁸¹ Bu bakımdan, yaptırımlara sebep olacak bir durumun doğduğunun tespit edilmesi ve gerekli adımların atılması hususundaki yetki ve sorumluluğun üye devletlerin inisiyatifine bırakıldığı söylenebilecektir.⁸² Bu durum, savaş ilanının yapılmadığı Japonya'nın Mançurya'yı istilasını gibi durumlarda yaptırımların uygulanmaması sonucunu doğurmuştur.⁸³ Bu bakımdan, Cemiyet bünyesindeki yaptırım mekanizmasının her ihlale karşı etkili bir karşılık veremediği söylenebilecektir.⁸⁴ Bu olay ile benzerlik taşıyan İtalya'nın Etiyopya'yı istilasında ise Milletler Cemiyeti Meclisi Misak'ın 16. maddesi kapsamındaki ekonomik yaptırımların hayata geçirilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁸⁵

Devletlerin doğrudan kuvvet kullanımına başvurmayıp Misak'ın öngördüğü uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına başvurusu hâlinde de çeşitli sorunların gündeme gelebileceği söylenmelidir. Uyuşmazlığın çözümü için tahkim veya Uluslararası Daimî Adalet Divanı'na başvurulması hâlinde verilen karara taraf devletlerin uyması ve uymaması da ayrıca düzenlenmiştir. Buna göre, eğer taraflar karara uyarsa savaşa başvurma hakkı tamamen ortadan kalkmış olacaktır.⁸⁶ Ancak aksi hâlde durum MC

⁷⁹ MC Misakı madde 17(3). Ayrıca bkz. Peaslee (n 37) 329.

⁸⁰ MC Misakı madde 17(4).

⁸¹ Meray (n 53) 438.

⁸² Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 299.

⁸³ Meray (n 53) 438.

⁸⁴ Farrall (n 66) 53–54.

⁸⁵ Meray (n 53) 438.

⁸⁶ MC Misakı madde 13(4). Ayrıca bkz. Harley (n 67) 29–30; Farrall (n 66) 52; Arend and Beck (n 59) 20; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 297.

Konseyi'nin önüne gelecektir ve Konsey kararın taraflarca uygulanması için gerekli adımları tespit edecektir.⁸⁷ Fakat bu ihtimalde savaşa başvurma hakkının ortadan kalkmadığı⁸⁸ ve kararın bir tarafça uygulanmaması hâlinde diğer tarafın Misak'ın 12. maddesince öngörülen sürenin tamamlanması ile savaşa başvurma hakkına sahip olacağı belirtilmelidir.⁸⁹ Ayrıca Misak, Divan'ın kararlarının zorla uygulanması için herhangi bir açık usul öngörmemiştir.⁹⁰

Uyuşmazlığın çözümü için MC Konseyi'ne başvurulduğu takdirde ise Konsey'in öncelikle uyuşmazlığın giderilmesi için çaba harcaması gerektiği belirtilmiştir.⁹¹ Bu süreçte uyuşmazlığın giderilmesi mümkün olmazsa Konsey, uyuşmazlığa ilişkin bir rapor yayınlayacaktır.⁹² Hazırlanan bu rapor ile birlikte uluslararası kamuoyunun ilgisini uyuşmazlığa çekerek tarafların uzlaşmaya zorlanmak istenmiştir.⁹³ Raporun hazırlanması akabinde ise iki ihtimal gündeme gelmektedir; eğer ortaya koyulan rapor uyuşmazlığa taraf olmayan Konsey üyelerince oy birliği ile kabul edilmiş ise bu rapordaki tavsiyelerin gereğince hareket eden uyuşmazlık taraflarına karşı savaşa girilmesi imkânı ortadan kalkmaktadır.⁹⁴ Raporun oy çokluğu ile kabul edilmesi ihtimalinde ise Cemiyet üyelerinin raporda belirtilen tavsiyelere uyan bir devlete karşı hak ve adaletin tesisi için gerekli görmeleri hâlinde savaşa girmesi mümkündür.⁹⁵ Bu hüküm, uyuşmazlığın çözümü için MC sistemince ortaya koyulan bir yöntemin tamamen kurallara uygun şekilde tüketilip daha sonrasında savaşa girilmesinin önünde bir engel olmaması durumunu ortaya çıkarmaktadır.⁹⁶

⁸⁷ MC Misakı madde 13(4). Ayrıca bkz. Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 297.

⁸⁸ Arend and Beck (n 59) 20.

⁸⁹ Frederick Pollock, *The League of Nations* (2nd edn, Stevens & Sons Limited 1922) 231–232.

⁹⁰ Klabbers (n 22) 160.

⁹¹ MC Misakı madde 15(3). Ayrıca bkz. Kelsen (n 14) 510; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 297.

⁹² MC Misakı madde 15(4).

⁹³ Harley (n 67) 47; Kelsen (n 14) 510.

⁹⁴ MC Misakı madde 15(6). Ayrıca bkz. Harley (n 67) 29; Kelsen (n 14) 510; Farrall (n 66) 52; Arend and Beck (n 59) 20.

⁹⁵ MC Misakı madde 15(7). Kelsen (n 14) 510; Farrall (n 66) 52–53; Christian Henderson, *The Use of Force and International Law* (Cambridge University Press 2018) 14.

⁹⁶ James Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (9th edn, Oxford University Press 2019) 717; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 297–298.

Öngörülen sistemde mevcut olan bu aksaklıkların yanında Misak'ın yorumlanması hususunda da çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Misak'ta kullanılan savaşa başvurma (*resort to war*) ve saldırma (*aggression*) gibi terimlerin herhangi bir tanımının bulunmadığı ve bu muğlaklığın devletlerin kendi yorumlarını yapmalarına yol açtığı belirtilmiştir.⁹⁷ Mesela Türkiye, Cemiyet'e üyelik davetine verdiği cevapta Misak'ın yaptırımlara ilişkin 16. maddesini nasıl yorumladığını izah etme ihtiyacı hissetmiştir.⁹⁸ Ayrıca bu dönemde saldırı kavramının tanımlanması için ortaya koyulan çabalar da sonuçsuz kalmıştır.⁹⁹ Bu noktada önem arz eden bir başka husus ise Misak'ta savaşa başvurma ibaresinin kullanımının dar bir yorumlamaya ve uygulamaya sebep olmasıdır.¹⁰⁰ Terminolojik bu tercih, Mançurya'nın istilasını takiben ortaya çıkan ve Japonya-Çin arasında 1937-1941 arasında devam eden çatışma ortamının bilinçli bir şekilde savaş olarak tanımlanmaması gibi anomaliler doğurmuştur.¹⁰¹ Zira savaşa başvurma ifadesinin diğer kuvvet kullanma yöntemlerini kapsamadığı kabul edilmiştir.¹⁰² Bu bakımdan, savaşa ve savaş tehditlerine yönelik çeşitli yaptırımlar alınmasını öngören Misak'ın 11. maddesinin pratikte uygulanması çoğunlukla mümkün olmamıştır.¹⁰³

⁹⁷ Meray (n 53) 438.

⁹⁸ 12 Temmuz 1932 tarih ve 2148 sayılı Resmî Gazete. “*Bu şerait dahilinde, Almanya Hükümetinin, Almanyanın Cemiyeti Akvama, kabulüne dair olarak, Kâtibi Umumiye gönderdiği, 8 şubat 1926 tarihli mektubunda zikrettiği Belçika, Fransa, İngiltere İmparatorluğu, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya mümessilleri tarafından münzi 1 kânunuevvel 1925 tarihli nota tabiratını hatırlatmalıyım. Bu notanın son fıkrası atideki şekilde ifade edilmiştir: «Cemiyet azasına bu madde (16 ncı madde) mucibince terettüp eden taahhüdât şu şekilde anlaşılmalıdır ki, Cemiyet azası devletlerden her biri, Misaka riayeti temin ve her taarruz hareketine mümanaat için, askerî vaziyetile kabili telif olacak ve coğrafi mevkiini hesaba katacak bir mikyas dahilinde, dürüst ve müessir bir şekilde teşriki mesai etmekle mükelleftir.»*”

⁹⁹ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 298.

¹⁰⁰ Brownlie (n 67) 59–60.

¹⁰¹ ibid 60.

¹⁰² Albert E Hindmarsh, ‘Self-Help in Time of Peace’ (1932) 26 *The American Journal of International Law* 315, 324; Brownlie (n 67) 220. Örneğin; 1923 yılında İtalya, Korfu adasını işgalini zararlar karşılık olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine Cemiyet bünyesinde yapılan tartışmalarda zararlar karşılığın yasaklandığına dair bir konsensüs oluşmamıştır. Bkz. ibid 220–222. Ayrıca bkz. II.B. Zararla Karşılık (*Reprisal*) başlığı.

¹⁰³ Hindmarsh (n 102) 325. Mançurya'nın Japonya tarafından istila edilmesi (1931-1932) bu madde ile tanıyan yetkinin güçlü bir devlet karşısında etkisiz kalmasının bariz örneklerindedir. Bkz. ibid.

Milletler Cemiyeti döneminde yaptırım mekanizması yalnızca 1935-1936 yıllarında Etiyopya'ya saldıran İtalya'ya karşı harekete geçirilmiştir.¹⁰⁴ İtalya'nın işgale girişmesinin ardından harekete geçen uluslararası toplum, İtalya'ya yönelik kapsamlı yaptırımların uygulanmasını görece kısa bir süre içinde kabul etmiştir.¹⁰⁵ Yapılan oylamada Cemiyet'in 54 üyesinden yalnızca Avusturya, Macaristan ve İtalya işgalin Misak'ın ihlali olmadığını savunurken Arnavutluk ise yaptırım kararına karşı çıkmıştır.¹⁰⁶ Bu durum, yaptırımlara yönelik konsensüsün genel anlamda sağlandığına işaret etse de çok az sayıdaki devlet fiiliyatta yaptırımları hayata geçirmiştir.¹⁰⁷ Ek olarak, yaptırımların yürürlüğe konmasından yalnızca sekiz ay sonra ve henüz amaç - işgalin engellenmesi- hasıl olmamışken yaptırımlar sona erdirilmiştir.¹⁰⁸ Yürürlüğe konması 50 üye devlet tarafından desteklenen yaptırımların kaldırılmasına ise yalnızca işgale uğrayan Etiyopya karşı çıkmıştır.¹⁰⁹ Uygulanan bu yaptırımlar başarısız olsa da¹¹⁰ bunun temel sebebinin sistemsellikten ziyade dönemin güçlü devletlerinin¹¹¹ siyasi anlamda İtalya ile ilişkilerini öncelmesi olduğu belirtilmiştir.¹¹²

Cemiyet'in varlığını sürdürdüğü süre boyunca Misak'ın 16. maddesinde öngörülen askeri yaptırımlara hiçbir zaman başvurulmazken¹¹³ Sovyetler Birliği'nin Misak'a aykırı olarak Finlandiya'ya saldırması sebebiyle 1939 yılında Cemiyet'ten ihraç edildiği de belirtilmelidir.¹¹⁴

¹⁰⁴ Farrall (n 66) 54; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 299.

¹⁰⁵ Farrall (n 66) 54–55. İtalya'nın savaşa başvurduğunu tespit edilmesi sürecine dair bkz. Andrew Clapham, *War* (Oxford University Press 2021) 107–111.

¹⁰⁶ Farrall (n 66) 55.

¹⁰⁷ Klabbers (n 22) 188.

¹⁰⁸ Farrall (n 66) 56.

¹⁰⁹ ibid.

¹¹⁰ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 299–300.

¹¹¹ Cemiyet'e üye olmayan ABD ve Almanya ile Cemiyet'e üye olan Birleşik Krallık ve Fransa. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın Mussolini yönetimini yaptırımlar ile Hitler yönetimine yaklaşmaya itmekten çekindiği belirtilmiştir. Bkz. Farrall (n 66) 57; Gary Wilson, *The United Nations and Collective Security* (Routledge 2014) 22.

¹¹² Farrall (n 66) 57; Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 299–300.

¹¹³ Meray (n 53) 439.

¹¹⁴ ibid 440.

Öte yandan, Cemiyet'in küresel anlamda kapsayıcılığının da sorgulanabilir vaziyette olduğu belirtilmelidir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) hiçbir zaman üye olmadığı ve Sovyet Rusya'nın da ilerleyen süreçte ihraç edildiği hatırd tutulmalıdır.¹¹⁵ 1930 sonrasında yayılmacı politikalar güden Almanya, Japonya ve İtalya'nın da Cemiyet üyeliğinden ayrılması¹¹⁶ ile dönemin büyük devletlerinden yalnızca Birleşik Krallık ve Fransa üye olarak kalmıştır.¹¹⁷

b. Briand-Kellogg Paktı

Misak'ın kabulü ile birlikte devletlerin savaşa başvurma hakkına getirilen kısıtlanmasının ardından bu doğrultuda atılmış bir diğer adım ise Briand – Kellogg¹¹⁸ Paktı olarak da bilinen Savaşın Sona Erdirilmesine Yönelik Genel Antlaşma'dır.¹¹⁹ Bu antlaşma ile birlikte devletler arası ilişkilerde savaş ilk defa tamamen yasaklanmıştır.¹²⁰ Bununla birlikte, her ne kadar Pakt açıkça meşru müdafaa hakkını tanımamış olsa da Pakt'ın hazırlık materyalleri (*travaux préparatoires*) meşru müdafaa hakkının yasaklanmasının amaçlanmadığını göstermektedir.¹²¹ Pek çok devlet de Pakt'a taraf olurken meşru müdafaa haklarını mahfuz tuttuklarına dair çekince koymuşlardır.¹²²

Misak'a yöneltilen eleştiriler de göz önünde bulundurulduğunda, Misak'ın savaşın bir yöntem olarak tamamen kaldırılması hususundaki eksikliğinin Pakt ile giderildiği

¹¹⁵ Brownlie (n 67) 55.

¹¹⁶ Almanya 1933, Japonya 1933 ve İtalya 1937'de üyelikten ayrılmıştır.

¹¹⁷ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 22.

¹¹⁸ Sırasıyla dönemin Fransız ve ABD dış işleri bakanlarının soyisimleri.

¹¹⁹ 5 Şubat 1929 tarih ve 1111 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan tercümede ilgili antlaşma için "Devletler arasında harbin millî sivaset âleti olarak istimalinden feragati mütazammın muahede" ve "Kellogg Paktı" kullanımları tercih edilmiştir.

¹²⁰ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 130–131; Kelsen (n 14) 26; Martin Dixon, *Textbook on International Law* (7th edn, Oxford University Press 2013) 323; Arend and Beck (n 59) 23.

¹²¹ Russell Buchan and Nicholas Tsagourias, *Regulating the Use of Force in International Law* (Edward Elgar Publishing 2021) 13.

¹²² Brownlie (n 67) 90.

söylenilecektir.¹²³ Bir başka deyişle, Misak'ın kabulü sonrasında devletlerin bir hakkı olarak görülmekle birlikte belirli sınırlamalara tabi olduğu kabul edilen savaş¹²⁴ Pakt ile birlikte hukuki anlamda devletlerin başvurabileceği bir yol olmaktan tamamen çıkmıştır. Misak'ın getirdiği hükümler ile birlikte hukuki ve gayr-ı hukuki savaşa başvurma ayrımının kabul edilmesi¹²⁵ ve savaşın hukukiliğinin sorgulanabilir hâl almasının bu yasaklamaya giden yolu açtığı ifade edilmiştir.¹²⁶

Bu yasaklamanın küresel anlamda bir karşılığının olduğunun da belirtilmesi gerekir. II. Dünya Savaşı başlangıcında bağımsız olan devletlerin dördü hariç¹²⁷ bütün devletler Pakt'a taraf olmuştur.¹²⁸ Pakt'ın ardından imzalanan pek çok andlaşmada da savaşın yasak olduğu tekrarlanmıştır.¹²⁹ Bu doğrultuda, iki dünya savaşı arasındaki dönemde meşru müdafaa haricindeki savaşların hukuka aykırı olduğu düşüncesinin yerleştiği ifade edilmelidir.¹³⁰ Örneğin, 1929 yılında Sovyet Rusya ile Çin arasında gerilim yaşanması üzerine ABD bu devletlere Pakt'tan doğan yükümlülüklerini hatırlatmış ve Sovyet Rusya cevaben Pakt'tan doğan yükümlülüklerini ihlal etmediğini ve meşru müdafaa kapsamında hareket ettiğini belirtmiştir.¹³¹ Benzer şekilde, İtalya'nın Etiyopya'ya saldırması sonucunda Cemiyet bünyesinde hazırlanan raporda da her iki devletin de taraf olduğu Pakt'a atıflar yapılmıştır.¹³² Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı döneminde Mihver Devletleri'ne savaş ilan ederken ABD, Birleşik Krallık ve Fransa ile Alman işgaline tepkisini ifade ederken Sovyet Rusya

¹²³ ibid 57. Kelsen, Pakt'ı ihlal ederek bir başka taraf devlete saldıran devlete karşı savaşa başvurulmasının Pakt'a aykırı olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Kelsen (n 14) 27. Biz bu yoruma katılmamaktayız. Pakt'a yönelik diğer bazı eleştiriler için bkz. Henderson (n 95) 15.

¹²⁴ Brownlie (n 67) 66.

¹²⁵ ibid 57.

¹²⁶ ibid.

¹²⁷ Bolivya, El Salvador, Uruguay, Arjantin. Bu devletler ise 1935 yılında Savaşı Önleme ve Uzlaştırma Antlaşması'na (*Saavedra Lamas Paktı*) taraf olmuşlardır. Bkz. ibid 110–111. II. Dünya Savaşı öncesinde kurulmuş olan devletlerden yukarıda belirtilen dört devlet haricindeki devletler halen Briand-Kellogg Paktı'na taraftır. Bkz. Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 718.

¹²⁸ Brownlie (n 67) 75.

¹²⁹ Arend and Beck (n 59) 24.

¹³⁰ Brownlie (n 67) 76.

¹³¹ ibid.

¹³² ibid 77.

Pakt'a atıf yapmamıştır.¹³³ Yine de hem savaş sırasındaki açıklamalarda hem de savaş sonrasındaki yargılama safhasında Pakt'a çok sayıda atıf yapıldığı belirtilmelidir.¹³⁴

Öte yandan, Pakt'ın da devletler arası uyuşmazlıkların kuvvet kullanımı ile giderilmesine bütünüyle engel olmadığı bir gerçektir. Öncelikli olarak, Pakt ile yalnızca savaş yasaklanmıştır. Diğer bir deyişle, kuvvet kullanımı bir bütün olarak yasaklanmamıştır. Bu sebeple Pakt'ın kuvvet kullanımı içeren diğer yöntemleri kapsayıp kapsamadığı tartışma konusu olmuştur. Bu hususta, Brierly kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamalarının da Pakt ile yasaklandığı kanaatindedir.¹³⁵ Brownlie de devlet pratiğinin yasağın geniş yorumlandığına işaret ettiğini ifade etmektedir.¹³⁶ Ancak kanaatimizce, Pakt'ın imzalanmasından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süredeki devlet pratiği incelendiğinde Pakt'ın bütün kuvvet kullanımlarını kapsar şekilde yorumlanmasına temel alınabilecek bir devlet pratiğinin olduğunu söylemek oldukça zordur.¹³⁷ O kadar ki, bu dönemde Pakt'ın imzalanmasının akabinde "ilan edilmemiş savaşlar" sorununun doğduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ Buna göre devletler, Pakt'ın getirdiği yükümlülüklerden savaş ilanında bulunmayarak kaçmayı tercih etmişlerdir.¹³⁹ Örneğin, Mançurya'yı istila eden Japonya, bunun bir savaş olmadığı hususunda ısrarcı olmuştur.¹⁴⁰ Bir başka ifade ile, devletler savaş ilanında bulunmayarak savaş hâline geçmekten, dolayısıyla, Pakt'ı ihlal etmekten ve savaş hâlinin getireceği ek hukuki yüklerin altına girmekten kaçınmak istemiştir.¹⁴¹ Kolb, dönemin doktrininde de savaşa varmayan zorlama yöntemlerinin yasak olmadığı görüşünün baskın geldiğini ifade etmiştir.¹⁴² Dolayısıyla, Pakt'ta savaşa varmayan

¹³³ ibid 79.

¹³⁴ ibid 79–80.

¹³⁵ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 324–325.

¹³⁶ Brownlie (n 67) 87–88.

¹³⁷ Aynı doğrultuda bkz. Robert Kolb, *International Law on the Maintenance of Peace* (Edward Elgar Publishing 2018) 76.

¹³⁸ Philip Marshall Brown, 'Undeclared Wars' (1939) 33 *American Journal of International Law* 538, 541.

¹³⁹ Henderson (n 95) 15.

¹⁴⁰ Kolb (n 137) 76.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. II.A. Savaş (*War*) başlığı.

¹⁴² Kolb (n 137) 76.

zorlama yöntemlerine ilişkin herhangi bir sınırlandırma getirilmemiş olduğu kabul edilmelidir.¹⁴³

iii. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve Milletler Cemiyeti'ni merkeze alan sistemin yeni bir dünya savaşının çıkmasını engelleyememesi üzerine II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir uluslararası örgüt olarak Birleşmiş Milletler'i (BM) temele alan yeni bir sistem kurulmuştur. Bu bölümde, öncelikli olarak, yeni kurulan sistem ana hatlarıyla izah edilecek ve akabinde bu yeni sistem, Milletler Cemiyeti sistemi ile mukayese edilecektir.

a. Birleşmiş Milletler Sistemi

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan sistemin merkezinde yer alan BM'nin en temel amacının, kendi kurucu belgesi olan Birleşmiş Milletler Şartı'nda da ifade edildiği üzere, uluslararası barış ve güvenliği korumak olduğu söylenebilecektir.¹⁴⁴ Kurulan bu yeni teşkilat, altı temel organ üzerine inşa edilmiştir; Güvenlik Konseyi, Genel Kurul, Uluslararası Adalet Divanı, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi ve Sekreterlik.¹⁴⁵ Esas olarak, BM bünyesinde gerçekleştirilen ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinden insanların yaşam standartlarının yükseltilmesine ve hatta çevrenin korunmasına kadar bütün faaliyetler, barış ve güvenliği koruma misyonunun bir parçası olarak görülebilecektir.¹⁴⁶ Bununla birlikte, uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacının gerçekleştirilmesi için birincil olarak görevlendirilen organ Güvenlik Konseyi olmuştur.¹⁴⁷ Genel Kurul'da ise Şart kapsamına dahil olan her

¹⁴³ Dixon (n 120) 323; Arend and Beck (n 59) 22.

¹⁴⁴ Kurt Herndl, 'Reflections on the Role, Functions and Procedures of the Security Council of the United Nations' (1987) 206 *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* 289, 301; ND White, *Keeping the Peace: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security* (2nd edn, Manchester University Press 1997) 3.

¹⁴⁵ Farrall (n 66) 61.

¹⁴⁶ Herndl (n 144) 301–302.

¹⁴⁷ Benedetto Coforti and Carlo Focarelli, *The Law and Practice of the United Nations* (5th edn, Brill | Nijhoff 2016) 189–190; White (n 144) 3.

konunun ele alınabildiği ve üye devletlere yahut Güvenlik Konseyi'ne ya da her ikisine birden tavsiye niteliğinde kararlar alabildiği kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Ancak barış ve güvenliğin korunmasında Genel Kurul'un rolünün ikincil olduğu ve bu hususta Güvenlik Konseyi ile bir çatışma ortamı doğuracak adımlardan kaçınıldığı özellikle vurgulanmalıdır.¹⁴⁹ Yine de "Barış için Birlik" kararlarında görüldüğü üzere Genel Kurul'un da kimi zamanlarda barış ve güvenliğin korunmasında öncü bir rol üstlenebildiği söylenmelidir.¹⁵⁰

BM sistemi ile getirilmiş en önemli yeniliklerden birisi kuvvet kullanma yasağıdır. Bütün üye devletlerin kuvvet kullanımından ve kuvvet kullanma tehdidinden kaçınması gerektiğini düzenleyen BM Şartı madde 2(4) ile birlikte tarihte ilk defa kuvvet kullanımı yasaklanmıştır.¹⁵¹ Şart'ta daha önceki düzenlemelerin aksine savaş yerine kuvvet kullanma teriminin tercih edilmesi ile birlikte yasaklamanın kapsamının oldukça geniş tutulması büyük önem arz etmektedir.¹⁵² Kuvvet kullanımı kavramının tercihi ile birlikte saldırı mahiyetindeki savaşların haricinde kuvvet kullanımı içeren savaşa varmayan zorlama yöntemleri de yasaklanmış olmaktadır.¹⁵³ Uluslararası Adalet Divanı (UAD), *Nikaragua Kararı*'nda kuvvet kullanımına ilişkin bu kuralın Şart'ta yer almasının haricinde teamül hukuku niteliğini de haiz olduğunu kabul etmiştir.¹⁵⁴ Yaygın olarak kabul edilen görüşe göre ise madde 2(4)'te ifade edilen yasak sıradan bir teamül hukukundan öte bir *ius cogens* kural niteliğindedir.¹⁵⁵ Ancak

¹⁴⁸ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 31.

¹⁴⁹ ibid.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Topal (n 50); Muhammed Enes Bayrak, *Barış İçin Birlik Kararı: Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sürdürülmesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Sorumluluğu* (On İki Levha Yayıncılık 2022).

¹⁵¹ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 25. Brownlie, Briand-Kellogg Paktı sonrasında kuvvet kullanma yasağına ilişkin teamül hukukunun oluştuğu ve BM Şartı'nın bu kuralı yazılı hale getirdiği görüşündedir. Bkz. Brownlie (n 67) 112.

¹⁵² Henderson (n 95) 16. Kuvvet kullanımının yasaklanmasına ilişkin düzenleme Şart haricinde pek çok uluslararası belgede de tekrar edilmiştir. Bkz. ibid 17; Dixon (n 120) 324.

¹⁵³ Arend and Beck (n 59) 31; Dino Kritsiotis, 'International Law and the Relativities of Enforcement' in James Crawford and Martti Koskeniemi (eds), *The Cambridge Companion to International Law* (Cambridge University Press 2012) 249; Henderson (n 95) 16.

¹⁵⁴ Dixon (n 120) 324; Henderson (n 95) 17-18.

¹⁵⁵ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 127; Henderson (n 95) 24. Karş. James A Green, 'Questioning the Preemptory Status of the Prohibition of the Use of Force' (2011) 32 Michigan Journal of International Law 215.

kuvvet kullanma yasağının önemine rağmen uluslararası aktörlerin aksi yönde uygulamalarına da rastlanmaktadır.¹⁵⁶ Bu durum, kuvvet kullanma yasağının etkinliği konusunda tartışmalara da sebep olmaktadır.¹⁵⁷ Bununla birlikte, 1945 yılı sonrasında kuvvet kullanımına başvurulmasının hem kemiyet hem de keyfiyet olarak önemli ölçüde azaldığı da belirtilmelidir.¹⁵⁸ Ayrıca kuvvet kullanma yasağını ihlal eden devletlerin dahi ekseriyetle bu fiillerini hukuki argümantasyonla desteklemeyi tercih ettikleri görülmektedir.¹⁵⁹ Yine benzer şekilde kuvvet kullanımının söz konusu olduğu durumlarda diğer devletlerin tepkileri de ilgili uluslararası hukuk kuralları üzerine inşa edilmektedir.¹⁶⁰

Maddede düzenlenen kuvvet kullanma tehdidinde bulunma yasağı da ayrıca incelenmelidir. Fiili kuvvet kullanımının aksine kuvvet kullanma tehdidinde bulunmanın istisnalarının sayılmamış olması sebebiyle yasağın kapsamının belirlenmesi de önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, UAD'nin Nükleer Silahlar Danışma Görüşü'ndeki ifadelerinden yola çıkarak fiili kuvvet kullanımının hukuki olduğu hâllerde kuvvet kullanımına başvurulabileceğinin ifade edilmesi de hukuki olacaktır.¹⁶¹ Aksi ise hukuka aykırı olacaktır.¹⁶² Bununla birlikte, kuvvet kullanma tehdidi yasağı ihlalleri ile fiili kuvvet kullanma yasağı ihlallerine verilen tepkiler incelendiğinde tehdit seviyesinde kalan ihlallere fiiliyata geçmiş ihlallere nispetle daha az ya da yumuşak tepki verildiği belirtilmelidir.¹⁶³ Crawford, bu tehditlerin

¹⁵⁶ Henderson (n 95) 41.

¹⁵⁷ Bu tartışmalara örnek olarak Franck ile Henkin'in makaleleri verilebilir. Bkz. Thomas M Franck, 'Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States' (1970) 64 *The American Journal of International Law* 809; Louis Henkin, 'The Reports of the Death of Article 2(4) Are Greatly Exaggerated' (1971) 65 *The American Journal of International Law* 544.

¹⁵⁸ Henderson (n 95) 42. Her ne kadar bir azalma olduğunu öne sürmekte ise de 1945'ten günümüze kadar gerçekleşen çok sayıda çatışma ve hayatını kaybeden milyonlarca insan göz ardı edilmemelidir. Gray, 1945'ten günümüze 100'den fazla sayıda büyük çatışmada 20 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Bkz. Christine Gray, 'The Use of Force and the International Legal Order' in Malcolm D Evans (ed), *International Law* (5th edn, Oxford University Press 2018) 601.

¹⁵⁹ Dixon (n 120) 325; Henderson (n 95) 43.

¹⁶⁰ Henderson (n 95) 44.

¹⁶¹ *ibid* 28–29; Gray (n 158) 604.

¹⁶² Henderson (n 95) 28–29.

¹⁶³ *ibid* 30.

uluslararası toplum için olağan görüldüğünü ve hatta uyuşmazlıkların çözümüne katkı dahi sunabildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴

Bir diğer önemli husus ise BM Şartı madde 2(4) ile ortaya koyulan yasağın istisnalarıdır. Her ne kadar madde metninde bu istisnalar belirtilmemiş olsa da Şart'ın farklı maddelerinde meşru müdafaa ve Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi kuvvet kullanma yasağının istisnaları olarak açık bir şekilde düzenlenmiştir.¹⁶⁵ Üçüncü bir devletin askerlerinin hükümet tarafından ülkeye davet edilmesi ise Şart dışı bir istisna olarak yaygın şekilde kabul edilmektedir.¹⁶⁶

Meşru müdafaa hakkı, temel olarak, silahlı saldırıya¹⁶⁷ uğrayan devletin bu saldırıya karşı kendisini savunma hakkını ifade etmektedir. Şart kapsamında devletlerin hem bireysel hem de kolektif meşru müdafaa hakkı tanınmıştır.¹⁶⁸ Esas olarak, meşru müdafaa hakkının fiiliyatta anlam ifade edebilmesi için öncelikli olarak kuvvet kullanma hakkının sınırlandırılmış olması gerekmektedir.¹⁶⁹ Kuvvet kullanımı içeren yöntemlerin egemenlikten kaynaklanan bir yetki olarak görüldüğü hâlde meşru müdafaa hakkının varlığı yahut yokluğu fiiliyatta bir farklılık oluşturmayacaktır. Bu doğrultuda, savaşa ve kuvvet kullanımına başvurmanın sınırlandırılmadığı dönemde meşru müdafaa hakkı doktrinde kapsamlı incelemelere konu olmamıştır.

Bununla birlikte, meşru müdafaa hakkının belirli bir tanıma kavuşmasının kuvvet kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin adımlardan çok daha önce gerçekleştiği

¹⁶⁴ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 720.

¹⁶⁵ Henderson (n 95) 19. Henderson istisnaların madde 2(4)'te açıkça belirtilmeyerek Şart'ın farklı maddelerinde ifade edilmesini başka maddelerin de geniş yorumlanarak istisna sayısının artırılmasına sebep olabileceğini belirterek eleştirmiştir. Bkz. *ibid.*

¹⁶⁶ Henderson (n 95) 19. Bu istisnanın mahiyetine dair bkz. Federica I Paddeu, 'Military Assistance on Request and General Reasons against Force: Consent as a Defence to the Prohibition of Force' (2020) 7 *Journal on the Use of Force and International Law* 227.

¹⁶⁷ Silahlı saldırı kavramının anlamı üzerine süregelen tartışmalara ilişkin geniş bir literatür bulunmakla beraber bu çalışma kapsamında silahlı çatışma kavramı ayrıntılı olarak incelenemeyecektir. Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Ruys, *'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter* (Cambridge University Press 2010).

¹⁶⁸ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 721.

¹⁶⁹ Dixon (n 120) 327.

söylenebilecektir. 1837 yılında meydana gelen *Caroline Olayı*'nın ardından yapılan meşru müdafaa tanımına doktrinde sıklıkla atıf yapılmaktadır.¹⁷⁰ ABD ile Birleşik Krallık arasında meydana gelen olayın ardından iki devlet arasındaki görüşmelerde hukuki bir meşru müdafaa'nın şartlarının ortaya konmuş olduğu yönünde genel bir yaklaşım söz konusudur.¹⁷¹ Bu olay akabinde gereklilik ve orantılılık ilkelerinin meşru müdafaa'nın şartları olarak teamül hukuku hâline geldiği söylenebilecektir.¹⁷² Dolayısıyla, ortaya çıktığı dönemde pratik anlamda devletlere yeni bir hak getiren mahiyette olmamakla birlikte, meşru müdafaa hakkının temelleri teamül hukukuna dayanmaktadır. *Nikaragua Kararı*'nda UAD de bu kanaatte olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷³ I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte gittikçe önem kazanan meşru müdafaa hakkı, bugün için kuvvet kullanımına başvuran devletlerin en sık atıf yaptığı hukuki dayanak hâlini almıştır. Bu bakımdan oldukça önem arz eden bu meşru müdafaa hakkının kapsamı ise oldukça tartışmalıdır.¹⁷⁴

Şart kapsamında tanınan meşru müdafaa hakkının çerçevesi madde tarafından net bir şekilde çizilmemiş olsa da yukarıda da belirtildiği üzere bu hakkın teamül hukuku kapsamında sınırlamalara tâbi olduğu kabul edilmektedir. Bu bakımdan, öncelikli olarak meşru müdafaa'nın gerekli ve ölçülü olması aranmaktadır.¹⁷⁵ UAD de *Nikaragua Kararı*, *Nükleer Silahlar Danışma Görüşü* ve *Kongo Ülkesindeki Silahlı Aktiviteler Kararı*'nda bu ilkelerin mevcudiyetini kabul etmiştir.¹⁷⁶ Buradaki gereklilik son çare olarak başvurulma şeklinde izah edilirken¹⁷⁷ ölçülülük ise gerçekleştirilen saldırıya boyut, süre ve hedef bakımından orantılı bir savunma gerekliliği olarak açıklanmaktadır.¹⁷⁸ Bu bakımdan, meşru müdafaa'nın cezalandırıcı yahut ölç alıcı

¹⁷⁰ ibid; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 724.

¹⁷¹ Dixon (n 120) 327–328. Ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Greenwood, 'The Caroline', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2009).

¹⁷² Arend and Beck (n 59) 18.

¹⁷³ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 721.

¹⁷⁴ Meşru müdafaa hakkı üzerine kapsamlı bir inceleme için bkz. Derek Bowett, *Self-Defence in International Law* (Manchester University Press 1958).

¹⁷⁵ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 722; Gray (n 158) 611.

¹⁷⁶ Gray (n 158) 612.

¹⁷⁷ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 722.

¹⁷⁸ ibid.

mahiyette olmaması gerektiği söylenmelidir.¹⁷⁹ Ayrıca meşru müdafaa hakkı kapsamında başvuru kuvvet kullanımının yalnızca gerçekleşen saldırıyı püskürtme amacı ile sınırlandırılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁸⁰

Şart tarafından tanınan kolektif meşru müdafaa hakkı ise silahlı saldırıya uğrayan bir devletin kendisini savunmasına başka devletlerin de yardım etmesini ifade etmektedir. *Nikaragua* Kararı'nda ise kolektif meşru müdafaa'nın hukukiliğinin bazı şartlara tâbi olduğu belirtilmiştir.¹⁸¹ Buna göre; silahlı saldırı mevcut olmalı, mağdur devlet silahlı saldırıya uğradığını ilan etmeli ve ilgili devlet(ler)ten yardım talep etmelidir.¹⁸² Bu bakımdan, kolektif meşru müdafaa'ya başvurulabilmesi için kolektif meşru müdafaa'ya katılan her bir devletin silahlı saldırıya maruz kalmış olması aranmamaktadır.¹⁸³ Ancak bir devlete herhangi bir devlet adına kendiliğinden kuvvet kullanımına başvurması imkânı da tanınmamıştır.¹⁸⁴

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzende devletlerin kuvvet kullanmasının ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunmasının yasaklanmasına ilişkin kuralın mütemmim cüzü barış ve güvenliğin korunması görevinin merkezileşmiş bir otorite olarak Güvenlik Konseyi'ne verilmesi olmuştur. Bu bakımdan kuvvet kullanımına başvurma yetkisinin merkezi bir yapı tarafından kontrol edilmesinin amaçlandığı söylenebilecektir.¹⁸⁵

Esas olarak, Güvenlik Konseyi'ne kuvvet kullanımına dair verilen bu kontrol yetkisi, ona tanınan merkezileşmiş yaptırım mekanizmasının uygulayıcısı olma rolünün bir sonucu olarak görülebilecektir. Zira Güvenlik Konseyi, BM Şartı madde 39 gereğince uluslararası barışın ve güvenliğin tehlikede olduğunu ya da bozulduğunu yahut bir saldırı fiilinin mevcudiyetini tespit eder ve madde 41 ve 42 gereğince hangi tedbirlerin

¹⁷⁹ ibid.

¹⁸⁰ Olivier Corten, *The Law against War* (Hart Publishing 2010) 488.

¹⁸¹ Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 723.

¹⁸² ibid.

¹⁸³ ibid.

¹⁸⁴ Kritsiotis (n 153) 250.

¹⁸⁵ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 25; Gray (n 158) 602.

alınması gerektiğine ilişkin tavsiyelerde bulunur veya karar verir.¹⁸⁶ Yaptırımlara temel oluşturabilecek olan barış ve güvenliğin tehlikede olması ya da bozulması ile saldırı fiili kavramları tanımlanmayarak Güvenlik Konseyi'ne oldukça geniş bir hareket alanı tanındığı da bazı yazarlarca ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Fiiliyatta da Konsey, sahip olduğu bu alanı zaman içinde daha geniş yorumlamayı tercih etmiştir. Örneğin; insani krizler, demokratik yönetimlerin devrilmesi yahut terör suçlarının iade edilmemesi gibi hususlar da barışa yönelik tehdit olarak değerlendirilebilmiştir.¹⁸⁸ Bu bakımdan Güvenlik Konseyi, bir devletin kendi ülkesinde gerçekleşen iç işlerine ilişkin bir durumun dahi -iç savaş gibi- barışa karşı tehdit oluşturduğunu tespit ederek BM Şartı madde 42 bağlamında yaptırımlara başvurabilmektedir.¹⁸⁹ BM Şartı madde 40 uyarınca ise madde 41 veya 42'de düzenlenen yaptırımlara başvurmadan önce ilgili tarafları geçici önlemlere uymaya davet edebilir.¹⁹⁰ Geçici önlemlerin ne olabileceği açıkça belirtilmemiş olsa da fiiliyatta ateşkes, orduların geri çekilmesi, insani koridor açılması, askerden arındırılmış bölgenin kurulması gibi önlemlerin yanında daha önceden imzalanan ateşkes ya da barış andlaşmasına uyulması, mahkumların ya da esirlerin salıverilmesi, olumsuz sonuçlara yol açacak eylemlerden kaçınılması çağrısında bulunulması gibi yöntemlere başvurulduğu görülmektedir.¹⁹¹ Bu yöntemler durumun kötüye gitmesini engellemek adına başvuru acil yöntemler olarak görülmektedir.¹⁹² Ayrıca bu önlemler, yalnızca tavsiye niteliğindedir.¹⁹³

Güvenlik Konseyi, BM Şartı madde 39 kapsamında belirtilen üç husustan birini tespit etmesi hâlinde BM Şartı madde 41 uyarınca askeri olmayan yaptırımları hayata

¹⁸⁶ Herndl (n 144) 322; Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 34; Coforti and Focarelli (n 147) 236; Dixon (n 120) 342; Arend and Beck (n 59) 48.

¹⁸⁷ Farrall (n 66) 64; Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 34; Coforti and Focarelli (n 147) 220–221; Arend and Beck (n 59) 48.

¹⁸⁸ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 35; Dixon (n 120) 342–343.

¹⁸⁹ Coforti and Focarelli (n 147) 285; Gray (n 158) 621.

¹⁹⁰ Kelsen (n 46) 438; Arend and Beck (n 59) 49–50; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 736.

¹⁹¹ Coforti and Focarelli (n 147) 241.

¹⁹² *ibid.*

¹⁹³ Kelsen (n 46) 438; Coforti and Focarelli (n 147) 242–243.

geçirebilecektir.¹⁹⁴ Bu yaptırımların barış ve güvenliğin korunmasına yahut yeniden tesisine yönelik olması gerektiği ifade edilmekle birlikte¹⁹⁵ bu yaptırım türlerinin tahdidi olarak sayılmamış olması, hayata geçirilecek yaptırımları belirlemede Güvenlik Konseyi'ne esneklik tanımaktadır. Fiiliyatta da bu esnekliğin etkilerinin sıklıkla görüldüğü belirtilmelidir.¹⁹⁶ Bugün için sıkça başvuru yapılan yaptırım türleri olarak mal varlığı dondurma (*asset freeze*), silah ambargosu (*arms embargo*), belirli malların transfer ve ticaretinin yasaklanması (*commodity interdictions*), seyahat yasakları (*travel bans*) ve diplomatik yaptırımlar (*diplomatic sanctions*) sayılabilecektir.¹⁹⁷ Askeri önlemler içermemesi bakımından bu yaptırımların daha düşük seviyeli olarak değerlendirilmesi temayülüne rağmen bu yaptırımların büyük insani krizlere varan etkileri olabildiği belirtilmelidir.¹⁹⁸ Özellikle Irak'a karşı uygulanan yaptırımların ortaya çıkardığı olumsuz etkiler bu husustaki kaygıları arttırmıştır.¹⁹⁹ Bu sebeple, BM Şartı madde 41 kapsamında hayata geçirilen yaptırımların artık daha “akıllı” (*smart*) ya da “hedefe yönelik” (*targeted*) olması yoluna gidilmektedir.²⁰⁰ Bu madde kapsamında yer alan tedbirlerin yetersiz olduğunun öngörülmesi veya anlaşılması hâlinde ise BM Şartı madde 42 kapsamında kuvvet kullanımı içeren tedbirlere başvurulması mümkündür.²⁰¹

Bu doğrultuda, BM Şartı madde 42 uyarınca uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden tesis edilmesi için askeri tedbirler hayata

¹⁹⁴ Farrall (n 66) 64–65; Kelsen (n 46) 744; Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 35; Dixon (n 120) 343; Arend and Beck (n 59) 48; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 737; Gray (n 158) 620.

¹⁹⁵ Farrall (n 66) 65.

¹⁹⁶ *ibid*; Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 36; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 737.

¹⁹⁷ Gordon Richard, Smyth Michael and Tom Cornell, *Sanctions Law* (Hart Publishing 2019) 17. Ayrıca bkz. *ibid* 17–19.

¹⁹⁸ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 36.

¹⁹⁹ Gray (n 158) 620.

²⁰⁰ Richard, Michael and Cornell (n 197) 12; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 737; Gray (n 158) 620. Bu yeni yaptırım yöntemlerine ilişkin eleştiriler için bkz. Coforti and Focarelli (n 147) 274–277.

²⁰¹ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 36; Dixon (n 120) 343–344; Arend and Beck (n 59) 49.

geçirilebilecektir.²⁰² Bu yetki daimî üyelerin öncülüğünde ve komutasında bir askeri yapının kurulması ile güçlendirilmek istenmiş ve Şart'a bu hususa dair düzenlemeler eklenmiş olsa da bu plan fiiliyatta hayata geçememiştir.²⁰³ Bu sebeple Güvenlik Konseyi, BM Şartı madde 42 kapsamında hayata geçireceği yaptırımlar için yetki ve görev sınırları belirlenmiş bir BM Barış Gücü kurma²⁰⁴ ya da üye devletleri bireysel veya bir bölgesel örgüt bünyesinde kuvvet kullanımı için yetkilendirme yoluna gitmektedir.²⁰⁵

Belirtilmelidir ki Güvenlik Konseyi aldığı yaptırım kararlarını devletler nezdinde bağlayıcı kılabilmekte,²⁰⁶ BM Şartı madde 50 gereğince ise yaptırımların belirli bir grup üye devlet tarafından mı yoksa bütün üye devletler tarafından mı uygulanacağını belirleyebilmektedir.²⁰⁷ Bu noktada, Şart ile bir başka uluslararası andlaşmadan doğan yükümlülüklerin çatışması hâlinde ise BM Şartı madde 103 gereğince Şart'tan doğan yükümlülüğün önceleneceğinin düzenlenmiş olduğunu not edilmelidir.²⁰⁸

Öte yandan, yaptırımlara muhatap olacak devletin uluslararası hukuku ihlal etmiş olmasının zorunlu bir unsur olarak belirtilmediği²⁰⁹ ve her uluslararası hukuk ihlalinin de yaptırımlara başvurulması için yeterli olmadığı vurgulanmalıdır.²¹⁰ Bu bakımdan, Güvenlik Konseyince hayata geçirilecek yaptırımların amacı uluslararası hukuk ihlallerinin önüne geçmek yahut gerçekleşen ihlalleri cezalandırmak değildir. Bununla birlikte, yaptırımlara temel teşkil edebilecek olan hâllerin pek çok zaman uluslararası

²⁰² Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 36; Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (n 96) 739.

²⁰³ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 38; Coforti and Focarelli (n 147) 286; Dixon (n 120) 344; Gray (n 158) 619.

²⁰⁴ Bu kapsamda kurulmuş ve görevi sona ermiş operasyon gücü listesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. <https://peacekeeping.un.org/en/past-peacekeeping-operations> (Erişim tarihi: 01.02.2021). Halen aktif olan operasyon güçleri için bkz. <https://peacekeeping.un.org/en/where-we-operate> (Erişim Tarihi: 01.02.2021).

²⁰⁵ Coforti and Focarelli (n 147) 286; Gray (n 158) 602.

²⁰⁶ Herndl (n 144) 323–324; Richard, Michael and Cornell (n 197) 13.

²⁰⁷ Farrall (n 66) 65.

²⁰⁸ ibid 66; Kelsen (n 46) 745; Richard, Michael and Cornell (n 197) 12.

²⁰⁹ Natalino Ronzitti, 'Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective', *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* (Brill | Nijhoff 2016) 9.

²¹⁰ Kritsiotis (n 153) 253–254.

hukuk ihlallerinin sonucunda doğduğu varsayımında Konsey tarafından hayata geçirilecek yaptırımların devletlerin uluslararası hukuka uygun hareket etmesine de katkı sağlayabileceği ifade edilmelidir.

b. Birleşmiş Milletler Sistemi ile Milletler Cemiyeti Sistemi'nin Mukayesesi

II. Dünya Savaşı'nın çıkması neticesinde akamete uğrayan ve Milletler Cemiyeti'ni merkeze alan sistem ile savaşın akabinde kurulan ve Birleşmiş Milletler'i merkeze alan sistemin mukayesesi uluslararası hukukta yaptırımlara dair yaşanan gelişmeleri anlamaya yardımcı olacaktır.

Uluslararası toplumun Milletler Cemiyeti döneminde yaşadığı en büyük sıkıntılardan birisi dönemin güçlü devletlerinin sistemin dışında kalmasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere ABD, Cemiyet'e hiçbir zaman üye olmamış, Sovyet Rusya Cemiyet'ten ihraç edilmiş ve Almanya, Japonya ve İtalya Cemiyet'in üyeliğinden ayrılmıştır. Sonuç olarak ise dönemin güçlü devletlerinden yalnızca Birleşik Krallık ve Fransa Cemiyet'in öngördüğü sistemin içinde kalmıştır. Birleşmiş Milletler sisteminde ise dönemin büyük güçleri olan ABD, Sovyet Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa'ya BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı ile güçlendirilmiş daimî üyelik verilmiştir.²¹¹ Bu ayrıcalıklı konum, uluslararası barış ve güvenliği ilgilendiren meselelerde bahse konu devletlerin etkin bir rol oynamasını sağlamanın yanında bu mekanizmaların kendileri aleyhine işlemlerini engelleme imkânı da tanımıştır.²¹² Böylece başta ABD olmak üzere güçlü devletlerin sistemin içinde kalması sağlanmıştır.²¹³

Bununla birlikte, büyük devletlerin sistem içinde tutulması adına yapılan düzenlemeler eleştirilere de muhatap olmaktadır. İlk olarak, bu ayrıcalıklı konumun BM Şartı madde

²¹¹ Farrall (n 66) 58. Esas olarak bu devletler bu özel konumu fiiliyatta kendileri tarafından alınmıştır ve bazı devletlerce eleştirilmiştir. Bkz. Herndl (n 144) 317.

²¹² Farrall (n 66) 58; Arend and Beck (n 59) 51–52.

²¹³ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 27.

2(1)'de kabul edilmiş olan devletlerin egemen eşitliği prensibine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.²¹⁴ Barış ve güvenliğin korunması yahut yeniden tesisi için atılacak adımların veto hakkını kullanan tek bir devletin muhalefeti sebebi ile engellenebilecek oluşu bir diğer önemli eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁵ Ancak bu durum büyük devletlerin her defasında uzlaşamayabileceği gerçeğinin BM sisteminin kurucuları tarafından kabul edildiği şeklinde de yorumlanabilecektir.²¹⁶ BM Şartı madde 51 kapsamında tanınan meşru müdafaa hakkının da “Güvenlik Konseyi harekete geçene kadar” sınırlamasına tâbi olması da bir anlamda Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesinde gecikmeler olabileceğinin kabulü olarak görülebilecektir. Yine de sistem kurulurken daimî üyeler arasında Soğuk Savaş gibi bir kutuplaşmanın öngörülmediği de söylenebilir. Zira Soğuk Savaş süresince Güvenlik Konseyi'nin yaptırım mekanizması neredeyse işlememiş²¹⁷ ve yaklaşık 45 yıllık dönemde yaptırımlara sadece iki defa başvurulmuştur.²¹⁸ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ise Güvenlik Konseyi'nin daha sıklıkla yaptırımlara başvurmaya başladığı görülmektedir.²¹⁹ Bununla birlikte, Suriye iç savaşı örneğinde de görüldüğü üzere, daimî üyeler arasındaki uyuşmazlıkların Güvenlik Konseyi'nin karar almasını engellediği hâller karşımıza çıkmaya devam etmektedir.²²⁰

Öte yandan; büyük devletlere tanınan bu ayrıcalıklı konum, diğer devletlerin de sistemde etkin olabilmesi için çeşitli güvencelerin sağlanması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda, BM sisteminin temeline devletlerin egemen eşitliği, kuvvet kullanma yasağı ve iç işlerine karışma yasağı gibi devletler arası ilişkileri belirli bir dengeye oturtacak ilkeler yerleştirilmiştir.²²¹ Ayrıca farklı coğrafi bölgelerin de geçici üyeler aracılığıyla Güvenlik Konseyi'nde temsili başlangıçta fiiliyatta²²² ve

²¹⁴ ibid 25; Topal (n 50) 107.

²¹⁵ Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 27.

²¹⁶ ibid.

²¹⁷ Richard, Michael and Cornell (n 197) 12; Coforti and Focarelli (n 147) 217,254; Dixon (n 120) 343.

²¹⁸ Richard, Michael and Cornell (n 197) 29; Coforti and Focarelli (n 147) 254.

²¹⁹ Richard, Michael and Cornell (n 197) 29–31; Coforti and Focarelli (n 147) 217,255.

²²⁰ Dixon (n 120) 343.

²²¹ Farrall (n 66) 58.

²²² Herndl (n 144) 311.

daha sonrasında ise belirli kurallar çerçevesinde sağlanmaya çalışılmıştır.²²³ Aynı doğrultuda, Konsey'e üye olmayan devletlerin de toplantılar sırasında söz alması, görüşlerini yazılı şekilde ifade etmesi ve hatta karar taslakları sunmaları gibi uygulamalar ile BM'ye üye bütün devletlerin görüşlerini ifade etmelerine olanak sağlanmaya çalışılmıştır.²²⁴

Milletler Cemiyeti döneminde karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğerinin ise yaptırımların uygulanmasının büyük ölçüde devletlerin kendi inisiyatifine bırakılması olduğu söylenebilecektir. Buna göre, bir devletin savaşa başvurup başvurmadığının her devletin bizzat kendisinin tespit etmesi öngörülmüştür.²²⁵ Birleşmiş Milletler sisteminde ise bu yetki merkezi bir karar alma mekanizması olarak Güvenlik Konseyi'ne bırakılmıştır.²²⁶ Buna göre, BM Şartı ile öngörülen sistemde yaptırımların uygulanması gerekliliği ve bu yaptırımların içeriği ile kapsamı Güvenlik Konseyi tarafından tespit edilecektir.²²⁷ Ayrıca MC Misakı, Konsey tarafından verilen tavsiyelere uyma hususunda da bir bağlayıcılık getirmezken BM Şartı, Konsey tarafından alınan yaptırım kararlarının üye devletler nezdinde bağlayıcı olduğu düzenlenmiştir.²²⁸ Bu bakımdan, II. Dünya Savaşı ardından Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile birlikte ise daha etkin bir kolektif yaptırım mekanizmasının hayata geçirildiği söylenmelidir. Yine de alınan yaptırım kararlarının etkinliği devletlerin uygulamasına bağlıdır.²²⁹ Bu hususta ortaya sorunların çıkabildiğinin görülmesi sebebiyle yaptırım izleme komiteleri kurularak ilgili sorunların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.²³⁰

²²³ ibid 312.

²²⁴ ibid 313.

²²⁵ Sands and Klein (n 55) 43.

²²⁶ Farrall (n 66) 62–63; Kelsen (n 46) 746.

²²⁷ Farrall (n 66) 63.

²²⁸ Sands and Klein (n 55) 43.

²²⁹ Ronzitti (n 209) 16.

²³⁰ ibid.

C. DEĞERLENDİRME

Merkezi bir üst otoriteden yoksun olan uluslararası hukuk sisteminde tek taraflı yaptırımlar, devletlerin uluslararası hukuk ihlallerine karşı başvurduğu temel yöntemler olarak ön plana çıkmıştır.²³¹ Bununla birlikte, uluslararası hukukun tarihsel gelişimi içinde merkezi bir üst otoritenin tesis edilmesi ve tek taraflı yaptırımların etkisinin azaltılması için çeşitli adımlar atılmıştır.

Bu doğrultuda I. Dünya Savaşı sonrası kurulan sistem, savaş öncesinde var olan düzene göre pek çok yenilik barındırmaktadır. Öngörülen sistemin temel amacının devletlerin kuvvet kullanımına başvurmasının kısıtlanması ve uluslararası toplumun ilişkilerini barışçıl bir yapı temelinde yürütmesi olduğu söylenebilecektir. Savaşın hemen akabinde kurulan Milletler Cemiyeti ile bu amaç için belli mekanizmalar kurulmuş ve daha sonrasında da Briand-Kellogg Paketi ile bir adım daha ileri gidilmiş ve tek taraflı bir yaptırım türü olarak savaş yasaklanmıştır.

Uluslararası toplumun bu dönemde yaşadığı zihniyet değişiminin ve edindiği tecrübenin II. Dünya Savaşı sonrası sistem üzerinde önemli etkisi olduğu belirtilmelidir. Cemiyet bünyesinde kurumsallaşmış yaptırım mekanizmaları fikrinin hayata geçirilmesi uluslararası yaptırımların gelişimi açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Bu mekanizmalar, aynı zamanda BM döneminde hayata geçirilecek olan yaptırım sistemlerinin bir öncülü olarak da görülmüştür.²³² Ayrıca daha öncesinde yalnızca taraf devletleri ilgilendirdiği düşünülen bir tek taraflı yaptırım türü olarak savaş, bu dönemde barışı bozan bir eylem olarak bütün bir uluslararası toplumu

²³¹ Alexandra Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility', *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (Edward Elgar Publishing 2021) 187.

²³² Farrall (n 66) 45.

ilgilendiren bir mesele olarak algılanmaya başlanmıştır.²³³ Bu bakımdan, kolektif güvenlik anlayışının yerleşmesi hedefi için önemli adımların atıldığı söylenmelidir.²³⁴

Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi olan Briand-Kellogg Paktı, eksiklerine rağmen, Milletler Cemiyeti Misakı'ndan Birleşmiş Milletler Şartı'na giden yolda önemli bir adım olmuştur.²³⁵ Savaşın hukuka aykırı kabul edilmesi ve bu yasak ardından ortaya çıkan sorunların sonucunda kuvvet kullanma yasağının fikri altyapısının oluştuğu ileri sürülebilecektir.

Bununla birlikte, atılan bu adımlar tam anlamıyla amacına ulaşamamış ve iki dünya savaşı arası dönemin çok sayıda kuvvet kullanımına sahne olmasının haricinde II. Dünya Savaşı'nın çıkması da önlenememiştir.

Birleşmiş Milletler, uluslararası hukukun anarşik düzeninin getirdiği olumsuzlukları giderebilmek ve uluslararası toplumun uyuşmazlıklarını merkezi bir sistem aracılığıyla çözmek için atılmış bir diğer adımdır. Kurulmuş olan bu sistemin başarılı olup olmadığına dair ise farklı perspektifler sunulabilecektir. Bir açıdan, BM'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen 75 yılı aşkın sürede yeni bir dünya savaşı yaşanmamıştır. Bir diğer açıdan ise uluslararası toplumun bu dönemde sayısız silahlı çatışmaya şahitlik ettiği de bir gerçektir. Uluslararası yaptırımlar açısından ise BM sistemi pek çok yenilik getirmiştir. Bünyesinde barındırdığı yaptırım mekanizmaları uluslararası toplumun bugüne kadar sahip olduğu en güçlü ve potansiyel olarak en etkili mekanizmalardır. Ancak bu mekanizmalara yönelik pek çok eleştirinin söz konusu olduğu da bir gerçektir.

BM Şartı ile birlikte ortaya konan kuvvet kullanma yasağı ise tek taraflı yaptırımların kapsamını ve mahiyetini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu bakımdan, devletler arası

²³³ Brownlie (n 67) 57.

²³⁴ Herndl (n 144) 206; Wilson, *The United Nations and Collective Security* (n 111) 19; Henderson (n 95) 14. Belirtilmelidir ki 1815 Viyana Kongresi sonrasında kurulan ve genel anlamıyla I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bozulmasına kadar devam eden ve güçler dengesine dayanan düzenin de kolektif güvenlik anlayışının bölgesel bir öncülü olarak görülmesi mümkündür. Bkz. ibid 13.

²³⁵ Kolb (n 137) 79.

uyuşmazlıkların çözümünde gündeme gelen kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemlerinin günümüzde çok daha sınırlı bir çerçeveye sahip olduğunu burada belirtmek gerekir.

Öte yandan, günümüzde merkezi bir üst otorite benzeri bir yapı olarak BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilerinin çeşitli hukuki ve politik sınırlamalara tâbi olduğu açıktır.²³⁶ Bu bakımdan, uluslararası hukukun bugün dahi ulusal hukukun sahip olduğu zorlama aygıtlarının benzerini bünyesinde barındırmadığı ve devletlerin tek taraflı yaptırım yöntemlerine olan ihtiyacının devam ettiği kabul edilmelidir.²³⁷

²³⁶ Jan Wouters and others, *International Law: A European Perspective* (Hart Publishing 2019) 13.

²³⁷ *ibid* 13–14.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI YAPTIRIM TURLERİ

Temel olarak, insanlık tarihi boyunca devletler ve hatta belli ölçüde sistemleşmiş bütün topluluklar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan (hukuki veya başkaca) sorunlar sebebiyle zorlama yöntemlerine başvurmuşlardır. Merkezi bir üst otoriteden yoksun olan uluslararası hukuk bünyesinde de bu yöntemlerin bulunmasının bu sistemin tabiatının bir gerekliliği olarak görülmesi mümkündür. Bununla birlikte, elbette ki bu yöntemler hukuk tarafından tanımlanmış ve belirli kurallarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, bir önceki bölümde ifade edildiği üzere, merkezi bir sistem kurularak bu yöntemlerin uluslararası toplum içindeki rolü azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak merkezileşmiş bir sistem ile uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasının temini için atılan adımların tam anlamıyla başarıya ulaştığı ve bu mekanizmalar aracılığıyla uluslararası hukukun uygulanmasına dair uyuşmazlıkların çözüme kavuşmamıştır.²³⁸ Bu bakımdan, tek taraflı yaptırımların devletler tarafından başvuru bir yöntem olarak uluslararası düzende bir rol üstlenmeye devam ettiği aşikardır.²³⁹

Uluslararası hukuk kurallarına uyulmadığı hâllerde uluslararası hukuk kişilerince bu ihlale karşı alınan her türlü tedbir ifadesi kapsamına giren tek taraflı uygulamalar ele alındığında, modern uluslararası hukukun doğuşundan bugüne başvuru tek taraflı yaptırımların savaş, zararlar karşılık, karşı tedbirler ve misilleme üst başlıkları altında sınıflandırılması mümkündür. Modern uluslararası hukukun doğumundan bugüne kadar devletlerin uluslararası hukuka dair uyuşmazlıkları giderebilmek amacıyla bahse konu bu yaptırımlara -değişen sıklıklarda- başvurdukları görülmektedir. Ancak bu kapsamda değerlendirilen uygulamalara hukuki uyuşmazlıkları giderme amacının yanında siyasi uyuşmazlıkları gidermek için de kimi zaman başvurulabildiği görülmektedir. Belirtilmelidir ki çalışmamız kapsamında yalnızca hukuki uyuşmazlıkların giderilmesine dair yöntemlere odaklanılmaktadır. Bu bakımdan, siyasi uyuşmazlıkların çözümü için başvuru karışma gibi yöntemlere bu çalışma

²³⁸ Federica I Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (Cambridge University Press 2018) 250.

²³⁹ ibid.

kapsamında yalnızca tek taraflı yaptırımların daha iyi izah edilmesi için gerektiği ölçüde değinilecektir. Yine belirtilmelidir ki tek taraflı yaptırım olarak başvuru olan yöntemlerin bir kısmına aynı zamanda siyasi uyuşmazlıkların çözümü için başvurulması da mümkündür. Ancak çalışmamız kapsamında ana odak hukuki uyuşmazlıklarda oynadıkları roller olacaktır. Bu doğrultuda, her bir yaptırım türünün mahiyeti, tarihsel gelişimi ve ilgili yaptırım türünün tâbi olduğu kurallar ayrıca ele alınacaktır.

A. SAVAŞ (*WAR*)

Savaş tabiri, geniş kamuoyunun gündemini zaman zaman meşgul etmekte ve hukukçular dışında siyasetçiler, gazeteciler, edebi yazarlar gibi çeşitli gruplarca sıkça ve genellikle hukuki anlamını aşar şekilde kullanılmaktadır.²⁴⁰ Ancak savaş, aynı zamanda, uluslararası hukuk çatısı altında tanımlanmış, düzenlenmiş ve sınırlanmış bir hukuki kavramdır.

Esasen, uluslararası hukukun savaşa dair düzenlemelerinin geçmişi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. O kadar ki uluslararası hukukun babası olarak görülen Hugo Grotius dahi meşhur kitabı Savaş ve Barış Hukuku Üzerine’de (*De iure belli ac pacis*) savaşa dair kuralları kapsamlı şekilde ele almıştır.²⁴¹ Ancak uluslararası toplum, devletler arası ilişkilerde savaşın rolünü zaman içinde kısıtlamış ve nihayetinde 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı ile savaş, uluslararası uyuşmazlıkların çözüm yöntemi olarak yasaklanmıştır.²⁴² Daha sonrasında BM Şartı’nın kabulü ile birlikte ise savaş veya savaşa varmayan zorlama yolları olması fark etmeksizin devletlerin tek taraflı kuvvet kullanımı, meşru müdafaa hakkı mahfuz tutulmak kaydıyla, yasaklanmıştır.²⁴³ Bu bakımdan, öncelikle değişen hukuki çerçevesi üzerinden savaşın günümüzdeki

²⁴⁰ Eski ABD başkanlarından Barack Obama’nın bir konuşmasında pek çok farklı anlama gelecek şekilde “savaş” tabirini kullandığı örnek için bkz. Clapham (n 105) vii–viii.

²⁴¹ Randall Lesaffer, ‘The Classical Law of Nations (1500–1800)’ in Alexander Orakhelashvili (ed), *Research Handbook on the Theory and History of International Law* (Edward Elgar Publishing 2011) 422–423.

²⁴² Clapham (n 105) 30.

²⁴³ ibid.

rolünün ele alınmasında fayda vardır. Akabinde ise savaşa dair hukuki çerçeve genel anlamında incelenmelidir.

i. Günümüz Uluslararası Hukukunda Savaşın Konumu ve Hukuki Etkileri

Savaşın yasaklanması sonucunda uluslararası hukukta klasik anlamda savaşla yakından ilgili bazı kavramların uygulanmasına dair anlayış da değişmiştir. Örneğin, 1949 Cenevre Konvansiyonları ile klasik anlamda tarafların savaş esnasındaki yükümlülüklerini düzenleyen insancıl hukuk (*ius in bello*) kurallarının uygulanması için silahlı çatışmanın mevcudiyetinin de yeterli olduğu kabul edilmiştir.²⁴⁴ Benzer şekilde, savaş suçlarının hukuki anlamda bir savaş mevcut olmasa bile soruşturulabileceği düzenlenmiştir.²⁴⁵ Tarafsızlık ile ilgili düzenlemelerin de bir değişimden geçtiği söylenebilecektir. Öncelikle belirtmelidir ki her ne kadar tarafsızlığın BM Şartı öncesi döneme ait olduğu iddia edilmişse de²⁴⁶ UAD, *Nükleer Silahlar Danışma Görüşü*'nde tarafsızlık hükümlerinin halen geçerli olduğunu açıkça kabul etmiştir.²⁴⁷ Bu bakımdan, tarafsızlık hukukunun da artık hukuki anlamda bir savaşın varlığı aranmaksızın uluslararası silahlı çatışmalara uygulanacağı ifade edilmiştir.²⁴⁸ Dolayısıyla, savaşın hukuken ifade ettiği önemin geçmişe oranla azaldığı bir gerçektir.²⁴⁹

²⁴⁴ Emily Crawford, 'The Temporal and Geographic Reach of International Humanitarian Law' in Ben Saul and Dapo Akande (eds), *The Oxford Guide to International Humanitarian Law* (Oxford University Press 2020) 57–58.

²⁴⁵ Clapham (n 105) 30.

²⁴⁶ CG Fenwick, 'Is Neutrality Still a Term of Present Law?' (1969) 63 *American Journal of International Law* 100, 102.

²⁴⁷ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, 1996, para. 88.

²⁴⁸ Marina Mancini, 'The Effects of a State of War or Armed Conflict' in Marc Weller (ed), *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (Oxford University Press 2016) 1003; Luca Ferro and Nele Verlinden, 'Neutrality During Armed Conflicts: A Coherent Approach to Third-State Support for Warring Parties' (2018) 17 *Chinese Journal of International Law* 15, 42. Tarafsızlığın küçük çaplı uluslararası silahlı çatışmalara uygulanmayacağına dair görüş için bkz. Brownlie (n 67) 400–401. BM Güvenlik Konseyi kararlarının tarafsızlık üzerindeki muhtemel etkilerine dair bkz. Mancini 1003.

²⁴⁹ Aynı yönde bkz. Christopher Greenwood, 'The Concept of War in Modern International Law' (1987) 36 *International and Comparative Law Quarterly* 283, 303–304.

Bununla birlikte, yasaklanmış olması sebebiyle savaşın artık hukuki anlamda herhangi bir öneminin kalmadığını söylemek de doğru olmayacaktır. Bunun en önemli göstergelerinden biri olarak 1928 yılında Briand-Kellogg Paktı ile savaşın yasaklanmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın çıkmış olması gösterilebilecektir. Bu bakımdan, savaşın hukukten yasaklanmış olmasının bu kavramın kullanımdan kalkmış olacağı, bir diğer deyişle, hukukun dışında kaldığı anlamına gelmediği açıktır. Benzer şekilde, 1945 yılında kuvvet kullanımının genel anlamda yasaklanmasına rağmen bu dönemden sonra da savaşların yaşandığı belirtilmelidir. Örneğin, savaşın hemen akabinde Arap devletleri ile yeni kurulan İsrail devleti arasında 1948 Arap-İsrail Savaşı meydana gelmiştir.²⁵⁰ Benzer şekilde, 1980-88 Irak-İran Savaşı²⁵¹ ve 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i istila, işgal ve ilhakı²⁵² da geleneksel savaşların devam ettiğine işaret etmektedir. Ancak savaşın öneminin azaldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bir uluslararası silahlı çatışmanın varlığını tespit etmekle spesifik olarak savaşın varlığını tespit etmek arasında bir farklılık bulunup bulunmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bu noktada, çeşitli uluslararası hukuk düzenlemelerinin ve ayrıca bazı iç hukuk düzenlemelerinin uygulanmasında savaşın diğer uluslararası silahlı çatışmalardan ayrıldığını belirtmek gerekir. Örneğin, 1949 Cenevre Konvansiyonlarının ortak 2. maddesi uyarınca, bir silahlı çatışmanın mevcudiyeti aranmadan yalnızca savaş ilanı

²⁵⁰ Martti Koskenniemi, 'History of International Law, since World War II', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2011) para 12. Arap devletleri müdahalelerini ilk aşamada karışma (*intervention*) olarak nitelendirmiştir. Bkz. Cablegram dated 15 May 1948 Addressed to the Secretary-General by the Secretary-General of the League of Arab States, S/745, 16 Mayıs 1948. Ancak ilerleyen dönemde İsrail'le aralarında bir savaş hâlinin bulunduğunu kabul etmişlerdir. Bkz. Greenwood (n 249) 290–291. Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan barış anlaşmasının birinci maddesinin savaş hâlinin sona erdiğini düzenlemesi de anlaşma öncesinde savaş hâlinin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bkz. ibid 292.

²⁵¹ Andrea de Guttery, 'The Iran - Iraq War - 1980-88' in Tom Ruys, Olivier Corten and Alexandra Hofer (eds), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford University Press 2018) 315; Keskin (n 8) 74. Birleşik Krallık'ın Irak büyükelçisi devam eden silahlı çatışmayı savaş olarak nitelendirdiklerini açıkça belirtmiştir. Bkz. Greenwood (n 249) 293–294.

²⁵² Erika de Wet, 'The Gulf War - 1990-91' in Tom Ruys, Olivier Corten and Alexandra Hofer (eds), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford University Press 2018) 456–457. BM Güvenlik Konseyi 662 sayılı kararıyla ilhak kararının herhangi bir hukuki sonuç doğurmadığını belirtmiştir. Bkz. UN Doc S/ RES/ 662 (9 Ağustos 1990)

ile ilgili sözleşmelerin uygulanması mümkündür.²⁵³ Benzer bir düzenleme Saldırı Fiili Tanımı'nda da yer almış²⁵⁴ ve akabinde Uluslararası Ceza Mahkemesi kurucu belgesi Roma Statüsü'ne de eklenmiştir.²⁵⁵ 1974 tarihli Saldırı Fiili Tanımı'nda savaşa dair düzenlemelerden bir diğeri ise saldırı savaşının (*war of aggression*) uluslararası barışa karşı bir suç olduğu ve bu yola başvuran devlet açısından uluslararası sorumluluk doğuracağıdır.²⁵⁶ Aynı hüküm, ifadedeki ufak farklılıklarla, 1970 tarihli Dostça İlişkiler Beyanname'sinde de kabul edilmiştir.²⁵⁷ Clapham ise savaş hâlinin sigortacılık, havacılık, çevrenin korunması, yargılama usulleri (özellikle askeri yargıya dair) gibi çeşitli hususlarda da etkili olmaya devam edebileceğini belirtmiştir.²⁵⁸ Pakistan ve Hindistan arasında gerçekleşen 1965 çatışmalarında Pakistan'ın bu tarz önlemlere başvurduğu belirtilmiştir.²⁵⁹ Ülkemiz açısından da ayrıca önemli olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde de savaş dönemi için özel düzenlemeler öngörülmüştür.²⁶⁰

Öte yandan, kuvvet kullanımının açıkça yasaklanmış olması sebebiyle günümüzde devletlerin savaş ilanında bulunduğu sıklıkla rastlanmamaktadır. Bu durumun savaş ilanının BM Şartı'nı ihlal etmeye yönelik bir adım olarak algılanabileceğine dair

²⁵³ İlgili hükmün güncellenmiş şerhi için bkz. Tristan Ferraro, Lindsey Cameron and International Committee of the Red Cross, 'Application of the Convention', *Commentary on the First Geneva Convention* (Cambridge University Press 2016) paras 203–209.

²⁵⁴ "Any of the following acts, regardless of a declaration of war, shall, subject to and in accordance with the provisions of article 2, qualify as an act of aggression..." bkz. Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX).

²⁵⁵ "... Any of the following acts, regardless of a declaration of war, shall, in accordance with United Nations General Assembly resolution 3314 (XXIX) of 14 December 1974, qualify as an act of aggression..." Bkz. 8bis(2), Roma Statüsü.

²⁵⁶ "A war of aggression is a crime against international peace. Aggression gives rise to international responsibility." Bkz. Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX).

²⁵⁷ "A war of aggression constitutes a crime against the peace, for which there is responsibility under international law." Bkz. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, United Nations General Assembly Resolution 2625(XXV).

²⁵⁸ Clapham (n 105) 1–5.

²⁵⁹ Mancini (n 248) 996.

²⁶⁰ Sözleşme metni için bkz. 'Convention Regarding the Regime of the Straits' (1937) 31 American Journal of International Law 1.

yaklaşımının etkili olduğu söylenebilecektir.²⁶¹ Ancak bu durum devletlerin gelecekte de savaş ilanlarında bulunamayacağı şeklinde bir kesinlik oluşturmamaktadır.²⁶² Bu doğrultuda, hâlihazırda 130'dan fazla devletin anayasasında doğrudan savaş ilanına ilişkin hüküm bulunduğu belirtilmelidir.²⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da savaş ilanı yetkisini düzenlemiş ve bu yetkiyi TBMM'ye vermiştir.²⁶⁴ Ayrıca, savaş hâlinde askerlerin yabancı ülkelere gönderilmesi, olağanüstü hâl ilânı, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, seçimlerin yapılması gibi pek çok konu yine Anayasa tarafından ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu noktada, BM Şartı madde 2(4)'e aykırılık teşkil etmeyecek mahiyetteki savaş ilanlarının uluslararası hukuku ihlal etmeyeceği ifade edilmelidir.²⁶⁵ Ancak herhangi bir saldırıya uğramayan bir devletin savaş ilanının kural olarak BM Şartı madde 2(4) kapsamında kuvvet kullanma tehdidinde bulunma yasağını ihlal edeceği söylenebilecektir.²⁶⁶

Ayrıca bazı devletler arası uyuşmazlıklarda da savaş ilanına dair atıflar görülmektedir. Örneğin, 1998-2000 Etiyopya-Eritre savaşının ardından kurulan Etiyopya-Eritre İddialar Komisyonu, Eritre'nin iddiaları üzerine, Etiyopya tarafının bir savaş ilanında bulunup bulunmadığını incelemiş ve akabinde savaş ilanının mahiyetini ve sonuçlarını ortaya koymuştur.²⁶⁷ 2006 yılında Lübnan topraklarından İsrail'e yönelik gerçekleşen saldırıların ardından ise İsrail, BM'ye gönderdiği mektupta gerçekleşen eylemlerin bir savaş ilanı mahiyetinde olduğunu öne sürmüştür.²⁶⁸ 1982 yılında Arjantin ve Birleşik

²⁶¹ Birleşik Krallık Savunma Bakanlığının bu doğrultudaki pozisyonu için bkz. UK Ministry of Defence, *The Manual of the Law of Armed Conflict* (Oxford University Press 2005) 28.

²⁶² Greenwood (n 249) 294; Committee on the Use of Force (International Law Association), 'Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law' (2010) 7–8.

²⁶³ “Power to Declare/Approve War” <https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en&key=war&status=in_force&status=is_draft> accessed 1 February 2022.

²⁶⁴ “Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, ... savaş ilânına karar vermek ... tir” Bkz. Madde 87, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

²⁶⁵ Committee on the Use of Force (International Law Association) (n 262) 7. Karş. Elihu Lauterpacht, 'The Legal Irrelevance of the “State Of War”' (1968) 62 Proceedings of the American Society of International Law at its annual meeting 58, 63. Karş. Keskin (n 8) 72.

²⁶⁶ Clapham (n 105) 50.

²⁶⁷ 'Eritrea-Ethiopia Claims Commission (EECC): Partial Award–Jus Ad Bellum, Ethiopia's Claims 1-8' (2006) 45 International Legal Materials 430, para 17.

²⁶⁸ UN Doc, A/60/937, S/2006/515 (12 Temmuz 2006)

Krallık arasında Falkland/Malvinas adalarının egemenliğine dair uyuşmazlık neticesinde cereyan eden çatışmalarda Britanya hükümetince Arjantin tarafından bir savaş ilanının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin takip edildiği resmi yazışmalara yansımıştır.²⁶⁹

Bu bakımdan, savaşın uluslararası hukuka ait ve belirli sonuçlar doğurmaya muktedir bir müessese olduğu ve -geçmişe nazaran azalmış olsa da- önemini devam ettirdiği söylenebilecektir.

ii. Savaşın Tanımı ve Savaş Hâli

Devletler arası tek taraflı yaptırım yöntemleri arasında en kapsamlısı savaştır. Modern öncesi ve modern dönemin büyük bir kısmında devletler, savaşa bir uyuşmazlık giderme yöntemi olarak sıklıkla başvurmuşlardır. Milletler Cemiyeti veya Birleşmiş Milletler gibi küresel örgütlerin bulunmadığı bu dönemlerde savaş istenmeyen ancak kaçınılmaz bir durum olarak görülmüştür.²⁷⁰

Bu bakımdan savaş, uluslararası hukuk tarafından ortaya koyulan bir yöntem olmaktan ziyade onun tarafından düzenlenen ve sınırları belirlenen bir uygulama niteliğindedir.²⁷¹ Bu durum, uluslararası hukukun ilk gelişim sürecinde yeni kurallar ortaya koyulması yerine mevcut devlet pratiklerinin kurallar olarak düzenlenmesi yoluna gidilmesinin bir sonucu olarak görülebilecektir.²⁷² Bir diğer deyişle, modern uluslararası hukukun doğduğu ve bu süreci takip eden dönemde savaş, devletler arası ilişkilerin bir gerçeği olarak var olmuş ve hukukçular çoğunlukla savaşın hangi kurallara tâbi olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Her ne kadar ilk aşamada haklı/haksız savaş (*just/unjust war*) kuramı üzerinden ahlaki bir sınırlandırmaya

²⁶⁹ Greenwood (n 249) 293.

²⁷⁰ Farrall (n 66) 47.

²⁷¹ John Westlake, *International Law (Part II): War* (2nd edn, Cambridge University Press 1913) 3; Amos S Hershey, *The Essentials of International Public Law and Organization* (3rd edn, The Macmillan Company 1927) 545.

²⁷² Hindmarsh (n 102) 315.

gidilmeye çalışılsa da²⁷³ egemen ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte her bağımsız devletin bir başkasına savaş ilan etme hakkı olduğu kabul edilmiştir.²⁷⁴ Burada bahsedilen hak, egemen olmanın getirdiği ve egemen olmaya mündemiç (*inherent*) bir yetki olarak görülmüştür.²⁷⁵ Bu sebeple savaş, muhatabı hukuka uygun hareket etmeye zorlama yahut kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemi olmanın yanında devletlerin diğer devletlere siyasi farklılıklarını dayatmak için de başvurduğu bir yöntem olmuştur.²⁷⁶ Bu bakımdan, her savaşın bir uluslararası hukuk yaptırımı olarak görülemeyeceği ifade edilmelidir.²⁷⁷

Savaşın hukuki anlamda ne ifade ettiği meselesi de uluslararası hukukçuların gündeminde olmuştur. Vattel, savaşı “*haklarımızı kuvvet kullanılarak koruduğumuz hâl*” olarak tanımlamıştır.²⁷⁸ Burada savaşın hak koruma şartına bağlanmış olması, yazarın egemenin meşru müdafaa yahut bir hakkının müdafaası amacıyla girilen savaşlar haricinde kuvvet kullanımına başvurulmaması gerektiği görüşü ile paralellik arz ettiği ifade edilebilecektir.²⁷⁹ Martens ise savaşı “*insanların birbirlerine karşı sürekli ve sınırı belirli olmayan şiddet eylemlerine başvurması hâli*” olarak tanımlamıştır.²⁸⁰ Westlake de savaşı “*hükümetlerin birbirleri ile kuvvet kullanarak mücadele etmesi hâli veya şeraiti*” olarak tanımlamış ve bunun herhangi bir fiil değil

²⁷³ Meray (n 53) 458; Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 129; Dixon (n 120) 322; Arend and Beck (n 59) 12. Haklı/haksız savaş ayrımı ilk olarak klasik dönem Yunan ve Roma düşünürleri ile Orta Çağ Hıristiyan din adamlarının çalışmalarında görülmektedir. Daha sonrasında modern uluslararası hukukun kurucu babalarından olan Grotius ve Vattel’in çalışmalarında da bu doktrinin etkileri görülmektedir. Bkz. Henderson, 2018, ss. 10-11. Çalışmamızın kapsamı modern dönem uluslararası hukuk gelişmeleri ile sınırlandırılmıştır olup yukarıdaki ayrım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Joachim von Elbe, ‘The Evolution of the Concept of the Just War in International Law’ (1939) 33 The American Journal of International Law 665.

²⁷⁴ Coleman Phillipson, *International Law by Sir Frederick Smith* (5th edn, J M Dent & Sons Ltd 1918) 192; Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 130; Henderson (n 95) 11; Dixon (n 120) 322; Arend and Beck (n 59) 17.

²⁷⁵ Hershey (n 271); Dixon (n 120); Crawford, *Brownlie’s Principles of Public International Law* (n 96). BM Şartı’nda da kuvvet kullanma yasağının bir istisnası olarak tanınan meşru müdafaa hakkının da devlete mündemiç (*inherent*) bir hak olduğu açıkça belirtilmiştir. Bkz. BM Şartı madde 51.

²⁷⁶ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri (3. Kitap)* (6th edn, Turhan Kitabevi 2019) 232.

²⁷⁷ Bu yönde bkz. Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise (Vol. II - War and Neutrality)* (Longmans, Green & Co 1906) 29–30.

²⁷⁸ de Vattel (n 52) 291.

²⁷⁹ ibid 292.

²⁸⁰ von Martens (n 52) 277.

bir hâl olduğunu vurgulamıştır.²⁸¹ Bu tanımlar ışığında, savaşın yalnızca karşılıklı kuvvet kullanımını ifade eden bir kavramdan ibaret olmayıp aynı zamanda bir hukuki hâli (*state of war*) ifade ettiği söylenebilecektir. Kelsen ise savaşa başvurmanın (*resort to war*) bir hâle değil fiile yönelik olduğunu ve bu fiil ile birlikte yeni bir hâle geçildiğini belirtmiştir.²⁸² Ona göre devletlerin niyeti de savaş hâline geçmek değil getirdiği bütün diğer sonuçlar ile birlikte savaş fiiline başvurmaktır.²⁸³ Kelsen'in diğer yazarlardan ayrıştığı noktanın fiil ve niyetin bir şart olarak aranmasından ziyade bunların nasıl tanımlanacağına ve neye yöneleceğine ilişkin olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, savaş hâlinin mevcut olabilmesi için kuvvet kullanımı içeren fiilin yanında barışçıl ilişkileri bitirmeye ilişkin niyetin (*animus belligerendi*) mevcut olması gerektiği söylenebilecektir.²⁸⁴ Zira, herhangi bir kuvvet kullanımı taraflardan en azından birinin bu yöndeki iradesi olmadan savaş olarak nitelendirilemeyecektir.²⁸⁵ Burada yer alan en azından biri ifadesi önem arz etmektedir. Bir tarafın savaş ilan edip savaş eylemlerine başvurduğu ancak karşı tarafın herhangi bir karşılık vermediği ihtimalde yahut kuvvet kullanımına maruz kalan devletin bu eylemi bir savaş eylemi olarak nitelendirdiği hâllerde savaşın mevcut olmadığını söylemek doğru olmayacaktır.²⁸⁶ Teorik anlamda bir tarafın barışı bitirmeye yönelik niyeti karşı tarafa ulaşmadan savaş başlamamış olacağına da fiiliyatta beyanın ulaşması yahut ilk eylemin yapılması ile karşı tarafa ulaşması arasında geçen zamanın genellikle göz ardı edilebilecek kadar kısa olacağı aşikardır.²⁸⁷ Öte yandan, savaşa yönelik niyetin mevcut olup ilan edilmesinin akabinde kuvvet kullanımı içeren bir fiile başvurulmaması ihtimalinde de savaş hâlinin mevcut olacağına kabul edildiği belirtilmelidir.²⁸⁸ Bu hâlin örnekleri, I. ve II. Dünya Savaşları esnasında çokça görülmüştür.²⁸⁹ Esasen,

²⁸¹ Westlake (n 271) 1; Phillipson (n 274) 177.

²⁸² Kelsen (n 14) 23–24.

²⁸³ ibid 24.

²⁸⁴ TJ Lawrence, *The Principles of International Law* (4th edn, D C Heath & Co 1911) 331.

²⁸⁵ Westlake (n 271) 2; Lawrence (n 284) 331; Phillipson (n 274) 177; S Maccoby, 'Reprisals as a Measure of Redress Short of War' (1924) 2 *The Cambridge Law Journal* 60, 70–71; Mancini (n 248) 989.

²⁸⁶ Kelsen (n 14) 24.

²⁸⁷ Lawrence (n 284) 331.

²⁸⁸ Mancini (n 248) 990.

²⁸⁹ Kelsen (n 14) 23.

Martens savaş ilanında bulunmaya dair bir yükümlülüğün bulunmadığını belirtmiştir.²⁹⁰ Bu bakımdan, devletlerin savaş ilanında bulunmadığı yahut ilanı savaşın ilerleyen aşamalarında yaptığı örneklere sıkça rastlanmıştır.²⁹¹ Ancak bu yükümlülük, 1907 Lahey Konferansı'nda savaş ilanının bir bildirim ile ilgili taraflara bildirilmesi gerektiğinin kabulü ile getirilmiştir.²⁹² Medeni dünyanın ekseriyetinin katıldığı bu konferansın sonucunda ortaya çıkan sözleşmelerin Çin ve Nikaragua hariç konferansa katılan devletlerin tamamı tarafından imzalanmış olması bakımından geniş bir hukuki etki alanına sahip olduğu ifade edilebilecektir.²⁹³ Kabul edilen kural ile birlikte hem muhatabın hem de tarafsız devletlerin savaşın ilanından haberdar edilmesi gerekliliği düzenlenmiş²⁹⁴ ve geçmiş devlet pratiklerinin doğurduğu hukuki belirsizliğin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak bu etkinin devlet pratiklerine daimî olarak yansıdığını söylemek mümkün değildir. Fiiliyatta, kapsamı ve süresi bakımından savaş olduğu düşünülen çatışmaların bilinçli şekilde savaş olarak nitelendirilmediği görülmüştür.²⁹⁵

1930'larda Japonya ile Çin arasında devam eden çatışmaların kuvvet kullanımının doğuracağı sonuçlardan kaçınmak adına savaş olarak nitelendirilmemesi bu hâle örnek olarak verilebilecektir.²⁹⁶ Bu noktada, sözleşmenin getirdiği bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir devletin sözleşmeyi ihlal etmiş olarak da olsa savaş

²⁹⁰ von Martens (n 52) 281.

²⁹¹ Lawrence (n 284) 345–347; Phillipson (n 274) 181; George Grafton Wilson, *Handbook of International Law* (West Publishing Company 1910) 245–246, 248.

²⁹² Lawrence (n 284) 345; Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları* (13th edn, Beta Yayıncılık 2019) 292; Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 242.

²⁹³ Lawrence (n 284) 349. Bu yükümlülüğün düzenlendiği III. No.lu Çatışmaların Başlamasına İlişkin Sözleşme, Osmanlı Devleti tarafından da imzalanmış ancak yürürlüğe girmemiştir. Bkz. 'Signatory States - Convention (III) Relative to the Opening of Hostilities. The Hague, 18 October 1907.' <[https://ihl-](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesSign&xp_treatySelected=190)

[databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesSign&xp_treatySelected=190](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesSign&xp_treatySelected=190)> accessed 1 February 2022. Bahse konu sözleşmeye en son olarak 2015 yılında Ukrayna taraf olması bakımından sözleşmenin bugün dahi etkisinin devam ettiği ifade edilmelidir. Bkz. 'States Parties - Convention (III) Relative to the Opening of Hostilities. The Hague, 18 October 1907.' <[https://ihl-](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=190)

[databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=190](https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=190)> accessed 1 February 2022.

²⁹⁴ Lawrence (n 284) 348; Phillipson (n 274) 181–182.

²⁹⁵ Kelsen (n 14) 24.

²⁹⁶ *ibid* 24 dpnt. 13; Mancini (n 248) 990.

başlatabileceği kabul edilmiştir.²⁹⁷ I. Dünya Savaşı ile birlikte ise üçüncü devletlerin, çatışmaların savaş beyanını aramadan, kuvvet kullanımını savaş olarak nitelendirmesi uygulamaları görülmeye başlamıştır.²⁹⁸ Örneğin, 1930'lu yıllarda İtalya-Etiyopya arasındaki çatışma sırasında ABD, Birleşik Krallık ve İsviçre tarafından savaş olarak tanımlanmış ve bu devletler tarafsızlık kurallarını uygulamışlardır.²⁹⁹ Bu bakımdan, savaş hâlinin mevcudiyetini tespit için muharip taraflar haricinde üçüncü devletlerin de bir rolünün olması mümkündür.³⁰⁰

Devletler arasında savaş hâlinin mevcudiyetinin tarafların kendi arasındaki ve üçüncü taraflarla olan ilişkilerini de etkilediği kabul edilmektedir. Buna göre; insancıl hukuk kurallarının uygulanmaya başlanmasının haricinde taraflar arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ticaretin sınırlandırılması yahut sonlandırılması, sözleşmelerin askıya alınması yahut iptal edilmesi gibi sonuçlar doğmakta ve üçüncü devletler bakımından da tarafsızlık hukukuna ilişkin düzenlemeler devreye girmektedir.³⁰¹

B. ZARARLA KARŞILIK (*REPRISAL*)

i. Tanımı, Tasnifi ve Tarihsel Gelişimi

Zararla karşılık (*reprisal*), klasik anlamda, bir egemene yahut onun tâbiyetinde bulunanlara, bir başka egemen yahut onun tâbiyetinde bulunanlarca zarar verilmesi ve haksızlığın başka türlü giderilememesi sonucunda bizzat tâbiyetindeki kişi zarara uğrayan egemenin yahut onun verdiği yetkiye dayanan tâbiyetindeki kişinin hakkını kendiliğinden ihkak etmesi uygulamalarıdır.³⁰² Daha kapsamlı bir tanıma göre ise zararlar karşılık, bir devletin bir başka devlete karşı savaşa girme niyeti olmaksızın

²⁹⁷ Quincy Wright, 'When Does War Exist?' (1932) 26 American Journal of International Law 362, 363.

²⁹⁸ Brownlie (n 67) 395.

²⁹⁹ ibid.

³⁰⁰ Edwin M Borchard, "'War' and 'Peace'" (1933) 27 American Journal of International Law 114, 115; Wright (n 297) 366; Mancini (n 248) 990–991.

³⁰¹ Konuya dair kısa bir açıklama için bkz. Mancini (n 248) 991–995.

³⁰² de Vattel (n 52) 283–285.

uluslararası hukuktan kaynaklanan bir görev veya yükümlülüğün ihlalinin tazminini temin yahut tekrarını engellemek amaçlı uygulanan zorlayıcı tedbirlerdir.³⁰³ Burada başvuru tedbirler, kural olarak, hukuka aykırı olmakla birlikte öncül ihlal, tedbirleri hukuka uygun hâle getirmektedir.

Tarihsel olarak ortaya çıkışı 13. yüzyıla kadar götürülebilecek zararlar karşılık uygulamalarının geçmişinin modern uluslararası hukuk ve dolayısıyla da egemen devletlerin ortaya çıkışından eskiye dayandığı söylenebilecektir.³⁰⁴ Bu durum, zararlar karşılık uygulamalarının mahiyeti üzerinde de etkili olmuştur. Bu etkinin en bariz şekilde görüldüğü uygulamalar ise özel (*private*) zararlar karşılık uygulamalarıdır. Bu uygulamalar, bir başka devletin tâbiyetinde bulunan bir kişi tarafından haksız fiile uğramış kişinin kendi devletine başvurarak zararlar karşılık beratı (*letter of marque*,³⁰⁵ *letter of reprisal*³⁰⁶) adı verilen yetki belgesi alması ile muhatap devlete zararlar karşılığında bulunması olarak tanımlanabilecektir.³⁰⁷ Ancak bu uygulamaların ilk çıktığı dönemlerde kişilerin kendi adlarına da zararlar karşılık uygulamalarına başvurabileceği

³⁰³ "... coercive measures taken by one state against another, without belligerent intent, in order to secure redress for, or to prevent recurrence of, acts or omissions which under international law constitute international delinquency." Albert E Hindmarsh, *Force in Peace: Force Short of War in International Relations* (Harvard University Press 1933) 58.

³⁰⁴ Maccoby (n 285) 60; Hindmarsh (n 303) 44. Burada bahsedilen belirli bir derecede sistemleşmiş ve artık "reprisal" olarak anılmaya başlamış olan zararlar karşılık uygulamalarıdır. Bu uygulamanın daha ilkel hâllerinin daha eski tarihlere dayandığı belirtilmelidir. Örneğin, İtalyan şehir devletleri Brescia ve Ferrara arasında 1195 yılında imzalanan bir andlaşmada tebaaları arasındaki ticaretten kaynaklanan uyuşmazlıklarda zararlar karşılık benzeri uygulamaların sınırlandırılmasına ilişkin hükümler olduğu belirtilmektedir. Antik Yunan'daki zararlar karşılık benzeri uygulamalar için için bkz. Farrall (n 66) 45–46.

³⁰⁵ Marque (*merg-*: *boundary, border*) esas olarak zararlar karşılık amacı ile sınır geçme hakkını ifade etmekte iken zaman içinde anlamı genişleyerek zararlar karşılığı (*reprisal*) da kapsar hale gelmiştir. Bkz. Richard Wildman, *Institutes of International Law (Vol. I): International Rights in Time of Peace* (William Benning & Co 1849) 191–192.; <https://etymonline.com/word/marque> (Erişim Tarihi: 01.02.2022); https://etymonline.com/word/*merg- (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

³⁰⁶ İlk uygulamalarda "letter of reprisal" egemenin ülkesi içinde ve "letter of marque" ülkesi dışında yetki veren belgeleri ifade etse de fiiliyatta tebaanın daimî olarak her ikisini birlikte talep etmesi ile birlikte "letter of marque and reprisal" belgeleri ortaya çıkmış ve nihayetinde en başta söz konusu olan ayırım ortadan kalkmıştır. Bkz. Hindmarsh (n 303) 51.

³⁰⁷ Pao Jin Ho, 'Reprisals in International Law' (University of Illinois 1922) 8; Wildman (n 305) 191; Maccoby (n 285) 61; de Vattel (n 52) 285; Hindmarsh (n 303) 48–49; Pazarcı (n 276) 213. B. Lawrence, özel-kamusal ayırımını ele alırken hususi (*special*) – umumi (*general*) kavramlarını tercih etmiştir ancak biz bu kavramların başka bir kategoriyi ifade etmek adına kullanılmasının daha uygun olduğu görüşündeyiz.

kabul edilmiştir.³⁰⁸ Bu bakımdan, devleti merkeze alan modern uluslararası hukuk sisteminin aksine zararlar karşılık uygulamaları, kişilerin etkin bir rol aldığı uygulamalar olarak var olmuştur. Bununla birlikte, pek çok zaman kuvvet kullanımı da içeren bu uygulamalara karşı yaklaşım, ortaya çıkardığı düzensizlik ve kargaşa sebebiyle zaman içinde değişmiştir. 14. yüzyıl sonrasında bu uygulamaların genel anlamda devlet otoritesine bağlanması sonucunda özel zararlar karşılığa başvurulmasının ancak zararlar karşılık beratının alınması ile mümkün olabildiği görülmektedir.³⁰⁹ Bir başka deyişle, özel kişilerin rolü tamamen ortadan kaldırılmamış olsa da zararlar karşılık uygulamalarının tamamının egemenin iradesine bağlanması sağlanmıştır.³¹⁰

Egemenin rolünün artması ile birlikte özel zararlar karşılık uygulamaları üzerinde en azından kısmi kontrolün sağlanması için de çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda, zararlar karşılık beratı talep eden kişinin öncelikli olarak zararını ispatlamasının şart koşulması, ispatlanan zararın beratta açıkça belirtilmesi ve verilen berata dayanarak el koyulan malların değerinin belirlenmesi için mahkemeye sunulması gerekliliğinin getirilmesi gibi uygulamalar bu bağlamda örnek gösterilebilir.³¹¹ Bununla birlikte, bu uygulamalarla her türlü istismarın önüne geçilebildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Gerçeği yansıtmayan iddialarla zararlar karşılık beratının alındığı veya berata konu zararın gerçekten daha yüksek olacak şekilde manipüle edildiği hallerin söz konusu olduğu da belirtilmelidir.³¹²

Zararlar karşılık uygulamalarında egemenin rolünün artması yönündeki bu eğilimin bir sonucu olarak farklı tâbiyete sahip iki özel kişi arasında gerçekleşen zararlar karşılık uygulamalarının sayısı giderek azalmış; devlet destekli uygulamaların sayısı ise artmıştır.³¹³ Nihayetinde, özel zararlar karşılık uygulamaları genel olarak 19. yüzyıl

³⁰⁸ von Martens (n 52) 276; Hindmarsh (n 102) 316.

³⁰⁹ von Martens (n 52) 276; Maccoby (n 285) 60, 61–63; Hindmarsh (n 303) 44.

³¹⁰ Wildman (n 305) 191.

³¹¹ Neff (n 27) 89.

³¹² ibid 89–90.

³¹³ Lawrence (n 284) 335; Maccoby (n 285) 64.

başlarında son bulurken³¹⁴ yine bu kapsamda değerlendirilen³¹⁵ korsanların (*privateer*)³¹⁶ faaliyetleri de 1856 Paris Deklarasyonu akabinde önemli ölçüde azalmıştır.³¹⁷ Böylece zararlar karşılık uygulamaları tamamen kamusal hüviyete kavuşmuştur.³¹⁸ Bu gelişmenin devlet merkezli modern uluslararası hukuk kurallarının ve onun öngördüğü devlet yapısının gelişiminin doğal bir sonucu olduğu söylenmelidir.

Her ne kadar özel zararlar karşılık uygulamalarında zararlar karşılığında bulunan kişi doğrudan haksız fiile maruz kalan kişi ise de zararlar karşılığın muhatabı her zaman doğrudan haksız fiilin sahibi olmadığı görülmektedir.³¹⁹ Zira bu dönemde bir kişinin borcunun yahut kabahatinin toplumun her bir ferdince üstlenilen bir sorumluluk doğurduğu (kolektif sorumluluk) anlayışı hakimdir.³²⁰ Temel olarak bu durum, kişinin iradesinin tâbiyetinde bulunduğu egemenin iradesine bağlı olmasının -devletin savaşa girmesi hâlinde tabiiyetinde bulunan kişilerin de bu iradede bağımsız hareket edememesi örneğinde olduğu gibi- bir sonucu olarak görülmüştür.³²¹ Bu uygulamaların mevcut olduğu dönemde dahi bu anlayışa karşı çıkan bazı yaklaşımlar söz konusu olsa da bu yaklaşımlar etkili bir sonuç doğuramamışlardır.³²² Ancak kişinin tâbi olduğu devlete başvurmasının akabinde, özel zararlar karşılık uygulamalarından kaçınmak adına, başvuru devleti diğer devleti durumdan

³¹⁴ Ho (n 307) 16; Maccoby (n 285) 66; Pazarcı (n 276) 213. Hindmarsh, son zararlar karşılık beratının XVI. Louis tarafından Bordolu iki tüccara verildiğini, özel zararlar karşılık uygulamasının tanıdığı son andlaşmanın 1786 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalandığını ve 1826 yılında yapılan bir özel zararlar karşılık beratı başvurusunun Fransız kralınca reddedildiğini belirtmiştir. Bkz. Hindmarsh, 1932, s. 318.

³¹⁵ Oppenheim (n 17) 326–327. Bununla birlikte korsanlık faaliyetleri öncül bir haksız fiile karşı gerçekleştirilmemesi bakımından farklılık arz etmektedir. Bkz. Nussbaum (n 16) 69.

³¹⁶ Korsanlık (*privateering*) ile deniz haydutluğu (*piracy*) arasındaki fark için bkz. Oppenheim (n 17) 326.

³¹⁷ Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 311–312.

³¹⁸ Lawrence (n 284) 336; Maccoby (n 285) 66.

³¹⁹ Bkz. hususi ve umumi zararlar karşılık ayrımı.

³²⁰ Hindmarsh (n 102) 317; Neff (n 27) 88.

³²¹ Wildman (n 305) 187–188.

³²² Maccoby (n 285) 61.

haberdar ederek haksızlığın giderilmesi için belirli bir süre tanınması yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.³²³

Zararla karşılık uygulamasının doğrudan devlet tarafından gerçekleştirilmesi hâlinde ise kamusal (*public*) zararlar karşılık söz konusu olmaktadır. Buna göre, devletin kendi kapasitesi ve ajanları ile muhatap devlete zararlar karşılığında bulunması kamusal zararlar karşılık olarak adlandırılmaktadır.³²⁴ Daha kapsamlı bir tanım ile kamusal zararlar karşılıklar, bir devletten diğerine yönelen ve bir zararın tazmini yahut uluslararası haksız fiilin meydana gelmesinin önlenmesi amacıyla hayata geçirilen savaş başlatma niyeti barındırmayan zorlayıcı tedbirlerdir.³²⁵

Zararla karşılık uygulamaları, özel ve kamusal ayrımı dışında da çeşitli ayrımlara tâbi tutulurken bu ayrımlardan bir kısmının önemi zaman içinde azalmıştır. Örneğin, hususi (*special*) ve umumi (*general*) zararlar karşılık ayrımına göre belirli kişilere kapsamı belirlenmiş bir zararlar karşılık için yetki verilmesi hâlinde hususi zararlar karşılık gündeme gelirken her bir vatandaşa muhatap devlete karşı genel bir zararlar karşılık yetkisi tanınması hâlinde umumi zararlar karşılık yetkisi verilmiş olacaktır. Belirtilmelidir ki her ne kadar umumi zararlar karşılık uygulamaları savaş ile birçok benzerliği barındırsa da savaşın doğurduğu bütün hukuki sonuçları doğurmadığı için savaş olarak adlandırılmamaktadır.³²⁶

Öte yandan, uluslararası hukukun gelişmesi ile birlikte bazı ayrımların pratik önemi de artmıştır. Örneğin, kuvvet kullanma yasağının ortaya çıkışı akabinde zararlar karşılık uygulamalarının kuvvet kullanımı içerip (*forcible*) içermediği (*non-forcible*) hususu en temel meselelerden biri hâline gelmiştir. Klasik anlamda pek başvurulmayan bu sınıflandırma, kuvvet kullanımının yasaklanmasının bir sonucu olarak günümüzde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında kuvvet

³²³ Hindmarsh (n 303) 50.

³²⁴ Ho (n 307) 8; William Beach Lawrence, *Wheaton's Elements of International Law* (6th edn, Little, Brown and Company 1855) 362.

³²⁵ Hindmarsh (n 303) 58.

³²⁶ Ho (n 307) 8–10.

kullanımının yasaklanmasının bir sonucu olarak kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamalarının ancak silahlı çatışmalar esnasında hukuki olabileceği ve barış döneminde kuvvet kullanımı içeren bir zararlar karşılığa başvurmanın açıkça kuvvet kullanma yasağına aykırı olacağı ifade edilmiştir.³²⁷ Bu doğrultuda, klasik dönemde sık başvurulan ve önemini halen koruyan bir ayırım ise barış zamanı (*peace-time*) ve muharip (*belligerent*) zararlar karşılık ayırımıdır. Buna göre, barış zamanı zararlar karşılık uygulamaları bir uyuşmazlığı savaşa gitmeden çözmeyi amaçlarken savaş zamanı zararlar karşılık uygulamalarının amacı, insancıl hukuk kurallarını ihlal eden düşmanın kurallara riayet etmesini sağlamaktır.³²⁸ Bununla birlikte; muharip zararlar karşılık uygulamaları, beraberinde “karşı” zararlar karşılık uygulamalarına yol açarak gerilimin tırmanması riskini de taşımaktadır. Bu ihtimal, I. Dünya Savaşı'nda denizaltı saldırıları ve II. Dünya Savaşı'nda şehir bombalamaları şeklinde gerçeğe dönüşmüştür.³²⁹

Daha öncesinde özel zararlar karşılık uygulamalarının terk edilmesiyle kapsamlı bir değişim geçiren zararlar karşılık uygulamaları için bir diğer kırılma ise II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin akabinde kuvvet kullanımının yasaklanması ile gerçekleşmiştir. Bu yasak sonucunda zararlar karşılık uygulamalarının büyük bir kısmının hukuka aykırı hâle geldiği belirtilmelidir.³³⁰ UAD de barış dönemi ve savaş dönemi kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamalarını ayırmış ve ilk ihtimalin her hâlükârda hukuka aykırı olduğunu belirtirken ikinci ihtimalin hukukiliğinin belirli şartlara tabi olduğunu belirtmiştir.³³¹ Burada ifade edilen belirli şartlar, ilgili insancıl hukuk kurallarınca belirlenmektedir.³³²

³²⁷ Kritsiotis (n 153) 249; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 289; Meray (n 53) 425–426; Pazarcı (n 276) 215; Orakhelashvili (n 24) 296.

³²⁸ Oppenheim (n 277) 41. Muharip zararlar karşılık uygulamalarına dair kapsamlı değerlendirme için bkz. Frits Kalshoven, ‘Belligerent Reprisals’ (1973) 12 *Military Law and Law of War Review* 265; Frits Kalshoven, ‘Belligerent Reprisals Revisited’ (1990) 21 *Netherlands Yearbook of International Law* 43.

³²⁹ Matthias Ruffert, ‘Reprisals’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2015) para 10.

³³⁰ White and Abass (n 1) 522.

³³¹ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, 1996, para. 46.

³³² Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 290.

Bu noktada, geçmişte çok önem atfedilmeyen³³³ ancak kuvvet kullanımının yasaklanması ile birlikte önemini arttırmış bir sınıflandırma olarak müspet (*positive*) ve menfi (*negative*) zararlar karşılık ayırımından bahsetmek faydalı olacaktır. Bu ayırma göre, en kısa hâli ile, başvuru zararlar karşılık uygulaması bir fiili yapmak şeklinde ise müspet zararlar karşılık; yapmamak şeklinde ise menfi zararlar karşılık olarak adlandırılmaktadır.³³⁴ Bir başka deyişle, eğer devlet bir hukuki ilişkiden doğan yükümlülüğünü yerine getirmeyi reddederse menfi; zararı tazmin amacı ile diğer devletin tabiiyetinde olan bir kişiyi alıkoyma yahut bir malı etkileyen eylemlere başvurursa müspet zararlar karşılıktan bahsedilir.³³⁵ Bu bakımdan; bir mülke el koyma, barış içinde abluka, barış içinde işgal gibi uygulamalar müspet zararlar karşılık olarak görülürken³³⁶ bir borcun ödenmemesi,³³⁷ muhataba karşı bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi yahut sözleşme(ler)in tek taraflı feshi menfi zararlar karşılık olarak değerlendirilmiştir.³³⁸

ii. Zararlar Karşılığın Şartları

Zararlar karşılık kapsamına giren uygulamaların kural olarak hukuka aykırı olması sebebiyle bu uygulamalara hangi şartlar altında başvurulabileceğinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte, bu şartların neler olduğu hususunda doktrinde farklı görüşler söz konusudur.

İlk görüşe göre, kural olarak, herhangi bir haksız fiile maruz kalan (1) ve müzakere yöntemlerinin sonucunda zararı tazmin edilmeyen (2) her devletin zararlar karşılık

³³³ Ho (n 307) 7–8.

³³⁴ Oppenheim (n 277) 39; Ho (n 307) 8.

³³⁵ Lawrence (n 324) 362. Lawrence negatif zararlar karşılık ile misillemeyi eş tutmaktadır. Bkz. Lawrence (n 284) 334–335. Bu yorum uluslararası hukukun temel olarak savaş ve barış ilişkilerini düzenlediği kabul edilen bir dönem için doğru olması mümkün olabileceksede günümüzde uluslararası hukukun kapsamının genişlemesi ve özellikle devletler arası akdi yükümlülüklerin çeşitlendiği göz önünde bulundurulduğunda menfi zararlar karşılık ile misilleme arasındaki farkın daha önemli bir hale geldiği söylenmelidir.

³³⁶ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 232.

³³⁷ Paddeu bu uygulamanın bir anlamda mala el koyma ile eş olduğu kanaatindedir. Bkz. ibid 234.

³³⁸ ibid.

yöntemlerine başvurması mümkündür.³³⁹ Ayrıca zararın tazmini ile birlikte bahse konu uygulamanın sona erdirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁴⁰ Bir diğer yaklaşıma göre ise egemenin kendisinin yahut tâbiyetindeki bir kişinin (1) bir zarara uğraması (2) ve zararın giderilmemiş olması,³⁴¹ yani adaletin reddi³⁴² (*ihkak-ı haktan imtina, denial of justice*) söz konusu olmalıdır (3).³⁴³ Paddeu'ya göre ise zararlar karşılık uygulamalarına başvurulabilmesi için adaletin reddi yahut devletin bir hakkı olması fark etmeksizin bir haksız fiilin mevcudiyeti (1), zararlar karşılığın orantılı olması (2) ve zararlar karşılık öncesinde muhatap devletten haksızlığı gidermesi talep edilmiş olması (3) gereklidir.³⁴⁴ Meray ve Pazarcı ise ek olarak üçüncü devletlerin zarara uğramaması şartını da aramıştır.³⁴⁵ Gerçekten de bir zararlar karşılığın üçüncü bir devlete zarar vermesi halinde bu devletin de hukuken zararlar karşılığa başvurması mümkün olacaktır. Ayrıca zararlar karşılık uygulamalarının orantılılık ilkesine tâbi olduğu da yaygın bir şekilde kabul edilmiştir.³⁴⁶ Doktrinde yer alan görüşlerin haricinde, 1928 Naulilaa Tahkimi'nde de zararlar karşılığın şartları ortaya koyulmuştur. Buna göre; zararlar karşılığın hukuka uygun olması için öncül bir haksız fiilin bulunması (1), haksız fiilden doğan zararın giderilmesine ilişkin talebin yerine getirilmemiş olması (2) ve orantılılığın (3) gözetilmesi gerekir.³⁴⁷ Kanaatimizce,

³³⁹ Oppenheim (n 277) 35; Dixon (n 120) 335.

³⁴⁰ Oppenheim (n 277) 41; Meray (n 53) 416; Sur (n 292) 291.

³⁴¹ Bu gereklilik özel zararlar karşılık zamanında adaletin reddi (*ihkak-ı haktan imtina, denial of justice*) olarak ortaya çıkmışsa da kamusal zararlar karşılığın ortaya çıkması ile birlikte kapsamı devletler arası yükümlülüklerin ihlalini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bkz. Hindmarsh (n 303) 59.

³⁴² Adaletin reddi temel olarak üç ihtimal ile mümkün olmaktadır; şikâyetin muhatap devlet makamlarınca dikkate alınmaması (1), herhangi geçerli bir sebebe dayanmayan gecikme sebebiyle şikâyetin dikkate alınmamış sayılması (2), açıkça haksız ve taraflı bir kararın verilmesi (3). Bkz. de Vattel (n 52) 286–287. Bu üç ihtimal de esasında muhatap devletin kendi iç işleyişine başvurularak sonuç alınmaması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, uğranılan zararın öncelikle muhatap devletin iç işleyişine başvurularak giderilmeye çalışılması gerekmektedir. Bkz. Pazarcı (n 276) 214. Bahse konu haksız fiil yalnızca parasal zararlarla sınırlı değildir. Mesela, bir vatandaşı başka bir devletin vatandaşı tarafından öldürülmesi hâlinde ilgili devlet maktulün yakınlarına zararlar karşılık berati verebilecektir. Burada başka yollarla sağlanamayan adaletin mağdur devletçe sağlama hakkı olduğu fikri söz konusudur. Bkz. Wildman (n 305) 187.

³⁴³ Wildman (n 305) 186–187.

³⁴⁴ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 237.

³⁴⁵ Meray (n 53) 415; Pazarcı (n 276) 214.

³⁴⁶ Oppenheim (n 277) 39; Meray (n 53); Hershey (n 271) 338; Sur (n 292) 291; Pazarcı (n 276) 214; Kelsen (n 14) 21; Dixon (n 120) 335; Orakhelashvili (n 24) 10.

³⁴⁷ Arend and Beck (n 59) 17–18.

zararla karşılığa başvurulabilmesi için öncül bir haksız fiilin mevcut olması ve bu haksız fiilden doğan zararın giderilmesine yönelik talebin karşılanmamış olması gerekirken hayata geçirilecek zararlar karşılık uygulamasının belirlenmesinde orantılılık ilkesi ve üçüncü devletlerin zarar görmemesi gerekliliği dikkate alınmalıdır. Belirtilen son iki hususa dair ihlallerin zararlar karşılığında sınırın aşımı olarak görülmesi de mümkündür.

iii. Zararla Karşılık Uygulamalarının Tasnifi

Barış dönemi zararlar karşılık yöntemlerinin sınıflandırılması hususunda farklı yaklaşımların söz konusu olduğu belirtilmelidir. Bu bakımdan, kimi yazarlar zararlar karşılık kavramını şemsiye bir kavram olarak kabul ederken kimileri bazı uygulamaları ayrıca ele almayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, zararlar karşılığın tanımı göz önünde bulundurulduğunda aşağıda açıklanacak herhangi bir uygulamanın zararlar karşılık kapsamının dışında tutulmasını gerektirecek bir hukuki gerekçe olmadığı kanaatindeyiz. Bu sebeple, çalışmamız kapsamında zararlar karşılığın geniş anlamda ele alınması tercih edilmiştir.³⁴⁸ Dolayısıyla, kural olarak hukuka aykırı olan ancak öncül bir haksız fiil ile hukuka aykırılığı ortadan kalkan bütün kendiliğinden ihkak-ı hak yöntemleri kanaatimizce zararlar karşılık olarak adlandırılmalıdır. Bu doğrultuda, zararlar karşılık başlığı altında ambargo (*embargo*), barış içinde abluka³⁴⁹ (*pacific blockade*), barış içinde işgal (*pacific occupation*) gibi uygulamalar ele alınabilecektir.

Bu uygulamalardan ilki olan ambargo, kelime olarak alıkoyma (*detention*) yahut el koyma (*seizure*) anlamlarına gelmekle birlikte teknik anlamda gemilerin limanda tutulmasını, bir başka deyişle çıkmalarının engellenmesini ifade etmektedir.³⁵⁰ Çeşitli

³⁴⁸ Aynı doğrultuda bkz. Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 232; Albert H Washburn, 'The Legality of the Pacific Blockade I' (1921) 21 Columbia Law Review 55, 55. Karş. Brownlie (n 67) 220; Noortmann (n 9) 88.

³⁴⁹ Barış içinde abluka, karşımıza zararlar karşılık olarak çıkabildiği gibi karışma olarak da çıkabilmektedir. Bkz. Meray (n 53) 421; Oppenheim (n 277) 43; Farrall (n 66) 50.

³⁵⁰ Oppenheim (n 277) 40; Hindmarsh (n 303) 64; Meray (n 53) 418.

ambargo uygulamaları bulunsa da³⁵¹ zararlar karşılık kapsamında ele alınan ambargo, zararlar karşılığa muhatap olan devletin bayrağını taşıyan gemilerinin limandan ayrılmasının engellenmesinden ibarettir.³⁵² Bu gemiler uyuşmazlığın giderilmesi ile birlikte serbest bırakılır.³⁵³ Ancak eğer uyuşmazlık çözüme kavuşmaz ve taraflar arasında bir savaş çıkarsa bu gemilerin müsadere edilebildiği yaygın devlet pratiklerinde görülmüştür.³⁵⁴

Barış içinde abluka ise bir devletin bir ya da daha fazla limanının kuvvet kullanılarak kapatılmasını ifade eder.³⁵⁵ Klasik anlamda yalnızca savaş döneminde başvurulabileceği kabul edilen³⁵⁶ abluka, zaman içinde barış döneminde de uygulanmaya başlanmıştır.³⁵⁷ Bununla birlikte, her ne kadar barış içinde abluka olarak adlandırılrsa da bu yeni uygulama, fiiliyatta savaş sırasında hayata geçirilen ablukadan bir farklılık arz etmemektedir.³⁵⁸ Burada farkı belirleyen tarafların savaş başlatma niyetinin varlığı veya yokluğudur.³⁵⁹

Temel olarak, savaş dönemi abluka ile barış içinde abluka ayrımı, Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılmak için başlattığı isyana Fransa, Birleşik Krallık ve Rusya destek vermek adına Osmanlı limanlarını ve donanmasını ablukaya alması ve akabinde 1827 Navarin Baskını'na kadar devam eden süreçte ortaya çıkmıştır.³⁶⁰ Daha önceleri

³⁵¹ Savaş sırasında tarafların diğer taraf devletlerin bayraklarını taşıyan gemilere uygulayabilecekleri ambargo, siyasi veya askeri önemi bulunan haberlerin yayılmasını engellemek amacıyla uygulanabilen devlet tevkihi (*arret de prince*) olarak da adlandırılan ambargo, bir devletin çeşitli sebeplerle kendi bayrağını taşıyan gemilerin limandan ayrılması anlamında gelen sivil (*civil*) ambargo, savaş sırasında bir devletin meydana gelen zararı tazmin etmesi şartı ile ihtiyacı olan tarafsız gemilere el (*ambargo*) koyması, vb. Bkz. Oppenheim, 1906, s. 40-41; Hindmarsh, 1933, s. 64; Meray, 1975, s. 418 dpnt. 29; Pazarıcı, 2019, s. 217; Farrall, 2007, ss. 49-50.

³⁵² Hindmarsh (n 303) 64; Meray (n 53) 418; Oppenheim (n 277) n 40; Pazarıcı (n 276) 217; Farrall (n 66) 49.

³⁵³ Meray (n 53) 418; Pazarıcı (n 276) 217-218.

³⁵⁴ Hindmarsh (n 303) 64-65.

³⁵⁵ Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 235.

³⁵⁶ Farrall (n 66) 50.

³⁵⁷ Albert E Hogan, *Pacific Blockade* (Clarendon Press 1908) 14.

³⁵⁸ Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 235; Pazarıcı (n 276) 218.

³⁵⁹ Hindmarsh (n 303) 71.

³⁶⁰ Will Smiley, 'War without War: The Battle of Navarino, the Ottoman Empire, and the Pacific Blockade' (2016) 18 *Journal of the History of International Law* 42, 67-68.

yalnızca savaş dönemine ait bir uygulama olan abluka, ilk defa bu süreçte “barış bozulmadan” uygulamaya koyulmuştur.³⁶¹ Bu durum, devletlerin ilk aşamada bu uygulamanın hukuki nitelendirmesini yapmakta uyuşmazlığa düşmesine sebep olmuş olsa da iki tarafın da bir savaşa girmek istememesi sonucunda Navarin Baskını ile birlikte abluka sona ermiştir.³⁶²

Barış içinde abluka uygulamalarının ilk örneklerinde ablukaya alınan bölgeye deniz üzerinden erişimin tamamen engellendiği görülmekle birlikte 1850 yılı sonrasındaki uygulamalarda üçüncü devletlere ait gemilerin barış içinde abluka kapsamı dışında bırakılmaya başlandığı söylenmelidir.³⁶³ Bu doğrultuda, Uluslararası Hukuk Enstitüsü (*Institut de droit international*) 1887 yılında yaptığı bir çalışmada barış içinde abluhanın hukukiliğini üç şarta bağlamıştır; yabancı bayraklı gemilerin ablukadan etkilenmeden serbestçe limanlara girip çıkabilmesi (1), abluhanın resmen ilan edilmesi, ilgili devletlere bildirilmesi ve abluhanın etkinliğini sağlayacak yeterli bir güçle uygulanması (2) ve ablukaya maruz kalan devlet bayraklı gemilerden ablukaya riayet etmeyenlere el koyulması ve abluhanın bitiminde herhangi bir ek tazminat ödenmeden taşıdıkları yük ile birlikte sahiplerine iade edilmesi (3).³⁶⁴ Bu bakımdan uygulamanın muharip dönem ablukalarından zaman içinde ayrıştığı³⁶⁵ ve etkisinin belirli oranda azaldığı söylenebilecektir.

³⁶¹ ibid 67; Oppenheim (n 277) 43; Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 235. Bu ilk örneği takiben 19. yüzyılda çok sayıda barış içinde ablukaya başvurulmuştur. Bkz. Wilson, 1910, s. 235. İlk örneğin Birleşik Krallık tarafından Norveç’e 1814 yılında uygulandığına dair bkz. Hindmarsh, 1933, s. 72; Farrall, 2007, s. 50. 1827-1903 arasında gerçekleşen yirmiden fazla barış içinde abluka örneğine dair kapsamlı bir inceleme için bkz. Hogan (n 357) 73–157.

³⁶² Smiley (n 360) 65–66. Daha önce de belirtildiği üzere barış içinde abluka bir karışma eylemi olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Burada verilen ele alınan örnekte de barış içinde abluka bir karışma niteliğindedir. Bkz. Meray, 1975, s. 421; Oppenheim, 1906, s. 43. Bununla birlikte ilk örnek olması ve uygulamanın mahiyetinin şekillenmesi bakımından önem arz etmesi sebebiyle ele alınmıştır.

³⁶³ Hindmarsh (n 303) 72; Wilson, *Handbook of International Law* (n 291) 235; Oppenheim (n 277) 46–47.

³⁶⁴ Washburn (n 348) 57. Hogan ise 1908 yılında kaleme aldığı makalesinde barış içinde ablukaya ilişkin devlet pratiğinin ve dolayısıyla da kuralların oturmadığını belirtmiştir. Hogan (n 357) 14–15. Bununla birlikte, daha geç tarihli çalışmalarda Enstitü tarafından ortaya koyulan şartların genel kabul gördüğü söylenebilecektir. Hindmarsh (n 303) 97–98; Smiley (n 360) 67–68.

³⁶⁵ Farrall (n 66) 50–51.

Zararla karşılık uygulamalarından bir diğeri olan barış içinde işgal uygulaması, aralarında savaş hâli bulunmamasına rağmen bir veya daha fazla devletin diğeri bir devletin toprağını işgal etmesini ifade etmektedir.³⁶⁶ Her ne kadar yabancı bir toprak parçasında fiili kontrolü tesis etmek bakımından bir farklılık olmasa da barış içinde işgal uygulamaları diğeri işgal türlerinden ayrılmaktadır. Zira klasik anlamda askeri işgaller üçe ayrılmaktadır; muharip işgal (*belligerent occupation*), barış içinde işgal (*pacific occupation*) ve mütareke işgali (*armistice occupation*).³⁶⁷

Barış içinde işgal ise bir andlaşmaya dayanıp dayanmaması bakımından ikiye ayrılmaktadır.³⁶⁸ Örneğin Versay Barış Andlaşması akabinde Almanya'nın Renenya'yı (*Rhineland*) işgali andlaşmaya dayanan barış içinde işgale örnektir.³⁶⁹ Bu hususta bir diğeri örnek ise Osmanlı egemenliğinde bulunan Kıbrıs'ın Britanya tarafından işgalidir. Bu örnekte Britanya, 1878 tarihli Berlin Andlaşması uyarınca, Elviye-i Selase'ye (Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri) yönelik bir Rus tehdidinde Osmanlı'ya savunma yardımı sözü vermiş ve karşılığında Osmanlı, çeşitli reform yükümlülüklerinin yanında egemenliği kendisinde kalmak üzere Britanya'nın Kıbrıs'ı işgalini kabul etmiştir.³⁷⁰ Daha sonrasında ise Britanya, I. Dünya Savaşı'nın başlamasının akabinde Osmanlı ile Britanya arasında savaş hâlinin bulunduğunu belirterek Kıbrıs'ı ilhak etmiştir.³⁷¹

Kıbrıs'ın işgali ile benzerlik taşıyan Mısır'ın Britanya tarafından işgali ise andlaşmaya dayanmayan barış içinde işgale örnektir. Buna göre; Osmanlı egemenliği altında bir hidivlik (*suzerainty*) olan Mısır, 1882 yılında Britanya tarafından Osmanlı ile arasında

³⁶⁶ Eyal Benvenisti, 'Occupation, Pacific', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2009) para 1.

³⁶⁷ *ibid.*

³⁶⁸ *ibid.*

³⁶⁹ *ibid.* 3.

³⁷⁰ Sözleşme tam metni için bkz. 'Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878' (1908) 2 *American Journal of International Law* 401.

³⁷¹ 'Annexation of Cyprus by Great Britain' (1915) 9 *American Journal of International Law* 204, 204.

bir savaş hâli olmamasına rağmen işgal edilmiştir.³⁷² İşgalin akabinde Britanya bu işgalinin geçici olduğunu ifade etmiş ve yerel yönetimin idari ve ekonomik açılardan yeterli seviyeye gelmesinin akabinde işgali sonlandıracağını belirtmiştir. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ve Britanya arasında savaş hâlinin bulunduğunu ifade eden Britanya, Mısır ile Osmanlı arasındaki hukuki ilişkinin sona erdiğini ve Mısır'ın kendi himayesine (*protectorate*) girdiğini duyurmuştur.³⁷³

iv. Karışma (*Intervention*) Kavramı ve Zararla Karşılık ile Birbirinden Ayrılması

Karışma kavramı ile genel anlamda bir devlet tarafından bir başka devletin iç veya dış işlerine ilişkin karar alma özgürlüğüne aykırı müdahaleler kastedilmektedir.³⁷⁴ Günümüz uluslararası hukuk anlayışı çerçevesinde olumsuz pek çok çağrışım ile birlikte düşünülen karışmaya dair algının I. Dünya Savaşı öncesi dönemde oldukça farklı olduğu söylenmelidir. O dönem için karışma uygulamaları, uluslararası toplumun değerlerinin dayatılması veya baskıcı rejimler karşısında toplumların taleplerinin desteklenmesi için atılan adımlar olarak görülmüştür.³⁷⁵ Öte yandan, bu görüşe karşı çıkan ve devletlerin egemenliğine ve eşitliğine vurgu yapan bir diğer yaklaşımın da mevcut olduğunu ancak hâkim görüş hâline gelmediğini belirtmek gerekir.³⁷⁶

³⁷² Lawrence (n 284) 81. Britanya'nın Mısır'daki bazı iç karışıklıklara müdahale amacıyla ve kendi menfaatlerini korumak amacıyla işgali gerçekleştirdiği göz önüne alındığında bu işgalin bir zararla karşılık uygulamasından ziyade karışma mahiyetinde olduğu kanaatindeyiz. Bkz. ibid; F.Llewellyn Jones, 'Military Occupation of Alien Territory in Time of Peace' (1923) 9 Transactions of the Grotius Society 149, 150.

³⁷³ 'Egypt a British Protectorate' (1915) 9 American Journal of International Law 202, 202.

³⁷⁴ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 308; Oppenheim (n 17) 182. Karışma ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. PH Winfield, 'The History of Intervention in International Law' (1922) 3 British Yearbook of International Law 130; PH Winfield, 'The Grounds of Intervention in International Law' (1924) 5 British Yearbook of International Law 149.

³⁷⁵ Stephen C Neff, *War and the Law of Nations: A General History* (Cambridge University Press 2005) 217–218. Örneğin 1830'da Belçika'nın Hollanda'dan bağımsızlığını kazanmasını sağlayan karışma bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bkz. ibid 221.

³⁷⁶ Neff (n 375) 218.

Karışma ile kastedilen müdahalenin alelade bir sözlü açıklama ya da tavsiyeden öte bir mahiyette ve kuvvet kullanma yahut kuvvet kullanma tehdidi ile desteklenmiş olmasıdır.³⁷⁷ Karışmanın ayrıca başka devletler arasındaki uyuşmazlıkların kuvvet kullanımı yahut kuvvet kullanma tehdidi ile çözülmesinin zorlanması şeklinde de gerçekleşebileceği kabul edilmiştir.³⁷⁸ Bahse konu kuvvet kullanma tehdidi muhatap devlet yahut devletlere yönelen bir talep ile birlikte gerçekleşirken kuvvet kullanma barış içinde abluka, barış içinde işgal gibi yöntemlerle gerçekleşebilecektir.³⁷⁹

Bu bakımdan zararlar karşılık kapsamında değerlendirilen bazı yöntemlerin aynı zamanda karışma olarak da karşımıza çıkabileceği söylenmelidir. Bununla birlikte, daha önce açıklandığı üzere, zararlar karşılık bir haksız fiile karşı gerçekleştirilen bir haksızlığı giderme yöntemiyle karışma, bir devletin siyasi bir uyuşmazlık sonucunda öteki devletin iradesini değiştirmek üzere kendi iradesini dayatmasını ifade etmektedir.³⁸⁰

v. Savaş ile Zararlar Karşılığın Birbirinden Ayrılması

Zararlar karşılık uygulamalarının zaman içinde egemenin iradesine bağlanması ve akabinde tamamen kamusal hüviyet kazanmasının bir sonucu olarak zararlar karşılık uygulamalarının 19. yüzyılda bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Bu değişim sonucunda zararlar karşılık kapsamında başvuru yöntemleri eskiye nazaran daha kapsamlı ve etkili bir hâl almış, diğer toplumdaki bazı kişilere yönelmekten ziyade doğrudan diğer devlete yönelmiş ve daha sıradan uyuşmazlıklar için dahi sıklıkla başvurulmaya başlanmıştır.³⁸¹

Zararlar karşılık uygulamalarının mahiyetindeki bu değişikliklerin sonucunda bir kuvvet kullanımının zararlar karşılık mı yoksa savaş mı olduğunu tespit etmek ise zorlu

³⁷⁷ Brierly, *The Law of Nations* (n 62) 308; Oppenheim (n 17) 182.

³⁷⁸ Oppenheim (n 277) 50.

³⁷⁹ Oppenheim (n 17) 50.

³⁸⁰ Meray (n 53) 428–429; Hindmarsh (n 303) 81 dpnt. 2.

³⁸¹ Neff (n 375) 225–226.

bir hâl almıştır.³⁸² Zira bir ablukanın veya askeri işgalin barış içinde yahut savaş döneminde olması bu uygulamaların kapsamını etkilememektedir.³⁸³ Bu bakımdan, geniş kapsamlı çatışmaların varlığı yahut cana ve mala ciddi zararların gelmesi gibi objektif kriterler tek başına savaş hâline geçilmesini sağlamayacaktır.³⁸⁴ Hatta zararlar karşılık kapsamında gerçekleşen bir operasyonun savaşıardan daha fazla insan canına mal olması da mümkündür.³⁸⁵ Wilson'un ifade ettiği üzere; “*Kuvvet kullanımı olmadan da savaş hâli söz konusu olabilir yahut kuvvet kullanımı sona erdikten sonra da bu hâl devam edebilir veya savaş hâli olmadan da kuvvet kullanımı olabilir. Her ne kuvvet kullanımından doğan kadar fiziki sonuçlar aynı olabilecekse de hukuki sonuçlar açıkça ayrılmıştır.*”³⁸⁶

Resmi bir savaş ilanı ile bir uygulamanın savaş olduğu netleştirilebilecek olsa da güçlü bir devletin güçsüz bir devlete karşı kuvvet kullanımını herhangi bir açık nitelermeye girmeden gerçekleştirmesinin bu devleti savaş hâlinin getirdiği ek yüklerden kurtarabileceği de bir gerçektir.³⁸⁷ Her ne kadar III No.lu Çatışmaların Başlamasına İlişkin Lahey Sözleşmesi'nin birinci maddesinde taraf devletlere savaşı ilan yükümlülüğü getirilmiş olsa da ilanın yapılmadığı kuvvet kullanımlarının savaş olmadığına dair bir yorumlamanın nitelendirme sorununu çözmekten ziyade onu büyüteceği ileri sürülmüştür.³⁸⁸ Zira bu durumda bir devletin yalnızca savaş ilanından kaçınarak savaş hâlinin getirdiği yükümlülüklerden kurtulması mümkün olacaktır.³⁸⁹ Bu bakımdan esas ihtiyaç duyulan, zararlar karşılık ile savaşı birbirinden ayırabilecek objektif kriterlerin belirlenmesidir. Ancak nihayetinde ayırım taraflardan en az birinin

³⁸² ibid 226–227. Ayırımın fiiliyattaki zorluğuna dair bir örnek olarak zararlar karşılık uygulaması olarak hayata geçirilen “Afyon Savaşı” için bkz. ibid 230.

³⁸³ Hindmarsh (n 303) 92.

³⁸⁴ Brownlie (n 67) 26–27; Neff (n 375) 216.

³⁸⁵ Hindmarsh (n 303) 92–93.

³⁸⁶ “*There may, therefore, be a state of war without the use of force or after the use of force has ceased, or there may be the use of force without a state of war. The physical results of the use of force may be the same in all cases, but the legal results are clearly distinguished.*” George Grafton Wilson, ‘Use of Force and War’ (1932) 26 American Journal of International Law 327, 328.

³⁸⁷ Hindmarsh (n 303) 94.

³⁸⁸ ibid 95.

³⁸⁹ ibid.

savaş niyeti ile kuvvet kullanıp kullanmadığı üzerinden yapılmıştır.³⁹⁰ Bununla birlikte, zaman içinde üçüncü devletlerin de devam eden bir kuvvet kullanımının savaş olup olmadığına dair nitelendirmeler yapmaya başladığı görülmüştür.

Bu noktada, savaşa dair bildirim yükümlülüğün devletlerin savaşa girmesinin bir egemen hak olarak görüldüğü zamanda ortaya çıktığını ve savaşın yasaklanması ile birlikte devletlerin ilandan ve dolayısıyla da savaşa başvurma hakkına getirilen sınırlamalardan kaçınmaya çalıştığı da belirtilmelidir.³⁹¹ Öte yandan, devletlerin ilan yükümlülüğüne uygun hareket ettiği ihtimalde de sorunların tek başına çözülemeyeceği aşikardır. Öncelikle, bu yükümlülüğün yalnızca savaşa ilişkin olarak getirilmiş olması sebebiyle güçlü bir devletin -zararla karşılık kapsamında- zayıf bir devlete yönelik ani ve habersiz bir kuvvet kullanımına başvurusunun önünde herhangi bir engel söz konusu olmamıştır.³⁹² Bu noktada, 1907 yılında Lahey Konferansı sürecinde imzalanan bir diğer sözleşme olan Drago-Porter Konvansiyonu ile borçların ödenmesini temin amaçlı kuvvet kullanımının bir bütün olarak sınırlandırıldığı³⁹³ göz önünde bulundurulduğunda savaşın ilana tâbi tutulurken diğer kuvvet kullanımlarının hariç tutulmasının bilinçsiz bir tercih olduğunu söylemek zor olacaktır. Ayrıca savaş ilanı ile kuvvet kullanımı arasında herhangi bir süre geçmesi gerekliliği söz konusu olmadığı³⁹⁴ için bildirim ile birlikte gerçekleştirilecek ani bir saldırının da önüne geçilmiş değildir.³⁹⁵

Bu bakımdan, savaş ve zararlar karşılığın fiiliyatta net bir şekilde birbirinden ayrılması hususunun çözüme kavuşturulamadığı belirtilmelidir. Ancak BM Şartı ile getirilen

³⁹⁰ Neff (n 375) 231.

³⁹¹ CG Fenwick, 'War Without a Declaration' (1937) 31 American Journal of International Law 694, 694.

³⁹² Lawrence (n 284) 351.

³⁹³ George Grafton Wilson, 'Use of Force and War' (1932) 26 The American Journal of International Law 327, 327; Vaughan Lowe, *International Law* (Oxford University Press 2007) 269.

³⁹⁴ Phillipson (n 274) 190.

³⁹⁵ ibid.

kuvvet kullanma yasağı sonrasında bu meselenin genel anlamda uluslararası toplumun gündeminden çıktığı belirtilmelidir.

vi. Zararla Karşılık ve Kuvvet Kullanma Yasağı Arasındaki İlişki

Klasik anlamda zararlar karşılık uygulamalarının çoğunlukla kuvvet kullanımı barındırır mahiyette olması sebebiyle BM Şartı ile kabul edilen kuvvet kullanma yasağının ardından günümüz uluslararası hukukunda zararlar karşılık uygulamaları üzerindeki etkisi ve zararlar karşılık uygulamalarının bugünkü kapsamı ayrıca incelenmelidir.

Öncelikle belirtilmelidir ki kuvvet kullanma yasağının kabulü ile birlikte kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamaları, kural olarak, hukuka aykırı hâle gelmiştir.³⁹⁶ Bu husus, ayrıca Dostça İlişkiler Beyannamesi'nde de açıkça ifade edilmiştir.³⁹⁷ Bununla birlikte, kuvvet kullanımı içermeyen zararlar karşılık uygulamalarının halen hukuka uygun olduğu belirtilmelidir.³⁹⁸ Ancak zararlar karşılık kavramının uluslararası toplum nezdinde kuvvet kullanma yasağı öncesindeki olumsuz uygulamaları çağrıştıran olması sebebiyle bu uygulamalar zaman içinde karşı tedbirler (*countermeasures*) olarak anılmaya başlanmıştır. Buna göre, daha önceden hem savaş zamanı hem de barış zamanında gerekli şartları taşıyan tedbirler zararlar karşılık olarak adlandırılırken bugün için zararlar karşılığın genel anlamda savaş zamanında alınan tedbirleri ifade ettiğini ve barış zamanında alınan tedbirler için karşı tedbirler kavramının tercih edilmekte olduğu görülmektedir.³⁹⁹

³⁹⁶ Brownlie (n 67) 348. Bu bölüm kapsamında yalnızca barış zamanı zararlar karşılık uygulamaları ele alınmaktadır. Muharip zararlar karşılık uygulamalarına dair bkz. Kalshoven, 'Belligerent Reprisals' (n 328); Kalshoven, 'Belligerent Reprisals Revisited' (n 328).

³⁹⁷ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, United Nations General Assembly Resolution 2625(XXV).

³⁹⁸ Brownlie (n 67) 282.

³⁹⁹ James Crawford, *State Responsibility: The General Part* (Cambridge University Press 2013) 684–685; Ruffert (n 329) para 1. Bu uygulamalar bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Öte yandan, barış dönemi kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamalarının tam anlamıyla ortadan kalktığı da söylenemeyecektir. Örneğin, 1964 yılında Birleşik Krallık'ın Yemen'de bulunan Harib Kalesi'ne yönelik gerçekleştirdiği saldırı⁴⁰⁰ BM Güvenlik Konseyi tarafından zararlar karşılık olarak nitelendirilmiş ve kınanmıştır.⁴⁰¹ Bahse konu olaya ilişkin olarak Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamada Birleşik Krallık'ın karşı oy yerine çekimser oy vermeyi tercih ettiği de not edilmelidir.

Benzer şekilde, 1986 yılında ABD, Berlin'de bir diskoteğin bombalanmasının akabinde Libya'ya yönelik zararlar karşılığa başvurmuştur.⁴⁰² 1990'lı yıllarda ise ABD, Irak'a karşı iki defa -ilk olarak, 1993 yılında eski Başkan Baba Bush'a yönelik suikast planı yapıldığı iddiasıyla ve ardından 1996 yılında ülkenin kuzeyinde bulunan Kürt nüfusu korumak amaçlı- zararlar karşılığa başvurmuştur.⁴⁰³ 2019 yılında Hindistan ve Pakistan arasındaki karşılıklı saldırılar da zararlar karşılık olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰⁴ Hâlihazırda devam eden Suriye iç savaşı sürecinde de uluslararası toplum, çeşitli zamanlarda zararlar karşılık uygulamalarına şahitlik etmiştir. 2017 yılında ABD tarafından Suriye rejimi hava üssüne yapılan saldırı,⁴⁰⁵ 2018 yılında ABD, Birleşik Krallık ve Fransa tarafından Suriye rejiminin kimyasal silah kullanımına karşı gerçekleştirilen saldırı⁴⁰⁶ bu doğrultuda verilebilecek örneklerdir. Ayrıca, 2017 yılında Fransa Başkanı Macron, kimyasal silah kullanılması hâlinde Suriye'ye yönelik zararlar karşılık uygulamalarına başvurulacağını kamuoyuna ilan

⁴⁰⁰ 'Harib Fort (R.A.F. Attack) (Hansard, 14 April 1964)' <<https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1964/apr/14/harib-fort-raf-attack>> accessed 1 February 2022.

⁴⁰¹ BM Güvenlik Konseyi 188 Sayılı Kararı, (1964).

⁴⁰² Mary Ellen O'Connell, 'Unlawful Reprisals to the Rescue against Chemical Attacks?' (2018) <<https://www.ejiltalk.org/unlawful-reprisals-to-the-rescue-against-chemical-attacks/>> accessed 1 February 2022.

⁴⁰³ ibid 183.

⁴⁰⁴ Christian Henderson, 'Tit-for-Tat-for-Tit: The Indian and Pakistani Airstrikes and the Jus Ad Bellum' (2019) <<https://www.ejiltalk.org/tit-for-tat-for-tit-the-indian-and-pakistani-airstrikes-and-the-jus-ad-bellum/>> accessed 1 February 2022.

⁴⁰⁵ Marko Milanovic, 'The Clearly Illegal US Missile Strike in Syria' (2017) <<https://www.ejiltalk.org/the-clearly-illegal-us-missile-strike-in-syria/>> accessed 1 February 2022.

⁴⁰⁶ Marko Milanovic, 'The Syria Strikes: Still Clearly Illegal' (2018) <<https://www.ejiltalk.org/the-syria-strikes-still-clearly-illegal/>> accessed 1 February 2022.

etmiştir.⁴⁰⁷ Elbette ki bu saldırılar, kuvvet kullanma yasağını ihlal mahiyetindedir. Ancak bu yasağın da ötesinde klasik anlamdaki zararlar karşılık şartlarını taşıyıp taşımadığı hususu ayrıca değerlendirilme gerektirmekte olup bu değerlendirme çalışmamızın kapsamını aşmaktadır.

C. KARŞI TEDBİRLER (*COUNTERMEASURES*)

Karşı tedbirler kavramı, yukarıda izah edildiği üzere, zararlar karşılık kavramı ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple, karşı tedbirlere dair yapılacak incelemede öncelikle iki kavram arasındaki ilişki ele alınacaktır. Ardından ise karşı tedbirlere dair hukuki çerçeve incelenecektir.

i. Karşı Tedbirler Kavramı ve Zararlar Karşılık ile İlişkisi

Karşı tedbirler (*countermeasures*) kavramı, yukarıda da belirtildiği üzere, genel anlamda kuvvet kullanımı içermeyen zararlar karşılık uygulamalarını ifade etmektedir. Her ne kadar kavramın 20. yüzyıl genelinde zaman zaman kullanıldığı görülse de uluslararası toplum nezdinde yaygınlaşması, özellikle 1978 *Air Services Tahkimi*'nde⁴⁰⁸ kullanılması ve akabinde UAD tarafından *Tahran Rehineler Davası*'nda ve Uluslararası Hukuk Komisyonu (*International Law Commission*) tarafından hazırlanan Devletlerin Haksız Fiilden Sorumluluğuna Dair Taslak Maddeler'de (*Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Taslak Maddeler*) de bu terimi kullanmayı tercih etmesi ile birlikte olmuştur.⁴⁰⁹ Zararlar karşılık yerine karşı tedbirler kavramının tercih edilmesinde iki dünya savaşı arasındaki dönemde zararlar karşılık uygulamalarının yaygın şekilde kuvvet kullanımı

⁴⁰⁷ 'Chemical Weapons a Red Line in Syria, Says France's Macron' <<https://www.reuters.com/article/uk-france-russia-syria-macron-idUKKBN18P1OQ?edition-redirect=uk>> accessed 1 February 2022.

⁴⁰⁸ Tahkim'de görev almış bir hakemin de karşı tedbirler teriminin tercih edilmesinin sebebini "karşılıklı yükümlülükler" (*reciprocal obligations*) ve "zararlar karşılık" (*reprisals*) tabirlerini kullanmaktan kaçınmak olarak açıklamıştır. Bkz. Noortmann (n 9) 35.

⁴⁰⁹ Federica I Paddeu, 'Countermeasures', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2015) para 2.

içeren uygulamalara referans verecek şekilde kullanılmasının etkili olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁰

Esas olarak, karşı tedbirler ile zararlar karşılık arasındaki ilişkinin üç ihtimalde ele alınması mümkündür; karşı tedbirlerin zararlar karşılığı kapsar mahiyette olması (1), her iki kavramın aynı anlama gelmesi (2) yahut zararlar karşılık fiillerinin karşı tedbirler kapsamının dışında olması (3).⁴¹¹ Taslak Maddeler'in hazırlanması sürecinde görev alan raportörlerin sonuncusu olan ve metnin nihai hâlini almasında önemli bir rol oynayan Crawford, barış dönemi zararlar karşılık uygulamalarını savaş dönemi zararlar karşılık uygulamalarından ayırtmak adına karşı tedbirler kavramının yaygın bir şekilde kullanıldığını ve Taslak Maddeler için de bu kullanımın tercih edildiğini belirterek zararlar karşılık kavramının günümüzde yalnızca savaş dönemi uygulamalarını ifade eder hâle geldiğini belirtmiştir.⁴¹² Bu doğrultuda, biz de karşı tedbirler kavramının kuvvet kullanımı içermeyen barış dönemi zararlar karşılıkları ifade etmekte olduğu kanaatindeyiz.⁴¹³ Benzer şekilde, bugün için savaş zamanı zararlar karşılık uygulamalarının bir anlamda savaş zamanında uygulanan karşı tedbirler olarak da ifade edilebileceği belirtilmiştir.⁴¹⁴

ii. Karşı Tedbirlerin Şartları

Her ne kadar karşı tedbirler zararlar karşılıkların bugünkü görünümü olarak temelde zararlar karşılığın özelliklerini koruyor olsa da⁴¹⁵ uluslararası hukukun kodifikasyonu çalışmaları kapsamında ortaya çıkan Taslak Maddeler'in ayrı bir incelemeye tâbi tutulmasında fayda olacaktır. On yıllar süren çalışmaların ürünü olan Taslak Maddeler

⁴¹⁰ Robert Kolb, *The International Law of State Responsibility: An Introduction*, vol 8 (2017) 174.

⁴¹¹ Noortmann (n 9) 38.

⁴¹² Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 281.

⁴¹³ Aynı yönde bkz. Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 250.

⁴¹⁴ Ruffert (n 329) para 7.

⁴¹⁵ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 250.

sayesinde karşı tedbirlerin bugün için sınırları en belirli kuvvet kullanma içermeyen tek taraflı yaptırım yöntemi olduğu söylenebilecektir.⁴¹⁶

Temel olarak karşı tedbirler, muhatabın mevcut hukuka aykırı fiiline dayanarak ona yönelik bir hukuki yükümlülüğe aykırı harekette bulunmak olarak tanımlanabilir.⁴¹⁷ Dolayısıyla mağdur devlet, karşı tedbirlere muhatap devlete karşı yükümlülüğünü geçici bir süre ile ifa etmemiş olacaktır.⁴¹⁸ Bu şartları sağlamayan bir uygulamanın bizatihi kendisi haksız fiil hâlini alacaktır ve muhtemel karşı tedbir uygulamalarına kapı aralayacaktır.⁴¹⁹ Zira karşı tedbirler, esasında hukuka aykırı olan bir fiilin öncül bir haksız fiile karşılık olarak gerçekleştirilmesi sebebiyle hukuka uygun hâle gelmektedir. Bu doğrultuda karşı tedbirler, Taslak Maddeler'de hukuka uygunluk sebepleri (*circumstances precluding wrongfulness*) arasında sayılmıştır.⁴²⁰ Karşı tedbirlerin hukuka uygunluk sebeplerine dayandığı hususu devlet pratiği ve içtihatlarla da teyit edilmiştir.⁴²¹

Karşı tedbirlerin hukukiliği değerlendirilirken üç temel hususun dikkate alınması gerekmektedir; hukuka aykırı bir fiilin varlığı (1), uygulanan karşı tedbirin kapsamı (2), usuli yükümlülükler (3).⁴²²

Bir karşı tedbirin hukuka uygun olabilmesi için ilk şart öncül bir haksız fiilin bulunmasıdır.⁴²³ Bu noktada, devletler karşı tedbirleri dayandırdıkları hukuka aykırı bir fiile ilişkin nitelendirmeyi kendileri yapacaklardır. Fiiliyatta, bu sübjektif değerlendirmeye dayanarak tedbir alan devlet aynı zamanda yaptığı değerlendirmenin

⁴¹⁶ Noortmann (n 9) 40.

⁴¹⁷ White and Abass (n 1) 524.

⁴¹⁸ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 309.

⁴¹⁹ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 271; Hakkı Hakan Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu* (On İki Levha Yayıncılık 2010) 173; Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (n 67) 308; Orakhelashvili (n 24) 296.

⁴²⁰ White and Abass (n 1) 524.

⁴²¹ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 252.

⁴²² ibid 261.

⁴²³ ibid.

yanlış olması riskini de üstlenmiş olmaktadır.⁴²⁴ Bir başka deyişle, bahse konu fiilin hukuka aykırı olduğuna ilişkin değerlendirmede hata yapan devlet tarafından hayata geçirilen karşı tedbirlerin bizatihi kendisi hukuka aykırı fiil hâlini alabilecektir.⁴²⁵

Kural olarak karşı tedbirlerin öncül ihlal ile aynı ya da benzer olması zorunluluğu bulunmamaktadır.⁴²⁶ Bununla birlikte, uygulanan tedbirin muhtevası ve yoğunluğu muhatabın sebep olduğu zarar ile orantılı olmalıdır.⁴²⁷ Bu bakımdan, muhtevası öncül ihlal ile aynı yahut benzer bir hak olan karşı tedbirlerin bu gerekliliği daha iyi yerine getirmesinin daha muhtemel olduğu belirtilmiştir.⁴²⁸ Bir devletin karşı tedbirlere başvurması haklı olsa dahi alınan tedbirler orantılılık sınırını aşıyorsa ilgili devletin sorumluluğu gündeme gelebilecektir. Bu sebeple devletlerin karşı tedbirlere başvurmaları mümkün olduğunda dahi orantılılık ilkesini göz önünde bulundurarak misilleme yöntemleri ile yetinmesi dahi ihtimal dahilindedir.⁴²⁹ Orantılılığa ilişkin değerlendirme karşı tedbirin hem niceliği (*quantitative*) hem de niteliği (*qualitative*) göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bakımdan mağdur devletin zararının yanında ihlalin boyutu ve hangi hakkın ihlal edildiği de önem arz etmektedir.⁴³⁰ Ayrıca kuvvet kullanma yasağı, insan haklarına saygı, *ius cogens* kuralları ihlal etmemek gibi kriterleri sağlaması gerekmektedir.⁴³¹ Bu kriterlere uygun olmayan bir karşı tedbir uygulamasının kesin olarak hukuka aykırı olacağı kabul edilmektedir.⁴³²

⁴²⁴ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 287.

⁴²⁵ Elif Uzun, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu* (2nd edn, Seçkin Yayıncılık 2016) 69; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 288; Erkiner (n 419) 274 dnt. 83; Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 261–262.

⁴²⁶ Erkiner (n 419) 283.

⁴²⁷ White and Abass (n 1) 524.

⁴²⁸ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 283; Orakhelashvili (n 24) 296.

⁴²⁹ White and Abass (n 1) 524–525; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 282–283.

⁴³⁰ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 698.

⁴³¹ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 300; Erkiner (n 419) 286.

⁴³² Kolb (n 410) 179.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğ er husus ise alınan tedbirlerin amacına ulaşması ile birlikte sona erdirilebilir olması gerekliliğ idir. Bu bakımdan, kural olarak tedbir geri alınamaz nitelikte ise karşı tedbirler kapsamında değ erlendirilemeyecektir.⁴³³ Yine de aksi mümkün olmayan durumlarda karşı tedbirlerin geri alınamaz etkilerinin de olabileceğ i kabul edilmiştir.⁴³⁴ Ancak bu durumun bir istisna olarak belirtilmiş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Haksız bir fiile maruz kalan devletin karşı tedbirlere başvurmadan önce tüketmesi gereken usuli yükümlülükler de bulunmaktadır. Karşı tedbir uygulayan devletin usuli yükümlülüklerinin başında muhatap devleti hukuka aykırı fiili sona erdirmeye çağ ırılmak ve varsa zararın tazminini talep etmek gelmektedir.⁴³⁵ Bunun haricinde devlet, muhatabını karşı tedbir alacağına dair uyarmalı ve müzakereye davet etmelidir.⁴³⁶ Ancak eğer ilgili devlet, bu süre zarfında zarara uğ rayacaksa hakkını muhafaza etmek adına doğ rudan “acil” karşı tedbirler alabilecektir.⁴³⁷ Zira günümüz imkanları ile birlikte bir devletin karşı tedbire maruz kalacağını anladığı anda bu tedbirleri etkisiz kılabilecek adımları (mal varlıklarının aktarılması gibi) hızlı bir şekilde atması mümkündür ve mağ dur devlet haklarını korumak için gerekli adımları (mal varlıklarının dondurulması gibi) atabilecektir.⁴³⁸ Burada amaç *status quonun* korunmasıdır.⁴³⁹ Fiiliyatta devletler karşı tedbirlere başvurmadan önce çoğunlukla uyuşmazlığ ın giderilmesi için görüşmelere girmiş olacağı için mağ dur devlet karşı tedbirlere başvuracağını muhatabına açıkça iletmiş olmaktadır.⁴⁴⁰

⁴³³ Crawford, *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 282; Erkiner (n 419) 174, 271.

⁴³⁴ Elisabeth Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies* (Transnational Publisher Inc 1984) 72–73.

⁴³⁵ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 264.

⁴³⁶ ibid 265.

⁴³⁷ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 700.

⁴³⁸ ibid 700–701; White and Abass (n 1) 530; Erkiner (n 419) 286; Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 264–265.

⁴³⁹ Crawford, *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 298–299.

⁴⁴⁰ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 701.

Eğer bahse konu iki devlet arasındaki uyuşmazlık bağlayıcı karar alabilen bir uyuşmazlık çözüm mekanizmasının önüne getirilmiş ise mağdur devletin karşı tedbir alması mümkün olmadığı gibi mevcut bir karşı tedbir var ise bu da gecikmeden sonlandırılmalıdır.⁴⁴¹ Zira bu nitelikteki mekanizmaların gerektiği takdirde ihtiyati tedbir kararı alabileceği kabul edildiği için devletlerin karşı tedbir almasındaki gereklilik unsurunun ortadan kalkmış olacağı kabul edilmelidir.⁴⁴² Bununla birlikte, eğer haksız fiili gerçekleştiren devlet bu süreçte dürüstlük kuralına uygun hareket etmezse mağdur devletin karşı tedbirlere başvurması mümkündür.⁴⁴³

Karşı tedbirlerin doğrudan doğruya hak ihlal eden devleti muhatap alması gerekir.⁴⁴⁴ Bazı üçüncü devletlerin de ilgili tedbirlerden ikincil olarak etkilenebileceği kabul edilebilse dahi doğrudan herhangi bir üçüncü devlete yönelik bir tedbir alınması hukuka aykırı olacaktır.⁴⁴⁵ Benzer şekilde, üçüncü devlete yönelik bir zarar söz konusu ise bu zarar bakımından bir hukuka uygunluk sebebi bulunduğunu söylemek de mümkün değildir.⁴⁴⁶ Ancak *erga omnes (partes)* yükümlülükler⁴⁴⁷ için ayrı bir değerlendirmenin yapılması yönünde çeşitli yaklaşımlar vardır. Her ne kadar Taslak

⁴⁴¹ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 298.

⁴⁴² White and Abass (n 1); Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10); Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238).

⁴⁴³ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 299.

⁴⁴⁴ Ronzitti (n 209) 16; White and Abass (n 1) 529–530; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 288–290; Pazarıcı (n 276) 214; Orakhelashvili (n 24) 296.

⁴⁴⁵ White and Abass (n 1) 524; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 169; Erkiner (n 419) 174.

⁴⁴⁶ Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 285.

⁴⁴⁷ UAD'nin *Barcelona Traction Kararı*'nda kabul ettiği üzere, uluslararası hukukta bazı yükümlülükler bir bütün olarak uluslararası toplumu ilgilendirir. Bu yükümlülükler *erga omnes* yükümlülükler olarak ifade edilirken bir grup devleti ilgilendiren yükümlülükler ise *erga omnes partes* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jochen A Frowein, 'Obligations Erga Omnes', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2008).

Maddeler’de bu husus netleştirilmemiş olsa ve son raportör Crawford bu yaklaşımların karşısında yer alsa da devlet pratiğinin bu yönde ilerlediği söylenebilecektir.⁴⁴⁸

D. MİSİLLEME (*RETORSION*)

i. Misilleme Kavramı

Bir tek taraflı yaptırım türü olarak misilleme (*retorsion*), esas olarak herhangi bir hukuk kuralına aykırı olmayan, dostça görülmemekle beraber düşmanca olarak da nitelendirilemeyen uygulamaları ifade etmektedir.⁴⁴⁹ Daha kısa bir tanımlama ile misilleme, dostane olmayan ancak hukuka uygun olan devletler arası uygulamalardır.⁴⁵⁰

Kural olarak, uluslararası hukuk kuralları ile çelişmeyen yahut kesişmeyen her türlü devlet fiili misilleme olarak karşımıza çıkabilecektir.⁴⁵¹ Dolayısıyla, kural olarak, devletin yetkisi içinde kalan her türlü uygulama farklı bağlamlarda misilleme olarak karşımıza çıkabilecektir. Devlet pratiklerinde de çok çeşitli misilleme uygulamaları görülebilmektedir. İlgili devletteki büyükelçinin geri çağırılması yahut kendi ülkesindeki bir büyükelçinin *persona non grata* ilan edilmesi yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun haricinde protesto, askeri yardımların kesilmesi, silah ambargosu, seyahat sınırlamaları, sıkı pasaport kontrolleri,⁴⁵² gümrük vergilerinin değiştirilmesi,⁴⁵³ ithalat/ihracat sınırlamaları, limanların kapatılması gibi çeşitli diğer uygulamalar da görülebilmektedir.⁴⁵⁴ Elbette bu uygulamaların her olay özelinde akdi bir yükümlülüğü de ihlal etmemesi gerekmektedir. Örneğin her ne kadar Meray, 1062

⁴⁴⁸ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 266.

⁴⁴⁹ Meray (n 53) 412; Lawrence (n 284) 334–335; Phillipson (n 274) 177; Hershey (n 271) 537; Hindmarsh (n 102); Farrall (n 66) 48.

⁴⁵⁰ Hindmarsh (n 303) 58.

⁴⁵¹ Oppenheim (n 277) 33.

⁴⁵² Christine Gray, ‘Is There an International Law of Remedies?’ (1986) 56 *British Yearbook of International Law* 25, 6; Pazarıcı (n 276) 211.

⁴⁵³ Phillipson (n 274) 177.

⁴⁵⁴ Meray (n 53) 412; Pazarıcı (n 276) 211.

sayılı Hudutları Dahilinde Tebaamızın Emlakine Vaziyet Eden Devletlerin Türkiye'deki Tebaaları Emlakine Karşı Mukabelei Bilmisil Tedabiri İttihazı Hakkında Kanun'un 1. maddesini⁴⁵⁵ bir misilleme örneği olarak belirtilse de biz bu hükmün klasik anlamda bir zararlar karşılığı örneği olduğu ve bugün için pek çok uluslararası anlaşmada ve iç hukuk sistemlerinde tanınan mülkiyet hakkı doğrultusunda bu Kanun'un uygulamasının oldukça dar bir kapsama sahip olacağı kanaatindeyiz.

Doktrinde misillemenin en sık karşılaşılan yaptırım türü olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵⁶ Bu durumu, misillemenin çok çeşitli durumlarda başvurulabilen ve kapsam bakımından geniş bir yaptırım türü olmasının bir sonucu olarak görülebileceği kanaatindeyiz. Bu doğrultuda, misillemeye hukuki yahut siyasi olması fark etmeksizin uyumsuzluk yaşanan devlete karşı olan tavır ortaya koymak adına başvurulabildiği vurgulanmalıdır.⁴⁵⁷ Dolayısıyla, hak ihlaline maruz kalan devletlerin de diğer tedbirler yerine misillemeye başvurması mümkündür.⁴⁵⁸ Zira bizatihi hukuka uygun olan bir eylemin ayrıca öncül eylemin hukuka uygun ya da aykırı olmasına göre bir değerlendirmeye tâbi tutulmasının bir anlamı bulunmamaktadır.⁴⁵⁹ Bu bakımdan; misilleme uygulamalarının diğer yaptırımların etkisini güçlendirmek için ek bir yaptırım olarak yahut diğer yaptırımların muhtemel yan etkilerinden kaçınmak için bir imkân olarak da görülmesi mümkündür. Hatta kimi durumlarda tek başına misilleme uygulanarak daha etkili bir sonuç alınacağı düşüncesi ile de hareket edilebilmektedir.⁴⁶⁰ Bu tercihlerde hukuktan ziyade politik değerlendirmelerin önemli bir etkisinin bulunduğu aşıkardır.

⁴⁵⁵ “İdari mukarrerat veya fevkalade veya istisnai kanunlarla Türkiye tebaasının hukuku mülkiyetini kısmen veya tamamen tahdit eden devletlerin Türkiye'deki tebaasının hukuku mülkiyeti dahi “Cumhurbaşkanı kararıyle Hükümet tarafından mukabelei bilmisil olmak üzere kısmen veya tamamen tahdit ve menkulat ve gayrimenkulatına vaziyet olunabilir.” (Madde, hükümet sistemi değişikliğinin getirdiği değişiklikler haricinde değişikliğe uğramamıştır.)

⁴⁵⁶ Klabbers (n 22) 184.

⁴⁵⁷ Thomas Giegerich, ‘Retorsion’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2011) para 1.

⁴⁵⁸ Pazarıcı (n 276) 210.

⁴⁵⁹ ibid.

⁴⁶⁰ White and Abass (n 1) 528.

ii. Misillemenin Şartları

Misilleme, herhangi bir hukuka uygunluk sebebi yahut hukuka aykırılığı ortadan kaldıran hâl⁴⁶¹ olmadan da uluslararası hukuka uygun olan yöntemleri kapsamaktadır.⁴⁶² Bu durum bazı önemli sonuçlar doğurmaktadır. İlk olarak, misilleme uygulamaları muhatabın bir hakkına değil çıkarına yönelmektedir.⁴⁶³ İkinci olarak, misillemeye başvuran bir devletin kusurluluğu ortadan kaldıran sebeplerden birisine dayanması gerekliliği de söz konusu olmamaktadır.⁴⁶⁴ Zira kural olarak ortada bir kusur mevcut değildir. Üçüncü olarak, misillemeye başvurulabilmesi için muhatabın öncül bir hak ihlali de aranmamaktadır.⁴⁶⁵ Zaten bizatihi hukuka uygun olan bir uygulama için herhangi başka bir hukuka uygunluk şartı veya sebebi aranması makul olmayacaktır. Aynı doğrultuda, misillemenin öncül eylemle aynı ölçüde ve aynı araçlarla yapılması gerekliliği de bulunmamaktadır.⁴⁶⁶ Dolayısıyla, bir orantılılık denetimi de söz konusu olmamaktadır.

Açıklamalar ışığında, misillemelerin sınırları çizilmiş bir hakka dayanmaktan ziyade bir özgürlük alanına dahil olduğu söylenebilecektir.⁴⁶⁷ Burada bahse konu olan özgürlük, *Bozkurt-Lotus Davası*'nda izah edildiği üzere yasaklayıcı bir kural olmadığı hâllerde devletlerin diledikleri gibi hareket edebilmeleri anlamında ele alınmalıdır.⁴⁶⁸ Hatta bazı misilleme uygulamalarının uluslararası hukukun “tamamlanmamış” bir hukuk dalı olmasından mütevellit varlığını devam ettirdiği de iddia edilmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶¹ Bahse konu ayırım için bkz. Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238).

⁴⁶² Sur (n 292) 290; Pazarcı (n 276) 209.

⁴⁶³ Pazarcı (n 276); Giegerich (n 457); Oppenheim (n 277).

⁴⁶⁴ Zoller (n 434) 15.

⁴⁶⁵ Ruffert (n 329) para 8; Meray (n 53) 412; Oppenheim (n 277) 31–32; Zoller (n 434) 5; Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (n 10) 281.

⁴⁶⁶ Pazarcı (n 276) 211.

⁴⁶⁷ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 677.

⁴⁶⁸ *ibid*; Armin von Bogdandy and Markus Rau, ‘The Lotus’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2006) para 15.

⁴⁶⁹ Zoller (n 434) 5.

Bununla birlikte, misilleme uygulamalarının bir hak ihlali doğurmaması, hukuk ile herhangi bir etkileşimi olmadığı anlamına gelmemektedir. Bir eylemin protesto edilmesi, protesto eden devletin hukuki pozisyonunu ortaya koyması bakımından bir hakkın muhafazası yahut uluslararası teamül hukukunun gelişimi bakımından hukuki sonuçlar doğurabilmektedir.⁴⁷⁰ Misilleme, bir *ius cogens* kuralın ihlali ile meydana gelen *status quonun* tanınmaması kuralında ise devletlerin bir yükümlülüğü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷¹ Misilleme uygulamalarının uluslararası hukuka hâkim genel ilkelere de uygun olması gerektiği söylenmelidir. Mesela, bir misilleme uygulaması iç işlerine karışma yasağını ihlal eder bir mahiyete ulaşırsa hukuka aykırı hâle gelebilecektir.⁴⁷²

Kural olarak; uluslararası bir hak ihlalinden ziyade dostça olmayan, hakkaniyete aykırı, haksız ve sair şekillerde nitelendirilen uygulamalara maruz kalan devlet tarafından mevcut siyasi nitelikli bir uyuşmazlığın sonucu olarak uygulanan misillemelerin meşruluğunu hukuk üzerinden belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte, misillemelerin gereklilik, orantılılık ve uluslararası hukukun diğer ilkelerinin ya da temel insan hakları kurallarının ihlal edilmemesi gibi belirli sınırlara tabii olduğu da söylenmiştir.⁴⁷³ Kanaatimizce burada ifade edilen sınırlar ancak yukarıda izah edilen herhangi bir hakka dokunmama şartı altında ele alındığında anlam ifade edecektir.

Misilleme uygulamalarında cezalandırma, ölç alma amacı güdülebileceği gibi eski hâle getirilebilir olma gibi bir şart da aranmamaktadır.⁴⁷⁴ Zira bu eylemler bizatihi hukuka aykırı olarak görülmemektedir.⁴⁷⁵ Yine de uyuşmazlığın giderilmesi ile misilleme uygulamasının sona erdirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁶ Ancak bu doğrultuda bir

⁴⁷⁰ Christophe Eick, 'Protest', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2006) paras 13–14.

⁴⁷¹ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 676.

⁴⁷² Giegerich (n 457) paras 12–13.

⁴⁷³ Oppenheim (n 277) 32.

⁴⁷⁴ Giegerich (n 457) para 4.

⁴⁷⁵ Crawford, *State Responsibility: The General Part* (n 399) 677; Giegerich (n 457) para 8.

⁴⁷⁶ Oppenheim (n 277) 33.

andlaşma yahut başkaca bir özel düzenleme bulunmadıkça böyle bir hukuki yükümlülüğün kabul edilemeyeceği kanaatindeyiz.

iii. Karşı Tedbirler ve Misillemenin Birbirinden Ayrılması

Bir tek taraflı yaptırımın karşı tedbir yahut misilleme olarak nitelendirilmesinin temelinde yaptırımı uygulayan devletin bahse konu yaptırımı uygulayan devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüğünü ihlal edip etmediğine ilişkin değerlendirme yer alacaktır.⁴⁷⁷ Buna göre, eğer ki yaptırım ile herhangi bir uluslararası hukuk yükümlülüğü ihlal edilmiyorsa bu yaptırımın misilleme olarak nitelendirilmesi gerekir. Ancak eğer bir uluslararası hukuk yükümlülüğü ihlal ediliyor ise yaptırımın karşı tedbirlerin şartlarını taşıyıp taşımadığı belirlenmelidir.

Her ne kadar bu ayrımın iki tek taraflı yaptırım türü arasında hukuki anlamda net bir çizgi çizdiği söylenebilecekse de fiiliyatta bu ayrımın her zaman çok kolay olmadığı belirtilmelidir. Örneğin, kural olarak misilleme kabul edilebilecek bir eylemin herhangi bir uluslararası andlaşmadan kaynaklanan bir yükümlülük ile karşı tedbirler kapsamında ele alınması mümkün olabilecektir.⁴⁷⁸ Bu bakımdan, herhangi iki devlet arasındaki ilişkide misilleme olarak nitelendirilecek bir uygulamanın başka iki devlet arasında karşı tedbir olarak değerlendirilmesi gerekebilecektir.⁴⁷⁹ Yaptırımı başvuran devletin bizatihi kendisinin hukukilik değerlendirmesi yapması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin misillemeye başvurma niyetiyle hareket ederken sehven karşı tedbirlere başvurmaları dahi mümkün olabilecektir.⁴⁸⁰

Ayrımı zorlaştırabilecek bir diğer husus ise her iki tür yaptırımın adlandırılmasının da fiiliyatta aynı başlık altında yapılabilmesidir. Örneğin, devletlerin ya da bölgesel örgütlerin yaptırımlar üst başlığında hayata geçirdikleri uygulamaların bir kısmının misilleme olarak nitelendirilmesi mümkünken bir diğer kısmının ise karşı tedbirler

⁴⁷⁷ Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility' (n 231) 187.

⁴⁷⁸ Wouters and others (n 236) 553.

⁴⁷⁹ Ruys (n 3) 24-25.

⁴⁸⁰ ibid 32.

kapsamına girebileceği belirtilmiştir.⁴⁸¹ Bu bakımdan, bir tek taraflı yaptırımın misilleme olarak mı nitelendirilmesi gerektiği yoksa karşı tedbirler kapsamında bir hukukilik değerlendirmesine mi tâbi tutulması gerektiği ancak taraf devletlerin aralarındaki hukuki rejimin tespiti sonrasında mümkündür.

iv. Bir Misilleme Uygulaması Olarak İkincil Yaptırımlar

İkincil yaptırımlar, en genel anlamıyla, yaptırımlara muhatap olan bir devlet ile ilişki içinde olan üçüncü devletlere yahut bu devletlerde bulunan özel ve tüzel kişilere uygulanan yaptırımları ifade etmektedir.⁴⁸² İkincil yaptırımlara muhatap kişilerin yaptırımları uygulayan devlete yönelik herhangi bir hukuki yükümlülüklerini ihlal etmemiş olmasına rağmen yaptırımlara maruz kaldığı göz önünde bulundurulduğunda ikincil yaptırımların misilleme kategorisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ancak bu yaptırımların hukukiliği çeşitli açılardan tartışılmaktadır.⁴⁸³ Her ne kadar ikincil yaptırım uygulamalarına dair ayrıntılı bir değerlendirme çalışmamızın kapsamını aşacaksa da bir misilleme uygulaması olarak bu yaptırımların hukukilik şartlarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda ele alınacak ilk konu, uluslararası hukukta devletlerin yetkisidir. Zira belirtildiği üzere, ikincil yaptırımlar ile üçüncü devletler veya burada bulunan kişiler hedef alınmaktadır. Herhangi bir öncül haksız fiile dayanmayan bu uygulamaların ancak devletlerin yetkisi kapsamında kaldığı ölçüde hukuka uygun olabileceği kabul edilebilecektir. Bir başka açıdan, devletlerin yetkilerini aşar mahiyetteki uygulamalar, aşağıda açıklanacağı üzere, kural

⁴⁸¹ Wouters and others (n 236) 556.

⁴⁸² Mirko Sossai, 'Legality of Extraterritorial Sanctions' in Masahiko Asada (ed), *Economic Sanctions in International Law and Practice* (Routledge 2019) 67. Belirtilmelidir ki ikincil yaptırımlar ile devletlerin kendi sınırları dışındaki kişilere yaptırım uyguluyor olması sebebiyle ikincil yaptırımların kimi zaman sınıraşan tek taraflı yaptırımlar (*extraterritorial unilateral sanctions*) olarak da adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, ikincil yaptırımların ülkesellik prensibine dayandırıldığı da görülebilmektedir. Bkz. Christopher Staker, 'Jurisdiction' in Malcolm Evans (ed), *International Law* (5th edn, Oxford University Press 2018) 298. Çalışmamız kapsamında belirlenen kriter ise üçüncü devletlerin yahut burada bulunan kişilerin hedef alınmasıdır. Benzer görüş için bkz. Tom Ruys and Cedric Ryngaert, 'Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions' (2020) 0 British Yearbook of International Law 1, 8.

⁴⁸³ Konuya bazı dair değerlendirmeler için bkz. Ruys and Ryngaert (n 482); Sossai (n 482); Julia Schmidt, 'The Legality of Unilateral Extra-Territorial Sanctions under International Law' (2022) 27 Journal of Conflict and Security Law 53.

olarak iç işlerine karışma yasağından doğan uluslararası yükümlülüklerin ihlali anlamına gelebilecek ve hukuka aykırı olacaktır. Bu bakımdan değinilecek ikinci konu, iç işlerine karışma yasağı ve devletin yetkisinin sınırlarının belirlenmesindeki rolü olacaktır. Son olarak ise yetkiye ve iç işlerine karışma yasağına dair yapılan değerlendirmeler ışığında bir misilleme uygulaması olarak ikincil yaptırımların hukukiliği ele alınacaktır.

a. Devletlerin Yetkisi (*Jurisdiction*)

Uluslararası hukukta devletlerin yetkisi, en genel anlamı ile, bir devletin hukuki bir düzenleme yapma (*prescriptive/legislative jurisdiction*) ve bunu uygulama (*enforcement jurisdiction*) hakkını ifade etmektedir.⁴⁸⁴ Bu hak, devletlerin egemenliğinin önemli bir yansımasıdır.⁴⁸⁵ Bununla birlikte, devletlerin egemen eşitliği ilkesi yetkinin sınırlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre bir devlet, egemenlik yetkisine dayanarak bir yetki kullanımı iddiası ile bir başka devletin egemenlik hakkını ihlal edemeyecektir.⁴⁸⁶ Bu aynı zamanda iç işlerine karışma yasağının da bir gerekliliğidir.⁴⁸⁷ Bu doğrultuda, uluslararası hukukta devletlerin yetkisinin sınırının belirlenmesinde iki yaklaşım vardır; yetkinin kullanımını sınırlayan bir kural bulunmadığı sürece yetkinin kullanılabileceğini kabul eden yaklaşım (1) ve yetkinin kullanımı için bir dayanak bulunmadan yetkinin kullanılamayacağını kabul eden yaklaşım (2).

İlk yaklaşım, en açık ifadesini Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın 1927 tarihli *Bozkurt-Lotus* Kararı'nda bulmuştur. Buna göre; "... uluslararası hukukun bir Devlete yüklediği ilk ve en önemli sınırlama, -aksine izin veren bir kuralın mevcut olmaması kaydıyla- Devletin herhangi bir yetkisini bir başka Devletin ülkesinde kullanmamasıdır. Bu bağlamda, yetki kesinlikle ülkeseldir; uluslararası örf-adet veya sözleşmeden kaynaklanan istisnai bir durum olmadığı müddetçe, bir Devlet tarafından

⁴⁸⁴ Bernard H Oxman, 'Jurisdiction of States', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2007) para 1.

⁴⁸⁵ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (n 11) 297.

⁴⁸⁶ Cedric Ryngaert, *Jurisdiction in International Law* (2nd edn, Oxford University Press 2015) 6.

⁴⁸⁷ *ibid.*

kendi ülkesi dışında yetki kullanılamaz. Ancak, uluslararası hukuk, ülke dışında gerçekleşen fiillerle ilgili ve uluslararası hukukun izin verdiğini gösterir bir kurala dayandırılmayan davalar açısından, devletin ülkesinde yargı yetkisini kullanmasını yasaklamaz. ...”⁴⁸⁸ İfade edilen yaklaşıma göre devletlerin uygulama yetkisi kural olarak ülkesel olarak kabul edilirken düzenleme yapma yetkisi için aksine kuralın bulunduğu haller haricinde bu sınırlamanın kabul edilmediği görülmektedir.⁴⁸⁹ Ancak bu yaklaşımın benimsenmesi halinde devletlerin kendileri ile herhangi bir bağı olmayan olay ve kişilere ilişkin düzenlemeler yapabileceği ve bunun iç işlerine karışma yasağını ihlal edeceği ifade edilmiştir.⁴⁹⁰ Zira her ne kadar ilgili düzenlemenin uygulaması ülkesel olacaksa da bizatihi düzenlemelerin varlığı, gelecekteki muhtemel bir soruşturma yahut kovuşturmadan çekinen özel ve tüzel kişilerin buldukları ülke hukukunca izin verilen hareketlerden kaçınmasına ve hatta kimi zaman izin verilmeyen şekilde hareket etmesine sebep olabilecektir.⁴⁹¹

İlk yaklaşıma yönelik eleştiriler doğrultusunda gelişen ikinci yaklaşım ise devletlerin yetkisi için ülkesellik ilkesini esas almış ve sınıraşan (*extraterritorial*) yetki kullanımını ancak belli ilkeler çerçevesinde istisnai olarak kabul etmiştir.⁴⁹² Buna göre, devletler ancak kendileri ile belirli bir ilişkisi olan olay ve kişilere dair sınıraşan yetki kullanabilecektir.⁴⁹³ Bu ilişkinin varlığını ispat içinse ülkesellik haricinde aktif vatandaşlık, pasif vatandaşlık, koruma ve evrensellik ilkelerine başvurulmaktadır.⁴⁹⁴ Belirtilen ülkesellik ilkesi, fiilin başladığı (*sübjektif ülkesellik*) yahut tamamlandığı (*objektif ülkesellik*) devletin yetkili olmasını ifade ederken aktif vatandaşlık ilkesi, devletin kendi vatandaşının fiilleri üzerinde bu fiiller nerede gerçekleşirse gerçekleşsin yetkisinin bulunmasını ifade etmektedir. Koruma ilkesi uyarınca ise devletin kendi güvenliğine yönelik fiiller üzerinde yetkisinin bulunduğu kabul edilirken evrensellik ilkesi, uluslararası toplumun tamamını etkileyen bazı fiillere ilişkin olarak her devletin

⁴⁸⁸ Yusuf Aksar, *Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk* (2nd edn, Seçkin Yayıncılık 2021) 316.

⁴⁸⁹ Ryngaert (n 486) 31; Staker (n 482) 294–295.

⁴⁹⁰ Staker (n 482) 295.

⁴⁹¹ Wouters and others (n 236) 441.

⁴⁹² *ibid* 442–443.

⁴⁹³ Staker (n 482) 295–296.

⁴⁹⁴ Wouters and others (n 236) 443.

yetkisinin tanınmasını sağlamaktadır.⁴⁹⁵ Belirtilmelidir ki günümüzde devlet pratiği de genel anlamda bu yaklaşım ile uyumlu olarak gelişmiştir.⁴⁹⁶ Doktrinde de ilk yaklaşımın zaman içinde etkisini kaybettiği ve bugün için ikinci yaklaşımın kabul edildiği ifade edilmektedir.⁴⁹⁷ Bu doğrultuda, çalışmamızda da ikinci yaklaşım esas alınacaktır.

Bununla birlikte, hangi yaklaşımın benimsendiğinden bağımsız olarak, sınıraşan yetki kullanımının kabulü aynı zamanda aynı olaya ilişkin birden fazla devletin yetkisinin çakışması ihtimalini doğurmaktadır. Örneğin, bir devletin vatandaşının bir başka devletin ülkesinde üçüncü bir devletin vatandaşına yönelik bir fiiline ilişkin olarak aktif vatandaşlık, pasif vatandaşlık ve ülkesellik ilkeleri uyarınca en az üç farklı devletin yetki iddiasında bulunması mümkündür. Gerçekten de yetki uyuşmazlıkları, çözüm bekleyen bir sorun mahiyetindedir. Her ne kadar bu tür durumlarda ülkesellik prensibinin esas alınması gerektiğini ifade eden bir yaklaşım mevcut olsa da uluslararası hukuk, ilkeler arasında herhangi bir hiyerarşi öngörmemektedir.⁴⁹⁸ Makuliyetin (*reasonableness*) esas alınması gerektiğini ileri süren bir diğer yaklaşım ise yetkileri çakışan devletler arasında olay veya kişi ile devletler arasındaki bağın ne kadar yoğun ve güçlü olduğuna odaklanılması gerektiğini savunsa da bu görüş de bağlayıcı bir uluslararası hukuk kuralı olarak kabul edilmemektedir.⁴⁹⁹ Öte yandan, önemli bir diğer husus ise devletlerin yetkisinin belirlenmesine dair ilkelerin devletler tarafından farklı yorumlanabilmesi ve bu sebeple devletlere tanınan yetkinin kapsamı bakımından da çeşitli uyuşmazlıklar gündeme gelmesidir. Bir diğer ifadeyle, yetkinin çakışmasına dair ilk ihtimalde birden fazla devletin aynı olay üzerinde yetki iddiasında bulunabileceği kabul edilirken burada söz konusu olan bir devletin yetki iddiasının diğer devletlerce reddedilmesidir. Bu tarz yetki uyuşmazlıkları, yetki iddiasında bulunan devletlerin aynı fiile ilişkin farklı hukuki düzenlemelere sahip olmasında

⁴⁹⁵ İlkeler hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Ryngaert (n 486) 104–142.

⁴⁹⁶ ibid 35.

⁴⁹⁷ Staker (n 482) 295–296; Wouters and others (n 236) 442–443; Ryngaert (n 486) 34; A Mills, ‘Rethinking Jurisdiction in International Law’ (2014) 84 British Yearbook of International Law 187, 194.

⁴⁹⁸ Ryngaert (n 486) 143.

⁴⁹⁹ Mills (n 497) 200.

özellikle sorunlu bir hal alabilmektedir.⁵⁰⁰ Örneğin, üzerinde birden fazla devletin yetkisinin tanınabileceği bir fiil, bir devlet tarafından hukuka aykırı görülürken bir diğer devlet tarafından hukuki yükümlülük olarak düzenlenebilecektir.

Bahse konu ihtimale ilişkin güncel ve çalışmamız açısından önemli bir örnek, ABD'nin 2018 yılında İran Nükleer Andlaşması'ndan (*Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) çekilmesinin akabinde hayata geçirdiği yaptırımlar ile gündeme gelmiştir. Birincil olarak İran'ı hedef alan bu yaptırımlar, yalnızca ABD'de bulunan özel ve tüzel kişilerin İran ile ekonomik ilişkilerini kısıtlamanın ötesinde üçüncü devletlerde bulunan özel ve tüzel kişilerin ekonomik faaliyetlerini de etkileyecek şekilde düzenlenmiş ve bu kişilerin yaptırım rejimine uymaması halinde çeşitli muhtemel *ikincil* yaptırımlara muhatap olabileceği öngörülmüştür. Buna karşı ise Avrupa Birliği (AB), yaptırımların sınıraşan etkisinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirterek harekete geçmiştir.⁵⁰¹ Temel olarak AB, uygulanan ikincil yaptırımların iç işlerine karışma yasağını ihlal eder mahiyette olduğunu ve sınıraşan yetki kullanımı için tanınmış prensiplerin kabul edilebilir kapsamının aşıldığı görüşündedir.⁵⁰² Bu doğrultuda AB, engelleme mevzuatı (*blocking statute*) kapsamında ikincil yaptırımlardan etkilenecek kişiler için çeşitli korumalar sağlamanın yanında yaptırımlara uyulmasını da kural olarak yasaklamıştır.⁵⁰³ Esasen, AB'nin tutumu muhtemel etkinliği bakımından ayrı bir noktada olsa da AB haricinde pek çok devletin de ABD'nin sınıraşan yetkiye dair geniş yorumuna karşı çıktığı belirtilmelidir.⁵⁰⁴ Hem AB'nin hem de diğer devletlerin tepkileri incelendiğinde, yetkinin geniş yorumlanmasına karşı sıklıkla iç işlerine karışma yasağının vurgulandığı görülmektedir. Bu noktada, sınıraşan yetki kullanımının ne derece geniş

⁵⁰⁰ Oxman (n 484) para 51.

⁵⁰¹ 'Blocking Statute' <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions/blocking-statute_en> accessed 1 February 2022.

⁵⁰² Sossai (n 482) 69.

⁵⁰³ Wouters and others (n 236) 461.

⁵⁰⁴ Staker (n 482) 298; Galip Engin Şimşek, 'Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi' (2021) 78 İstanbul Hukuk Mecmuası 2049, 2072.

yorumlanabileceği meselesi ve iç işlerine karışma yasağının bu değerlendirmedeki rolünün değerlendirilmesi gerekmektedir.

b. İç İşlerine Karışma Yasağı ve Devletin Yetkisinin Sınırlarının Belirlenmesindeki Rolü

Yukarıda da izah edildiği üzere, günümüz uluslararası düzeninde devletlerin yetkisi, kural olarak, ülkeseldir ve iç işlerine karışma yasağı sınıraşan yetki kullanımını sınırlayıcı bir rol oynamaktadır.⁵⁰⁵ Bununla birlikte, yetkiye dair kabul edilmiş ilkeler uyarınca devletlerin sınıraşan yetki kullanımı da uluslararası hukuka uygun kabul edilmektedir.⁵⁰⁶ Dolayısıyla, devletlerin yetkisinin sınırlarının belirlenmesi ile iç işlerine karışma yasağı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, bir devletin yetkisi sınırları dışında kalan fiilleri, diğer devlet veya devletlerin iç işlerine karışma potansiyelini taşımaktadır. Bu noktada, öncelikli olarak iç işlerine karışma yasağı izah edilmelidir.

İç işlerine karışma yasağı, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzende uluslararası sistemin temel ilkelerinden biri olarak kabul görmüş⁵⁰⁷ ve bu doğrultuda hem BM Şartı⁵⁰⁸ ve Dostça İlişkiler Beyannamesi'nde kabul edilmiş bir uluslararası hukuk ilkesidir. Bu ilkenin teamülî statüsü de UAD tarafından *Nikaragua Kararı*'nda tanınmıştır.⁵⁰⁹ Ancak her ne kadar ilkenin uluslararası düzenin yapıtaşlarından birisi olduğu genel kabul görse de kapsamı ve fiiliyattaki karşılığı nispeten muğlak kalmıştır.⁵¹⁰ En genel anlamıyla iç işlerine karışma yasağı, devletlerin mahfuz alanında (*domaine réservé*) kalan hususlara müdahale edilmemesi gerekliliğini ifade etmektedir.⁵¹¹ Dolayısıyla, devletlerin aksi yöndeki fiillerinin iç işlerine karışma

⁵⁰⁵ Sossai (n 482) 68.

⁵⁰⁶ ibid.

⁵⁰⁷ Antonio Cassese, *International Law* (Oxford University Press 2001) 87.

⁵⁰⁸ Bkz. BM Şartı madde 2(7).

⁵⁰⁹ ICJ, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, 1984, para. 450.

⁵¹⁰ Dire Tladi, 'The Duty Not to Intervene in Matters within Domestic Jurisdiction', *The UN Friendly Relations Declaration at 50* (Cambridge University Press 2020) 91.

⁵¹¹ Sur (n 292) 127.

yasağını ihlal edebileceği kabul edilmelidir. Ancak mahfuz alanın kapsamının ve müdahalenin mahiyetinin halihazırda açık bir şekilde belirlenmemiş olması bu ilkenin içeriğinin net bir şekilde ortaya koyulmasını engellemektedir.

Tanımda kullanılan mahfuz alan ile -temel anlamda- devletlerin uluslararası yükümlülük ve düzenlemelerle bağlı olmaksızın egemenlik yetkisini kullanabildikleri alan ifade edilmektedir.⁵¹² Ancak bu alanın durağan olmadığı ve devletlerin akdi yükümlülüklerine ve uluslararası hukukun değişimine paralel olarak bu alanın kapsamının zaman içinde genişleyebileceği yahut daralabileceği kabul edilmektedir.⁵¹³ Bu doğrultuda, uluslararası hukuk tarafından düzenlenen konuların çeşitlenmesi ve kapsamının genişlemesinin bir sonucu olarak günümüzde mahfuz alana giren hususların klasik döneme kıyasla ciddi ölçüde azaldığı kabul edilmektedir.⁵¹⁴ Ancak mahfuz alan, özellikle devletlerin sınıraşan yetki kullanımlarına ilişkin hukuki değerlendirmelerinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.⁵¹⁵

Öte yandan, iç işlerine karışma yasağını ihlal eder mahiyetteki bir müdahalenin mahiyetinin tespiti de önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak, böyle bir müdahalenin alelade bir tavsiye yahut yorum niteliğinde olmaktan öte bir zorlama içermesi gerektiği belirtilmektedir.⁵¹⁶ Dolayısıyla, bir siyasetçinin başka bir devlette gerçekleşen olaya dair genel nitelikli açıklamalarının iç işlerine karışma yasağını ihlal etmeyecektir. Ancak zorlamanın klasik dönemde olduğu gibi yalnızca kuvvet kullanımını yahut kullanma tehdidini ifade olarak anlaşılması gerektiği ve mevcut uluslararası düzende zorlamanın kuvvet kullanımını yahut kullanma tehdidinden

⁵¹² Katja S Ziegler, 'Domaine Réserve', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013) para 1.

⁵¹³ ibid 2.

⁵¹⁴ Philip Kunig, 'Intervention, Prohibition Of', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2008) para 3.

⁵¹⁵ Ziegler (n 512) para 31.

⁵¹⁶ Kunig (n 514) para 5.

bağımsız olarak da mevcut olabileceği kabul edilmiştir.⁵¹⁷ Bu bakımdan; siyasi, ekonomik veya diğer unsurlara dayanan bir müdahale de söz konusu olabilecektir.⁵¹⁸

Öte yandan, devletlerin yetkisine ilişkin kabul edilmiş prensipler, devletlerin yetki kullanımının bir başka devletin mahfuz alanına yönelmesini kural olarak engellemektedir. Zira bu ilkeler uyarınca devletler ancak makul derecede ilişkili oldukları kişi ve olaylar üzerinde yetki iddiasında bulunabileceklerdir.⁵¹⁹ Bu bakımdan, bir devletin yetki kullanımı, sınıraşan yetki kullanımına imkân tanıyan ilkeler uyarınca makul derecede bir bağ kurulmuş ise bu ihlalin söz konusu olmayacağı kabul edilmelidir. Ancak bir devletin bir başka devlete yahut bu devlette bulunan kişilere dair yaptığı düzenlemelerin bu ilkelerin kapsamını aşar mahiyette ise bu durumun zorlama içeren bir müdahale olacağı kabul edilmelidir. Zira bu düzenlemelerin bizatihi varlığı ve ayrıca uygulanma ihtimali, düzenlemeyi yapan devletin başka bir devletin ülkesindeki olay ve kişilere doğrudan müdahale etmesine olanak sağlayacak ve zorlayıcı müdahale şartını sağlamış olacaktır.

c. Bir Misilleme Uygulaması Olarak İkincil Yaptırımların Hukukiliği

Belirtildiği üzere ikincil yaptırımlar, tek taraflı yaptırıma başvurmuş bir devletin yaptırıma muhatap devlet ile ilişki içinde olan üçüncü devletlere yahut bu devletlerde bulunan özel ve tüzel kişilere uyguladığı yaptırımları ifade etmektedir.⁵²⁰ Bu bakımdan ikincil yaptırımların temel amacı, birincil olarak başvurulmuş olan yaptırımların üçüncü devletlerin yahut burada bulunan kişilerin faaliyetleri sebebiyle etkinliğini kaybetmesini engellemektir.⁵²¹ İkincil yaptırımların diğer tek taraflı yaptırımlardan en önemli farkı, devletin kendi ülkesi dışında gerçekleşen ve kendisiyle makul derecede ilişkili olduğu şüpheli kişi ve olaylar üzerinde yetki kullanımı

⁵¹⁷ ibid 6; Omri Sender, 'Coercion', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2021) para 3.

⁵¹⁸ Sender (n 517) para 3.

⁵¹⁹ Ruys and Ryngaert (n 482); Menno T Kamminga, 'Extraterritoriality', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2020) para 9; Ryngaert (n 486) 43.

⁵²⁰ Ruys and Ryngaert (n 482) 7.

⁵²¹ ibid 8.

gerçekleştirmesidir.⁵²² Ek olarak, bu yaptırımların üçüncü devletlerin ekonomik yapılarına karşı ciddi etkilerinin olabileceği kabul edilse de bu durumun tek başına hukuka aykırılık sebebi olmadığı belirtilmelidir.⁵²³ Ancak hayata geçirilen bir ikincil yaptırımın devletin yetkisini aşar mahiyette olduğu tespit edildiği takdirde yaptırıma muhatap devlet üzerindeki ekonomik etki, iç işlerine karışma yasağının ihlali için aranan zorlama şartının sağlandığına işaret edecektir.

İkincil yaptırım uygulamalarına, ikincil yaptırım rejimlerinin iki temel kategori üzerine inşa edildiği görülmektedir; ülkeye ve ülke marketlerine erişim kısıtlamaları (1) ve medeni yahut adli cezalandırma içeren tedbirler (2).⁵²⁴ Böylece ikincil yaptırım rejimleri, üçüncü bir devletin ve burada bulunan kişilerin üzerine hukuki yükümlülük yüklemekte ve muhtemel bir yaptırımla karşılaşma tehlikesi sebebiyle onların ekonomik ve siyasi tercihlerini değiştirmeyi amaçlamaktadır.⁵²⁵ Ancak her ne kadar ikincil yaptırımlar kapsamında hayata geçirilen düzenlemeler ve uygulamalar aynı amaca yönelik bir bütün olarak görülebilecekse de yapılacak olan hukukilik değerlendirmesinde devletlerin yetkisi ve mevcut uluslararası yükümlülükleri de önem arz edecektir. Bu bakımdan, erişim kısıtlamaları ve medeni yahut adli cezalandırma içeren tedbirlerin ayrı ele alınması gerekmektedir.

Ülke ve ülke marketlerine erişim kısıtlamaları, yaptırımlara muhatap özel kişinin doğrudan ülkeye girişini sınırlamak şeklinde karşımıza çıkabildiği gibi özel veya tüzel bir kişinin banka sistemine erişiminin engellenmesi yahut belirli sınırlamalara tâbi tutulması, belirli ticari alanlarda lisans verilmemesi yahut mevcut lisansların iptal edilmesi/askıya alınması veya mal varlığı ediniminin engellenmesi/sınırlandırılması gibi farklı usullerde de karşımıza çıkabilmektedir.⁵²⁶ Bu yaptırım kategorisinin kural olarak bir uluslararası yükümlülüğü ihlal etmediği sürece bu konularda karar verme hakkı ve yetkisinin devletlerde bulunduğu ve bu doğrultuda bahse konu sınırlamaların

⁵²² Yann Kerbrat, 'Unilateral/Extraterritorial Sanctions as a Challenge to the Theory of Jurisdiction' in Charlotte Beaucillon (ed), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (Edward Elgar Publishing 2021) 166–167.

⁵²³ Ruys and Ryngaert (n 482) 9.

⁵²⁴ ibid 11.

⁵²⁵ Schmidt (n 483) 65.

⁵²⁶ Ruys and Ryngaert (n 482) 11; Schmidt (n 483) 67.

uluslararası hukuku ihlal etmediği kabul edilmelidir.⁵²⁷ Bir başka deyişle, bu uygulamalar ile devletler yalnızca tanıdıkları kimi ayrıcalıkları geri almakta yahut sınırlamaktadır.⁵²⁸ Ayrıca belirtmelidir ki her ne kadar bu sınırlamaların nihai hedefi üçüncü bir devlet yahut bu devlette bulunan kişi(ler) olsa da fiiliyatta düzenlemeler, sınırlamalara uygun davranma yükümlülüğünü yaptırımı hayata geçiren devlette bulunan özel ve tüzel kişilere yüklemektedir.⁵²⁹ Bu bakımdan, ülkesellik ve aktif vatandaşlık ilkeleri uyarınca yaptırımı uygulayan devletin yetkisinin olduğu da kabul edilebilecektir.⁵³⁰

Bununla birlikte, medeni veya adli cezalandırma öngören tedbirleri içeren ikinci kategori için benzer bir yorumu yapmak mümkün olmayacaktır. Zira burada birincil yaptırımı muhatap devlet ile üçüncü bir devlette bulunan yabancı bir kişinin faaliyetlerinin doğrudan düzenlenmesi söz konusu olmaktadır.⁵³¹ Ayrıca yaptırımlar da doğrudan üçüncü bir devlete veya burada bulunan kişilere yönelmektedir. Her ne kadar uygulamada ikincil yaptırımı başvuran devletin ülkesellik veya vatandaşlık ilkeleri üzerinden bir bağ kurulmaya çalıştığı görülse de bu yaklaşım genel olarak kabul görmemektedir. Örneğin ABD, İran'a yönelik birincil yaptırımlar bağlamında hayata geçirilen ikincil yaptırım rejimi kapsamında, üçüncü devletlerde bulunan şirketlerin ABD'li kişilerce yönetilmesi ve ihraç edilen emtia, teknoloji ve hizmetlerin ABD menşeli olması bakımından yetkisi bulunduğunu ileri sürmektedir.⁵³² Ancak şirketlerin hangi devletin yetkisine tâbi olacağı hususunda kim tarafından yönetildiği değil nereden yönetildiğinin esas alınması gerektiği genel kabul görmektedir.⁵³³ Benzer şekilde, ABD menşeli ürünlerin de ihraç edilmesinin akabinde ABD'nin yetkisi dışında kalacağı kabul edilmelidir. Zira bu ürünlerin ABD menşeli olması onların ABD'nin tâbiyetinde olduğu anlamına gelmemektedir.⁵³⁴ Benzer şekilde

⁵²⁷ Ruys and Ryngaert (n 482) 12; Schmidt (n 483) 67.

⁵²⁸ Ruys and Ryngaert (n 482) 12.

⁵²⁹ ibid; Schmidt (n 483) 67.

⁵³⁰ Ruys and Ryngaert (n 482) 12; Schmidt (n 483) 67; Jeffrey A Meyer, 'Second Thoughts on Secondary Sanctions' (2009) 30 University of Pennsylvania Journal of International Law 905, 956.

⁵³¹ Ruys and Ryngaert (n 482) 17.

⁵³² Schmidt (n 483) 68–69; Kerbrat (n 522) 174.

⁵³³ Ruys and Ryngaert (n 482) 19; Kern Alexander, *Economic Sanctions: Law and Public Policy* (2009) 82.

⁵³⁴ Ruys and Ryngaert (n 482) 19.

ABD, kendi para birimi ile gerçekleştirilen finansal işlemlerin ABD finans sistemi üzerinden geçtiğini belirterek ülkesellik prensibi gereğince bu işlemler üzerinde yetkisinin olduğunu ileri sürmektedir.⁵³⁵ Bu doğrultuda, *ABD v. Rıza Sarraf Davası*'nın hakimi para transferinde ABD bankalarının kullanılıyor olmasının ABD'den hizmet ihracatı anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵³⁶ Ancak bütün yönleriyle ABD'nin yetkisi dışında kalan bir finansal işlemin yalnızca ABD Doları'nın uluslararası finans sistemindeki etkinliği sebebiyle ABD'nin yetki alanına gireceğini kabul etmek devletlerin yetkisine ilişkin ilkeler uyarınca mümkün değildir.⁵³⁷ Aksi halde fiiliyatta uluslararası para transferi içeren bütün işlemlerin ABD'nin yetkisi kapsamında olduğu kabul edilmelidir. Bu bakımdan, medeni yahut adli cezalandırma öngören tedbirlerin devletlerin yetkisinin dışına çıktığı ve iç işlerine karışma yasağını ihlal ettiği kabul edilmelidir.

Sonuç olarak, ikincil yaptırımlar kapsamında gündeme gelen ülke ve ülke marketine erişim kısıtlamaları içeren uygulamaların devletlerin yetki alanında kalması sebebiyle uluslararası hukuka aykırı olmadığı ve bu sebeple hukuka uygun misilleme uygulamaları olarak kabul edilebileceği ifade edilmelidir. Ancak bu uygulamaların ötesine geçerek üçüncü devletlerin yahut burada bulunan yabancı kişilerin faaliyetlerini düzenlemeyi ve kimi zaman medeni yahut adli cezalandırma tâbi tutmayı amaçlayan uygulamaların devletlerin yetki alanı dışında kaldığı ve ortaya koydukları zorlayıcı etki ile birlikte değerlendirildiğinde iç işlerine karışma yasağını ihlal ettiği kabul edilmelidir.

E. DEĞERLENDİRME

Tek taraflı yaptırımlar, uluslararası haksızlıkları giderecek herhangi bir merkezi üst otoritenin yokluğunda devletlerin kendi hak (ve kimi zaman da menfaatlerini) korumak adına başvurdukları yöntemler olarak uluslararası toplumun bir

⁵³⁵ ibid 21.

⁵³⁶ ibid.

⁵³⁷ ibid; Kerbrat (n 522) 167–168.

gerçeğidir.⁵³⁸ Her ne kadar tek taraflı yaptırımların hukukiliği ve meşruluğu sıklıkla tartışılıyor olsa da hâlihazırda tek taraflı yaptırımlara başvurulmasını yasaklayan genel bir uluslararası hukuk kuralı bulunmamaktadır.⁵³⁹ Bununla birlikte, kuvvet kullanımının yasaklanması sürecinin bir sonucu olarak savaş ve kuvvet kullanımı içeren zararlar karşılık uygulamalarının da kural olarak yasaklanmış olduğu kabul edilmelidir. Bu bakımdan, günümüzde tek taraflı bir yaptırım ancak misilleme, karşı tedbir (yahut kuvvet kullanımı içermeyen zararlar karşılık) veya -gerekli hukukilik şartlarının sağlanmadığı hallerde- haksız fiil olabilecektir.⁵⁴⁰

Elbette ki kural olarak hukuka aykırı olan bir uygulamanın karşı tedbirler kapsamında hukuka uygun hâle geleceğinin kabulü çeşitli riskleri de beraberinde getirmekte olduğu ve kimi zaman yaptırıma muhatap olan devletlerin mağduriyetine yol açabildiği kabul edilmelidir. Zira hukukilik değerlendirmesi bizatihi yaptırımlara başvuracak devlet tarafından yapılan tek taraflı yaptırımların hayata geçirilmesi akabinde de ek bir hukuki denetimden geçmesi (örneğin UAD'nin önüne getirilmesi) olasılığı fiiliyatta oldukça düşük gözükmektedir.

Bununla birlikte, merkezi bir üst otoriteden yoksun olan uluslararası hukukta bu yaptırımlar *gerekli bir şer (necessary evil)* olarak görülmüş ve herhangi bir hukuki düzenlemeye tâbi olmamasının diğer risklerden daha büyük sorunlara yol açacağı düşünülmüştür.⁵⁴¹ Dolayısıyla, bu uygulamaların mantıksal bir gereklilik olduğu gerçeğinin uluslararası toplum tarafından kabul edildiği söylenebilecektir.⁵⁴²

⁵³⁸ Keskin (n 8) 83.

⁵³⁹ Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility' (n 231) 187.

⁵⁴⁰ ibid.

⁵⁴¹ Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility' (n 231) 188.

⁵⁴² Paddeu, *Justification and Excuse in International Law* (n 238) 247.

III. ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI YAPTIRIM ÖRNEĞİ OLARAK KATAR “ABLUKASI” (2017-2021) VE YAPTIRIMLARIN HUKUKİLİĞİ

A. YAPTIRIMLARIN SİYASİ ARKA PLANI

Katar Ablukası, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Bahreyn'in (*the quartet, dörtlü ittifak*) 5 Haziran 2017 günü Katar ile olan diplomatik, ekonomik ve siyasi ilişkileri kestiklerini duyurmasıyla başlamıştır.⁵⁴³ Bu kapsamda diğer çeşitli adımlar ile birlikte, Suudi Arabistan, Emirlikler, Mısır ve Bahreyn hava sahasının Katar bayraklı uçaklar ile Katar'a giden ve Katar'dan kalkan uçaklara kapatılmasının yanında Katar'ın tek kara sınır kapısı da Suudi Arabistan tarafından kapatılmıştır.⁵⁴⁴ Ayrıca Suudi Arabistan, Emirlikler ve Bahreyn, Katar vatandaşlarının iki hafta içinde ülkelerinden ve kendi vatandaşlarının da Katar'dan ayrılmaları gerektiğini ilan etmiştir.⁵⁴⁵

Taraflar arasındaki siyasi uyuşmazlıkların bir süredir devam ettiği bilirse de⁵⁴⁶ yaptırımlar öncesinde 24 Mayıs günü Katar'ın resmi haber ajansı sitesinden Katar Emiri'ne atfedilen ve Hamas, Hizbullah, Müslüman Kardeşler ve İran hakkında olumlu ifadeler içeren bir konuşma metninin yayınlanmasının akabinde taraflar arasındaki uyuşmazlık tırmanmıştır.⁵⁴⁷ Katar tarafı, bu metnin bir siber saldırı sonucunda sitede yer aldığını belirterek metni yayından kaldırırsa ve içeriği resmi olarak yalanlasa da Suudi Arabistan ve Emirlikler kaynaklı pek çok haber sitesi ve sosyal medya kullanıcısı ilgili haberi paylaşmış ve Katar'ı terörizme destek olmakla suçlamıştır.⁵⁴⁸ Yaptırımları takip eden günlerde ise dörtlü ittifak, Katar vatandaşı

⁵⁴³ Kristian Coates Ulrichsen, *Qatar and the Gulf Crisis* (Oxford University Press 2020) 79.

⁵⁴⁴ ibid 80.

⁵⁴⁵ ibid. Yaklaşık 19 bin Katar vatandaşının ve 11 bin civarında dörtlü ittifak vatandaşının bu durumdan doğrudan etkilendiği belirtilmiştir. Richard Falk, 'A Normative Evaluation of the Gulf Crisis' [2018] HSF Policy Brief, Humanitarian Studies Foundation 3.

⁵⁴⁶ Falk (n 546) 2.

⁵⁴⁷ Michael Quentin Morton, *Masters of the Pearl: A History of Qatar* (Reaktion Books 2020) 214.

⁵⁴⁸ ibid.

kişilerin ve Katar merkezli kuruluşların bulunduğu bir “terör listesi” yayınlayarak Katar’ın terörizm ile ilişkili faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmiştir.⁵⁴⁹

22 Haziran tarihinde Katar’a verilen talep listesine göre dörtlü ittifak, yaptırımların kaldırılması için Katar’ın ülkesindeki Türk askeri varlığını sonlandırması, İran ile diplomatik ilişkilerinin seviyesini düşürmesi, Al Jazeera haber servislerini sonlandırması, Müslüman Kardeşler grubu ile ilişkilerini kesmesi, aralarında Katar çifte vatandaşlarının da bulunduğu bir grup insanı Müslüman Kardeşler grubu üyesi oldukları gerekçesiyle sınır dışı etmesi ve Katar’ın politikaları sonucunda meydana gelen can ve mal kayıpları için tazminat ödenmesi dahil olmak üzere 13 farklı talepte bulunmuştur.⁵⁵⁰ Taleplerin iletilmesi akabinde Suudi Arabistan dış işleri bakanı, taleplerin müzakereye açık olmadığını ve Katar’ın terörizmi finanse etmekten vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵¹ Katar ise talepleri reddederek yaptırımları uluslararası hukuka aykırı olarak nitelmiş ve uluslararası hukuk düzeninin büyük devletlerin küçük devletlere zorbalık yapmasına izin vermediğini ifade etmiştir.⁵⁵² Öte yandan, dörtlü ittifakın yaptırımların haricinde askeri müdahale de planladığı ancak süreç içindeki gelişmeler sonucunda vazgeçtiği de bu dönemde sıkça ve üst düzey devlet kaynakları tarafından dillendirilmiştir.⁵⁵³

Her ne kadar yaptırımlar ilk aşamada Katar’ın ekonomik düzenini ve Katarlıların günlük yaşamını etkilese de⁵⁵⁴ Katar’ın hayati alanlarda yerel üretim ve alternatif ticaret partnerlerinin bulunması ile yaşanan sıkıntılar zaman içerisinde büyük ölçüde

⁵⁴⁹ Ulrichsen (n 544) 80.

⁵⁵⁰ Patrick Wintour, ‘Qatar given 10 Days to Meet 13 Sweeping Demands by Saudi Arabia’ (2017) <<https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade>> accessed 1 February 2022.

⁵⁵¹ Morton (n 548) 217.

⁵⁵² ‘Qatar FM: The List of Demands Was Meant to Be Rejected’ <<https://www.aljazeera.com/news/2017/7/1/qatar-fm-the-list-of-demands-was-meant-to-be-rejected>> accessed 1 February 2022.

⁵⁵³ Ulrichsen (n 544) 82–84.

⁵⁵⁴ Nader Kabani, ‘The High Cost of High Stakes: Economic Implications of the 2017 Gulf Crisis’ (2017) <<https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/06/15/the-high-cost-of-high-stakes-economic-implications-of-the-2017-gulf-crisis/>> accessed 1 February 2022.

giderilmiştir.⁵⁵⁵ Dörtlü ittifakın uluslararası toplumdan beklediği desteği de görememesi ile birlikte yaptırımların amacına ulaşmakta başarısız olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁶

Nihai olarak, uygulanan yaptırımlar 5 Ocak 2021 tarihinde sonlandırılmış ve dörtlü ittifak, Katar ile diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmiştir.⁵⁵⁷ Yaptırımların başlamasının akabinde Katar'a yaptırımların kaldırılması için iletilen 13 talebin herhangi birinin Katar tarafından yerine getirilmediği ancak siyasi ve diplomatik gelişmelerin sonucunda yaptırımların sonlandırıldığı belirtilmiştir.⁵⁵⁸ Bununla birlikte Katar, yaptırımların kaldırılması ile birlikte çeşitli uluslararası mekanizmalarda başlatılan hukuki süreçleri sona erdirmeyi kabul etmiştir.⁵⁵⁹

B. YAPTIRIMLARIN HUKUKİLİĞİ

Dörtlü ittifak tarafından hayata geçirilen yaptırımlar hem içerdiği uygulamalar hem de Katar üzerindeki muhtemel etkileri bakımından oldukça kapsamlıdır. Bu bakımdan, yaptırımların hukukiliğine dair bir incelemenin öncesinde bu yaptırımların nasıl tasnif edilmesi gerektiğinin değerlendirilmesi ile uygulanacak hukuki rejimlerin tespiti gereklidir. Bunun akabinde ise yaptırımların hukukiliğinin değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

⁵⁵⁵ '120 New Factories in Qatar since Blockade; 60 More to Be Ready in 2019' <<https://thepeninsulaqatar.com/article/09/04/2019/120-new-factories-in-Qatar-since-blockade-60-more-to-be-ready-in-2019>> accessed 1 February 2022; Eric Knecht, 'With Cows, Chickens and Greenhouses, Qatar Takes on Regional Boycott' (2019) <<https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar/with-cows-chickens-and-greenhouses-qatar-takes-on-regional-boycott-idUSKCN1T6165>> accessed 1 February 2022.

⁵⁵⁶ Kristian Coates Ulrichsen, 'Saudi Arabia Just Lifted Qatar's 43-Month Blockade. How Did This Rift End?' (2021) <<https://www.washingtonpost.com/politics/2021/01/08/saudi-arabia-just-lifted-qatars-43-month-blockade-how-did-this-rift-end/>> accessed 1 February 2022.

⁵⁵⁷ Alex MacDonald, 'Qatar Blockade: What Caused It and Why Is It Coming to an End?' (2021) <<https://www.middleeasteye.net/news/qatar-blockade-saudi-arabia-lift-cause-end>> accessed 1 February 2022.

⁵⁵⁸ *ibid.*

⁵⁵⁹ 'Gulf Reconciliation Agreement: What We Know so Far' <<https://www.aljazeera.com/news/2021/1/6/blockading-nations-drop-13-demands-on-qatar-sources>> accessed 1 February 2022.

Öte yandan, Katar Ablukası ve ablukanın sonucunda ortaya çıkan hukuki uyuşmazlıklar pek çok uluslararası yargı mekanizmasının önüne gelmiştir. Bu süreçler ile hem taraflar yaptırımlara dair çeşitli hukuki değerlendirmeler ortaya koymuş hem de bazı mekanizmaların yaptırımların mahiyeti ve hukukiliği üzerine kararlar verdiği görülmüştür. Bu bakımdan, öncelikli olarak uyuşmazlığa dair bu süreçlerin incelenmesi yaptırımların tasnifi ve hukukilik değerlendirmesinin yapılması hususunda yardımcı olabilecektir.

i. Uluslararası Yargısal Mekanizmalar Nezdindeki Süreçlere Genel Bir Bakış

Belirtildiği üzere; Katar ve dörtlü ittifak arasındaki uyuşmazlık, tarafları süreç boyunca çok sayıda farklı yargısal mekanizma önünde karşı karşıya getirmiştir. Örneğin, taraflar arasında UAD önünde üç farklı dava, Dünya Ticaret Örgütü nezdinde birkaç başvuru, BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi nezdinde bir başvuru⁵⁶⁰ ve Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (*International Civil Aviation Organization, ICAO*) Konseyi nezdinde iki farklı hukuki süreç söz konusu olmuştur.⁵⁶¹ Ayrıca Evrensel Posta Birliği⁵⁶² (*Universal Postal Union*) Kuruluş Yasası uyarınca Uluslararası Daimî Tahkim Mahkemesi önünde dört farklı tahkim süreci başlatılmıştır.⁵⁶³ Bu bakımdan, Katar'ın *forum shopping* ile yargısal mekanizmaları istismar ettiğinin dahi iddia edilebileceği söylenmiştir.⁵⁶⁴ Ancak taraf devletlerin UAD'nin zorunlu yargı yetkisini tanımamış olması sebebiyle Katar'ın

⁵⁶⁰ Bu noktada, Katar'ın Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme kapsamında iki farklı hukuki süreç başlattığı (UAD ve Komite nezdinde) ve bu süreçler kapsamında sözleşmenin yorumlanmasına dair farklı kararların verildiği de not edilmelidir. Bkz. Geir Ulfstein, 'Who Is the Final Interpreter in Human Rights: The ICJ v CERD?' (2021) <<https://www.ejiltalk.org/who-is-the-final-interpreter-in-human-rights-the-icj-v-cerd/>> accessed 1 February 2022.

⁵⁶¹ Craig D Gaver, 'Lingering Gulf Dispute Gives Rise to Multi-Forum Legal Proceedings' (2020) 24 ASIL Insights <<https://www.asil.org/insights/volume/24/issue/1/lingering-gulf-dispute-gives-rise-multi-forum-legal-proceedings>> accessed 1 February 2022.

⁵⁶² Bu yapının adı Türk ulusal düzenlemelerinde kimi zaman Dünya Posta Birliği kimi zaman da Evrensel Posta Birliği olarak geçmiştir. Bu çalışma kapsamında ise resmi adına uygun olacak şekilde Evrensel Posta Birliği kullanımı tercih edilmiştir.

⁵⁶³ 'Cases | PCA-CPA' <<https://pca-cpa.org/en/cases/>> accessed 1 February 2022.

⁵⁶⁴ Alexandra Hofer, 'Sanctioning Qatar: The Finale?' (2021) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-the-finale/>> accessed 1 February 2022.

“oyunu kurallarına göre oynadığı” ve alternatif yollarla yaptırımları yargısal mekanizmaların önüne getirdiği de söylenebilecektir.⁵⁶⁵

Öte yandan, bahse konu hukuki süreçlerin hiçbiri doğrudan yaptırımların hukukiliğini ele almamaktadır. Aksine bu süreçler, yalnızca belirli uluslararası andlaşmalar bağlamında yaptırımların doğurduğu bazı etkilere odaklanmaktadır. Ayrıca yaptırımların diplomatik müzakereler sonucunda sona ermesi ile birlikte pek çok süreç tarafların talebi ile sonuçlanmadan sona erdirilmiştir.⁵⁶⁶ Bu sebeple, herhangi bir hukuki sürece dair incelemenin yaptırımların hukukiliğine dair net bir çerçeve çizmesi mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, tarafların mekanizmalar nezdinde ileri sürdükleri argümanlarla hukuki pozisyonlarını ortaya koymuş olması önem arz etmektedir. O kadar ki yargısal süreçler, taraflar arasındaki gizli sözleşmelerin kamuoyuyla paylaşılmasını dahi sağlamıştır.⁵⁶⁷

Bununla birlikte, yargısal süreçlerin yaptırımların hukukiliğine dair bir değerlendirmeye kısmi de olsa katkı sağlayacağı belirtilmelidir. Örneğin UAD, Katar ve BAE arasındaki *Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme Başvurusu Davası*’nda ihtiyati tedbir ara kararında⁵⁶⁸ BAE tarafından hayata geçirilen yaptırımların evlilik ve eş seçme hakkı, eğitim hakkı, seyahat hürriyeti ve adalet

⁵⁶⁵ Alexandra Hofer, ‘Sanctioning Qatar Continued: The United Arab Emirates Is Brought before the ICJ – EJIL: Talk!’ (2018) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-continued-the-united-arab-emirates-is-brought-before-the-icj/>> accessed 1 February 2022.

⁵⁶⁶ Örneğin bkz. ‘WT/DS526/6 - Communication from the Panel’ <<https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/526-6.pdf&Open=True>> accessed 1 February 2022; ‘Decision of the Ad Hoc Conciliation Commission on the Request for Suspension Submitted by Qatar Concerning the Interstate Communication Qatar v. the Kingdom of Saudi Arabia’ <https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared_Documents/1_Global/Decision_9382_E.pdf> accessed 1 February 2022; ‘Decision of the Ad Hoc Conciliation Commission on the Request for Suspension Submitted by Qatar Concerning the Interstate Communication Qatar v. the United Arab Emirates’ <https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared_Documents/1_Global/Decision_9381_E.pdf> accessed 1 February 2022.

⁵⁶⁷ Cecily Rose, ‘Appeal Relating to the Jurisdiction of the ICAO Council’ (2021) 115 American Journal of International Law 301, 305.

⁵⁶⁸ Davada hem Katar hem BAE ihtiyati tedbir talebinde bulunmuş ancak yalnızca Katar’ın talebi kabul edilmiştir. BAE’nin başvurusuna dair bkz. Priya Pillai, ‘Qatar v. United Arab Emirates: Order on Provisional Measures (I.C.J.)’ (2020) 59 International Legal Materials 17.

erişim hakkı gibi çeşitli hakları ihlal edebileceğini tespit etmiştir.⁵⁶⁹ Bu bakımdan, her ne kadar davanın ilerleyen aşamasında mahkeme yetkisizlik ilk itirazını kabul etmiş olsa da⁵⁷⁰ bahse konu yaptırımlar bağlamında herhangi bir hukuki sürece konu olmamış insan hakları sözleşmelerinin ilgili hükümlerinin ihlal edilmiş olabileceğine dair bir işaret olarak yorumlanabilecektir. Ayrıca yaptırımların sözleşmelerden doğan bazı yükümlülüklerle ilişkili olduğunun tespiti ile hayata geçirilen yaptırımların bir bütün olarak misilleme kategorisi kapsamında değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

ii. Yaptırımların Tasnifi ve Hukukiliğine Dair İleri Sürülen Argümanların Değerlendirilmesi

a. Yaptırımların Tasnifi

Yaptırımların tasnifi hususunda ilk belirtilmesi gereken husus, Katar'a uygulanan yaptırımların uluslararası toplum tarafından sıklıkla abluka olarak adlandırılmasına rağmen hukuki anlamda bir abluka olmadığıdır. Daha önce izah edildiği üzere, bir yaptırım uygulaması olarak abluka, -barış veya savaş döneminde uygulanmasından bağımsız olarak- kuvvet kullanımı içermektedir ve yaptırıma muhatap devletin liman veya limanlarının kapatılmasını ifade etmektedir. Ancak dörtlü ittifak tarafından hayata geçirilen yaptırımların herhangi bir kuvvet kullanımı içermemesinin yanında Katar'ın herhangi bir limanı da kapatılmamıştır. Aksine deniz yolu ile gerçekleştirilen ticaret, yaptırımların uygulandığı süre boyunca Katar tarafından yoğun bir şekilde

⁵⁶⁹ *Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, (Qatar v. United Arab Emirates), *Provisional Measures, Order of 23 July 2018*, s. 427, para. 54.

⁵⁷⁰ David Keane, 'Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Qatar v. U.A.E.) (I.C.J.)' (2021) 60 *International Legal Materials* 883, 1.

kullanılmıştır.⁵⁷¹ Bu bakımdan, yaptırımların abluka olarak nitelendirilmesi hukuken doğru olmayacaktır.⁵⁷²

Öte yandan, dörtlü ittifakın hayata geçirdiği yaptırımların oldukça kapsamlı olması sebebiyle bütün uygulamaların tek bir kategoriye girdiğine dair doğrudan bir sonuca varmak da mümkün değildir. Dolayısıyla, yaptırımların hukukiliğine dair yapılacak incelemede farklı hukuki rejimlerin gündeme gelmesi olasıdır. Bu bakımdan ilk yapılması gereken, yaptırım uygulamalarının her birinin herhangi bir uluslararası hukuk kuralına yahut taraf devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerine aykırı olup olmadığının tespiti. Bu sayede yaptırımların hukukiliğinin karşı tedbirler kapsamında mı değerlendirilmesi gerektiği yoksa bu yaptırımların herhangi bir hukuki kuralı ihlal etmemesi bakımından misilleme olarak mı nitelendirilmesi gerektiği ortaya koyulmuş olacaktır.

Bu doğrultuda, öncelikli olarak belirtmelidir ki dörtlü ittifakın Katar ile diplomatik ilişkilerini kesmesi klasik anlamda bir misilleme uygulaması örneğidir ve -önceki bölümde de açıklandığı üzere- herhangi bir hukuka uygunluk sebebi gerektirmeksizin uluslararası hukuka uygundur. Zira devletlerin birbiri ile diplomatik ilişki kurmasını yahut mevcut bir ilişkisini devam ettirmesini gerektiren herhangi bir yükümlülük söz konusu değildir.

Bununla birlikte; diğer yaptırım uygulamaların tasnifi ve hukukilik değerlendirmesi bu kadar net gözükmemektedir. Örneğin; dörtlü ittifakın kara, deniz ve hava ülkelerini kapatmış olması kural olarak egemenlik hakkı kapsamında görülebilecek ve misilleme olarak nitelendirilebilecektir. Zira devletlerin kara, deniz ve hava ülkeleri üzerinde düzenleme yetkileri açıkça kabul edilmektedir.⁵⁷³ Bununla birlikte, devletlerin bu

⁵⁷¹ Örneğin bkz. Stanley Reed, 'Qatar to Ramp Up Gas Production Amid Feud With Arab Neighbors' (2017) <<https://www.nytimes.com/2017/07/04/business/energy-environment/qatar-gas-lng-saudi-blockade.html>> accessed 1 February 2022.

⁵⁷² Aynı yönde bkz. Julian Ku, 'Dear Secretary Tillerson (and the World Media): Qatar Is NOT Under a "Blockade"' (2017) <<http://opiniojuris.org/2017/06/10/dear-secretary-tillerson-qatar-is-not-under-a-blockade/>> accessed 1 February 2022.

⁵⁷³ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (n 11) 298; MN Shaw, 'Territory in International Law' (1982) 13 *Netherlands Yearbook of International Law* 61, 68.

yetkilerinin uluslararası andlaşmalarla sınırlanmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁷⁴ Bu doğrultuda, Uluslararası Havacılık Teşkilatı Konseyi nezdinde ve Evrensel Posta Birliği'nin kuruluş andlaşması uyarınca, Uluslararası Daimî Tahkim Mahkemesi nezdinde başlatılan hukuki süreçler de göz önünde bulundurularak, dörtlü ittifakın ülkesel bazda yaptığı sınırlamaların akdi yükümlülüklerini ihlal edip etmediği değerlendirilmelidir. Bahse konu uygulamaların herhangi bir akdi yükümlülükle çelişmediği tespit edildiği hâlde misilleme olarak sınıflandırılması mümkündür. Ancak aksi hâlde bu uygulamaların karşı tedbirlerin şartlarını sağlayıp sağlamadığı ayrıca ele alınmalıdır.

Bu noktada, Uluslararası Sivil Havacılığa Dair Konvansiyon'un (*Şikago Konvansiyonu*) tarifeli olmayan hava nakil vasıtalarının önceden izin almadan taraf devletlerin hava sahasından geçebileceğine ilişkin düzenleme önem arz etmektedir.⁵⁷⁵ Bu bakımdan, yaptırımların bir uluslararası andlaşma hükmüne aykırı olduğu görülmelidir. Ayrıca yaptırımlara ilişkin hukuki süreçlere bakıldığında, dörtlü ittifakın bizzat kendilerinin hava sahaslarının kapatılmasını Riyad Andlaşmaları'nın ihlali sebebiyle başvurulmuş bir karşı tedbir uygulaması olarak nitelendirdiği görülmektedir.⁵⁷⁶ Bu bakımdan, hava sahasının kapatılmasının hukukiliğinin karşı tedbirlerin tâbi olduğu şartlar uyarınca değerlendirilmesi gerekmektedir. Öte yandan, Evrensel Posta Birliği Kuruluş Yasası uyarınca başlatılan hukuki süreçler kapalı olarak sürdürülmektedir. Bu bakımdan, tarafların hukuki pozisyonlarının net bir şekilde tespiti mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, Birlik'in kurucu andlaşmasının birinci maddesi hükmünce taraf devletlerce transit serbestlik kabul edilmiş ve taraf devletlerin ülkesi andlaşma kapsamında tek bir posta ülkesi olarak görülmüştür.⁵⁷⁷ Dörtlü ittifakın kara, deniz ve hava ülkelerinden Katar'a posta geçişini engellemesinin

⁵⁷⁴ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (n 11) 298; Shaw (n 575) 68.

⁵⁷⁵ Chiara Giuliani, 'The Intra-GCC Crisis: Qatari Soft Power and International Law' [2019] IAI Commentaries 1, 2-3.

⁵⁷⁶ *Appeal Relating to the Jurisdiction of the ICAO Council under Article 84 of the Convention on International Civil Aviation*, (Bahrain, Egypt, Saudi Arabia and United Arab Emirates v. Qatar), *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 53, paras. 2.52-2.53.

⁵⁷⁷ Evrensel Posta Birliği Kuruluş Yasası, madde 1. "Bu kuruluş yasasını kabul eden memleketler, mektup postası maddelerinin karşılıklı olarak alınıp verilmesi için Dünya Posta Birliği adı altında, tek bir posta ülkesi teşkil ederler. Transit serbestliği birliğin bütün topraklarında garanti edilmiştir."

bu hükmün ihlali anlamına gelebileceği söylenebilecektir.⁵⁷⁸ Ayrıca dördlü ittifak tarafından hayata geçirilen yaptırımların Birlik'in kuruluş yasasının kabul ettiği güvenlik istisnasının kapsamının dışında kalacağı da ifade edilmiştir.⁵⁷⁹ Bu değerlendirmeler ışığında, her iki kategori uygulamanın da karşı tedbirlerin şartları bağlamında hukukilik değerlendirmesine tâbi tutulması gerekmektedir.

Benzer bir durum, dördlü ittifak devletlerinden ayrılmaları için Katar vatandaşlarına tanınan 14 günlük süre için de söz konusu olabilecektir. Kural olarak, devletlerin ülkelerinde bulunan yabancıları sınır dışı etme yetkisi bulunmaktadır.⁵⁸⁰ Bu bakımdan, bu uygulamanın da ilk bakışta misilleme olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ancak bu uygulamanın uluslararası insan hakları hukuku kuralları ile çatışması mümkündür. Bu doğrultuda, UAD'nin *Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşmesi Başvurusu Davası*'nda verdiği ihtiyati tedbir ara kararı önem arz etmektedir. Her ne kadar UAD ulusal köken ifadesini dar yorumlamış olsa da BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi yaptırımların andlaşma kapsamında olduğuna hükmetmiştir.⁵⁸¹ Bu bakımdan, yaptırımların bu andlaşmada öngörülen kimi insan hakları yükümlülüklerini ihlal etmesi mümkündür.⁵⁸² Ayrıca insan haklarına dair bazı kuralların uluslararası teamül kuralı mahiyetinde olduğu ve yaptırımların bu kurallarına aykırı olduğu ileri sürülebilecektir.⁵⁸³ Bu durumda ise yaptırımlar, karşı tedbirlerin hukukilik şartlarını sağlıyor olsa dahi hukuka aykırı olacaktır. Zira, yukarıda izah edildiği üzere, insan hakları yükümlülüklerinin karşı tedbirlere konu olması mümkün değildir.

⁵⁷⁸ Posta geçişine yönelik engellemeler, postaların Umman üzerinden gönderilmesinin kararlaştırılması ile diğer yaptırımlardan daha önce sonlanmış olsa da bu uygulamanın da andlaşma kapsamındaki transit serbestliği yükümlülüğünün yerine getirildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bkz. James Muir, 'Qatar Regains Postal Links with Neighbors' <<https://www.parcelandpostaltechnologyinternational.com/news/operations/qatar-regains-postal-links-with-neighbors.html#prettyPhoto>> accessed 1 February 2022.

⁵⁷⁹ Trisha Rajput, 'Unilateral Sanctions, Universal Postal Union and State Responsibility', *Unilateral Sanctions in International Law* (Hart Publishing 2021) 229–230.

⁵⁸⁰ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri (2. Kitap)* (11th edn, Turhan Kitabevi 2017) 32.

⁵⁸¹ Ulfstein (n 561).

⁵⁸² BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Özel Raportörünce hazırlanan rapor da yaptırımların çeşitli insan haklarını ihlal ettiğini ifade etmiştir. Bkz. A/HRC/48/59/Add.1, 5 Temmuz 2021.

⁵⁸³ Giuliani (n 577) 3; John Dugard and William Schabas, *The Blockade of Qatar One Year On: Violations of Human Rights and Coercive Measures* (Temple Garden Chambers 2018) 9.

b. Dörtlü İttifakın Hukuki Argümanları Işığında Yaptırımların Hukukiliğinin Değerlendirilmesi

Dörtlü ittifak, yaptırımların hayata geçirilmesinin akabinde yaptığı açıklamalarda yaptırımların Katar'ın terörizme destek vermesi sebebiyle hayata geçirildiğini ve Katar'ın bu desteğini kesmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁴ Bu noktada, Katar'ın ve yaptırımları hayata geçiren dört devletin tamamının Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olduğu⁵⁸⁵ göz önünde bulundurulduğunda, uygulanan yaptırımların Katar'ın bu sözleşmeden doğan *erga omnes partes* yükümlülüklerini ihlal etmesi sebebiyle hayata geçirildiği argümanı gündeme gelebilecektir. Benzer şekilde; Terörün Baskılanmasına Dair Arap Sözleşmesi,⁵⁸⁶ Kara Para Aklanması ve Terörün Finansmanı ile Mücadeleye Dair Arap Sözleşmesi⁵⁸⁷ ve Terörle Mücadeleye Dair Körfez İşbirliği Teşkilatı Sözleşmesi⁵⁸⁸ gibi diğer sözleşmelerin de bu bağlamda gündeme gelmesi mümkündür. Ancak taraf devletler, bahse konu sözleşmelerin herhangi birine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

Bununla birlikte, bir süre sonra yaptırımların hayata geçirilmesinin farklı bir sözleşmenin ihlaline dayandırılmaya başlandığı görülmektedir. Buna göre, yaptırımlar Katar'ın Riyad Andlaşmalarına aykırı tutum ve davranışları sebebiyle hayata geçirilmiştir.⁵⁸⁹ Bahse konu Riyad Andlaşmaları ile 2013 ve 2014 yıllarında akdedilmesine rağmen içeriği 2017 yılına kadar kamuoyuyla paylaşılmamış ve 2018 yılına kadar BM nezdinde tescili yapılmamış üç andlaşmaya referans verilmektedir.

⁵⁸⁴ 'Arab States Cut Ties with Qatar in 'terror' Spat' (2017) <<https://www.dw.com/en/arab-states-cut-ties-with-qatar-in-terror-spat/a-39115580>> accessed 1 February 2022.

⁵⁸⁵ Bkz. 'International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism' <[https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume II/Chapter XVIII/XVIII-11.en.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XVIII/XVIII-11.en.pdf)> accessed 1 February 2022.

⁵⁸⁶ Sözleşme metni için bkz. *International Instruments Related to the Prevention and Suppression of International Terrorism* (United Nations 2019) 351–367.

⁵⁸⁷ Sözleşme metni için bkz. *ibid* 370–389.

⁵⁸⁸ Sözleşme metni için bkz. *ibid* 263–276.

⁵⁸⁹ Jim Sciutta and Jeremy Herb, 'Newly Disclosed Documents Help Explain the Qatar Crisis' (2017) <<https://edition.cnn.com/2017/07/10/politics/secret-documents-qatar-crisis-gulf-saudi/index.html>> accessed 1 February 2022.

Bu andlaşmaların ilki Riyad Andlaşması,⁵⁹⁰ ikincisi Riyad Andlaşmasının Uygulanması için Mekanizma⁵⁹¹ ve üçüncüsü Riyad Ek Andlaşması⁵⁹² başlıklarını taşımaktadır.

UAD nezdindeki hukuki süreç esnasında ortaya koyulan argümana göre yaptırımlar, Riyad Andlaşmaları'nın ihlaline karşı hayata geçirilen karşı tedbirlerdir ve bu kapsamda, Katar'ın ihlalleri sebebiyle hukuka uygun hâle gelmişlerdir.⁵⁹³ Ayrıca Riyad Andlaşmaları'nın üçüncü devlet olarak Mısır için hak yarattığı öne sürülmüş ve Mısır'ın andlaşmalara taraf olmasa da Katar'a yönelik karşı tedbirlere başvurabileceği ifade edilmiştir.⁵⁹⁴ Bu noktada ise iki husus gündeme gelmektedir; gizli sözleşmelerin ihlaline dayanarak karşı tedbirlere başvurmanın hukukiliği (1) ve bu sözleşmelere taraf olmayan ancak sözleşmenin konusu itibarıyla menfaati bulunduğu söylenebilecek Mısır'ın bu sözleşmelerin ihlaline dayanarak tek taraflı yaptırımlara başvurup başvuramayacağı (2).

İlk hususa dair temel uluslararası hukuk düzenlemeleri, BM Şartı madde 102 ve 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi madde 80 olarak belirtilmiştir.⁵⁹⁵ Buna göre, BM nezdinde tescil edilmeyen uluslararası andlaşmaların geçerli olarak kabul edilmesine rağmen BM organları önünde herhangi bir hak veya yükümlülük iddiasının öne sürülmesi amacıyla kullanılamayacağı düzenlenmiştir.⁵⁹⁶ Dolayısıyla, bu sözleşmelerin içeriklerinin gizli tutulmasının hukuki geçerlilikleri ve dolayısıyla da ihlalleri hâlinde muhatapların alabilecekleri tedbirler üzerinde bir etkisi olmayacağı

⁵⁹⁰ Sözleşme metni için bkz. 'The Riyadh Agreement' <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/55378/Part/I-55378-0800000280527ea2.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55378/Part/I-55378-0800000280527ea2.pdf)> accessed 1 February 2022.

⁵⁹¹ Sözleşme metni için bkz. 'Mechanism Implementing the Riyadh Agreement' <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/55378/A-55378-0800000280527eaf.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55378/A-55378-0800000280527eaf.pdf)> accessed 1 February 2022.

⁵⁹² Sözleşme metni için bkz. 'The Supplementary Riyadh Agreement' <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/55378/A-55378-0800000280527ec6.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55378/A-55378-0800000280527ec6.pdf)> accessed 1 February 2022.

⁵⁹³ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 53, paras. 2.52-2.53.

⁵⁹⁴ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 58, footnote 154.

⁵⁹⁵ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (n 11) 156.

⁵⁹⁶ *ibid* 157.

ifade edilmelidir. Ayrıca UAD'nin BM nezdinde tescil edilmemiş sözleşmeleri de dikkate aldığı davaların bulunduğu da vakidir.⁵⁹⁷

İkinci hususa ilişkin olarak ise 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi madde 36 gündeme gelmektedir. Buna göre, eğer bir sözleşmeye taraf devletlerin niyeti o sözleşmenin bir maddesinin üçüncü bir devlete hak tanınması ise üçüncü devletin rızası ile bu hak doğacaktır.⁵⁹⁸ Düzenlemeye göre, kural olarak, üçüncü devlet itiraz etmediği sürece hakkın doğumuna rızası olduğu kabul edilmektedir.⁵⁹⁹

Öte yandan, bir sözleşmenin üçüncü devlete bir hak doğurması ile yalnızca bir fayda sağlaması arasında bir ayrım bulunduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Bahse konu ayrımın yapılmasında ise taraf devletlerin niyetleri belirleyici bir rol oynamaktadır.⁶⁰¹ Bu ayrıma göre üçüncü devlet kendisine hak tanındığı hâllerde bu hakkın doğurduğu hukuki sonuçlara sözleşmeye taraf herhangi bir devletin tutumundan bağımsız olarak başvurabilecektir.⁶⁰² Dolayısıyla üçüncü devlet, kendisine tanınan hakkın korunması için uluslararası hukukun tanıdığı yollara da başvurabilecektir.⁶⁰³ Bu bakımdan, üçüncü devlete tanınan bir hakkın taraf devletlere yükümlülük yüklediği göz önünde bulundurulduğunda bir hakkın tanındığını tespit için taraf devletlerin niyetlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve bu devletlerin rızaları hilafına bir yükümlülük altına girmelerinin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁰⁴ Bir başka deyişle, taraf devletlerin üçüncü devlete hak tanımaya dair niyetinin açık ve kuşkuya yer bırakmayacak mahiyette olması aranmaktadır.⁶⁰⁵

⁵⁹⁷ Megan Donaldson, 'The Survival of the Secret Treaty: Publicity, Secrecy, and Legality in the International Order' (2017) 111 *American Journal of International Law* 575, 621.

⁵⁹⁸ 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 36.

⁵⁹⁹ 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 36.

⁶⁰⁰ Christos L Rozakis, 'Treaties and Third States: A Study in the Reinforcement of the Consensual Standards in International Law' (1975) 35 *ZaöRV* 1, 14.

⁶⁰¹ Alexander Proelss, 'Article 36' in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds), *Vienna Convention on the Law of Treaties* (Springer Berlin Heidelberg 2018) 717.

⁶⁰² Rozakis (n 602) 14.

⁶⁰³ Proelss (n 603) 718.

⁶⁰⁴ Rozakis (n 602) 18.

⁶⁰⁵ Proelss (n 603) 718; Pierre D'Argent, '1969 Vienna Convention, Article 36' in Olivier Corten and Pierre Klein (eds), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* (Oxford University Press 2011) 932.

Bu doğrultuda, Riyad Andlaşmalarının Mısır'a herhangi bir hak tanıyıp tanımadığının incelenmesi gerekmektedir. Andlaşmaların metni incelendiğinde Mısır'ı doğrudan ilgilendiren tek düzenlemenin Riyad Ek Andlaşması madde 3(d) olduğu görülmektedir. Bu madde gereğince, taraf devletler Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın Mısır'ı destekleme politikasını bağlı kalacak ve Mısır'ın güvenliğine, istikrarına ve ekonomik olarak desteklenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca Mısır'a karşı Al Jazeera ve diğer kuruluşlarca yürütülen medya yayınları durdurulacaktır.⁶⁰⁶ Bu maddenin haricinde ise Müslüman Kardeşler'e destek verilmeyeceğini ifade eden çeşitli düzenlemeler andlaşmalarda yer almaktadır. Bununla birlikte, bu maddelerde doğrudan Mısır'a ilişkin herhangi bir ibarenin yer almamasının yanında belirtilen düzenlemelerin Körfez İşbirliği Teşkilatı üyelerinin güvenlik ve istikrarına ilişkin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Riyad Andlaşmasının Uygulanması için Mekanizma başlıklı andlaşma, taraf devletlerden birisinin yükümlülüklerini yerine getirmemesi hâlinde Körfez İşbirliği Teşkilatı üyesi devletlerin liderlerinin gerekli adımları atacağını açıkça düzenlemiştir.

Bir uluslararası sözleşmeye taraf devletlerce üçüncü devlete hak tanınması için olmazsa olmaz (*sie qua non*) kabul edilen⁶⁰⁷ ve -yukarıda açıklandığı üzere- herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık olması gereken niyetin Riyad Andlaşmaları kapsamında bulunduğunu söylemek zor olacaktır.⁶⁰⁸ Ancak dörtlü ittifakın UAD önünde Riyad Andlaşmaları ile Mısır'a üçüncü devlet olarak hak tanındığı iddiasına Katar karşı çıkmamıştır.⁶⁰⁹ Bununla birlikte, bir tarafın dilekçesinde yer alan iddianın cevap dilekçesinde reddedilmemesinin yukarıda açıklanan niyetin şüpheye yer bırakmayan açıklıkta olması şartını sağlamayacağı kabul edilmelidir.

⁶⁰⁶ Katar merkezli Al Jazeera yayın ağı Al Jazeera Mübaşir Mısır kanalının yayınlarını bu sözleşmenin imzalanmasını takip eden süreçte durdurmuştur. Bkz. 'Al-Jazeera Suspends Egyptian Channel Mubasher Misr' (2014) <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-30585551>> accessed 1 February 2022.

⁶⁰⁷ D'Argent (n 607) 932.

⁶⁰⁸ Craig D Gaver, 'What Are the Riyadh Agreements?' (2020) <<https://www.ejiltalk.org/what-are-the-riyadh-agreements/>> accessed 1 February 2022.

⁶⁰⁹ *ibid.*

Bu bakımdan, kanaatimizce, Mısır tarafından hayata geçirilen ve ancak öncül bir hukuka aykırılığın mevcudiyeti ile hukuka uygun hâle gelecek olan yaptırımlar Mısır'ın Riyad Andlaşması'nın hak tanıdığı üçüncü devlet olarak nitelendirilememesi sebebiyle açıkça hukuka aykırıdır.

Öte yandan, Katar'ın bahse konu andlaşmaları ihlal ettiği ihtimalde diğer devletlerin karşı tedbirlere başvurması mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, tarafların andlaşmaların hükümlerine uygun hareket edip etmediğinin tespiti oldukça güçtür. Zira andlaşmaların bazı maddelerine aykırı davranıldığına tespiti için devletlerin ulusal ve uluslararası uygulamalarına dair ayrıntılı bilgi gerekmektedir. Örneğin, Müslüman Kardeşler'e herhangi bir destek verilmemesine dair hükme uygun davranılıp davranılmadığının tespiti için Katar devletinin askeri, ekonomik ve istihbari faaliyetlerinin ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekir ki bu derinlikteki bir inceleme bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Andlaşmaların bazı diğer maddelerine aykırı davranıldığını tespit ise bu maddelerin siyasi mahiyeti sebebiyle oldukça zordur. Örneğin, Körfez İşbirliği Teşkilatı üye devletlerinin vatandaşlarını kendi hükümetlerine karşı çalışmak üzere eğiten ve yetiştiren akademi, kuruluş ve merkezlerin kapatılmasına ilişkin maddenin ihlal edilip edilmediğine dair yorum, bu yorumu yapacak kişinin siyasi görüşlerinden bağımsız olarak yapılamayacaktır.

Bununla birlikte dörtlü ittifak, bahse konu sözleşmelerin ihlaline ilişkin iddialarını andlaşmaların herhangi bir maddesine doğrudan referans vermeden yapmıştır. Buna göre Katar;

1. Riyad Andlaşması'ndan doğan yükümlülüklerine aykırı olarak Müslüman Kardeşleri ve diğer aşırılıkçı grupları desteklemiştir;⁶¹⁰

⁶¹⁰ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 40-41, para. 2.34.

2. Terörizmi destekleyen kişileri ülkesinde barındırmış ve bu kişilerin faaliyetlerine engel olmamıştır;⁶¹¹
3. Al Jazeera'nin yayınları ile Körfez İşbirliği Teşkilatı üye devletleri ve Mısır'ın istikrarını hedef almasını ve terörist gruplarca bu yayın organının kullanılmasını engel olmamıştır;⁶¹²
4. Mısır'da Müslüman Kardeşler'e yakın iktidara rüşvet vererek Mısır'ın askeri ve diğer devlet sırlarını temin ederek iç işlerine karışma yasağını ihlal etmiştir;⁶¹³
5. Katar Emiri'nin aile üyelerini teröristlerden kurtarmak için fidye ödemiştir.⁶¹⁴

İleri sürülen bu ihlallerin büyük ölçüde siyasi mahiyette olduğu açıktır. Bu doğrultuda, sıklıkla bahsedilen Müslüman Kardeşler yapılanmasının bir terör örgütünden ziyade bölgede çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren bir muhalif siyasi örgüt olarak nitelendirilebilecektir.⁶¹⁵ Ayrıca ileri sürülen her bir ihlalin gerçekleştirildiği kabul edilse dahi dörtlü ittifak tarafından hayata geçirilen yaptırımların kapsamı ve etkisinin ileri sürülen ihlallerle orantılı görülemeyeceği açıktır.⁶¹⁶

Bir diğer önemli husus ise hayata geçirilen yaptırımların amacının Katar'ı ileri sürülen ihlallerden vazgeçirmek olup olmadığıdır. Dörtlü ittifakın yaptırımların kaldırılması için Katar'a ilettiği talepler listesi incelendiğinde bu taleplerin bir kısmının iddia edilen ihlallerle ilişkilendirilmesinin mümkün olduğu söylenebilecektir. Bununla birlikte;

⁶¹¹ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 44-45, para. 2.38.

⁶¹² *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 46-47, para. 2.41.

⁶¹³ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 48-49, para. 2.45.

⁶¹⁴ *Memorial of the Appellants*, 2018, s. 50, para. 2.48.

⁶¹⁵ Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerinin terörizm kapsamında olup olmadığına dair bir değerlendirme için bkz. William McCants and Benjamin Wittes, 'Should the Muslim Brotherhood Be Designated a Terrorist Organization?' (2017) <<https://www.lawfareblog.com/should-muslim-brotherhood-be-designated-terrorist-organization>> accessed 1 February 2022.

⁶¹⁶ Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility' (n 231) 201; Nick Grief, 'The Implications of Unilateral Sanctions for the Freedom of Aviation' in Surya P Subedi (ed), *Unilateral Sanctions in International Law* (Hart Publishing 2021) 133.

Katar'daki Türk askeri varlığının sonlandırılması ve İran ile diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesi gibi taleplerin bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Aksine bu taleplerin doğrudan Katar'ın iç işlerine karışma mahiyetinde olduğu dahi söylenebilecektir.⁶¹⁷ Bu bakımdan, bu taleplerin herhangi bir uluslararası hukuk ihlalinin önlenmesini ya da bir ihlalden doğan zararın tazminini amaçladığı söylenemeyecektir.⁶¹⁸

C. DEĞERLENDİRME

Her ne kadar dörtlü ittifak, Katar'a uygulanan yaptırımları karşı tedbirler olarak nitelendirip uluslararası hukuka uygun olduğunu ileri sürmüş olsa da iddia edilen öncül ihlaller ve uygulanan yaptırımlar incelendiğinde yaptırımların hukuka aykırı olduğu görülmektedir. Öncelikli olarak; iddia edilen ihlallerin gerçek anlamda andlaşma ihlalden ziyade siyasi uyuşmazlık mahiyetinde görülmesi daha muhtemeldir. Özellikle Müslüman Kardeşler yapılanması üzerine inşa edilen terörizme destek iddialarının yalnızca gizli şekilde akdedilmiş ve içeriği büyük oranda politik olan Riyad Andlaşmaları üzerinden dile getirilmesi ve devletlerin taraf olduğu terörizme karşı mücadele amacıyla akdedilmiş diğer uluslararası andlaşmaların gündeme getirilmemesi de uyuşmazlığın siyasi karakterine işaret etmektedir.

Öte yandan, Riyad Andlaşmaları'nın Katar tarafından ihlal edildiğinin kabulü hâlinde dahi hayata geçirilen yaptırımların kapsamı itibariyle karşı tedbirlerin tâbi olduğu orantılılık gerekliliğinin nitelik ve nicelik bakımından sağlandığı söylenemeyecektir. Ayrıca yaptırımların insan haklarını da etkileyecek ölçüde geniş tutulması da orantılılık kriterinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

Nihai olarak ise yaptırımların sona erdirilmesi için ortaya koyulan talepler, yaptırımların hayata geçirilmesinde hukuki değerlendirmelerden ziyade siyasi

⁶¹⁷ Alexandra Hofer and Luca Ferro, 'Sanctioning Qatar: Coercive Interference in the State's Domaine Réservé?' (2017) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-coercive-interference-in-the-states-domaine-reserve/>> accessed 1 February 2022; Falk (n 546) 4–5; Hofer, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility' (n 231) 198.

⁶¹⁸ Giuliani (n 577) 4.

değerlendirmelerin göz önünde bulundurulduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan, Katar'ın Türkiye ve İran ile olan ilişkilerini zayıflatıp Körfez'deki komşuları ile ilişkilerini güçlendirmesini amaçlayan taleplerin de herhangi bir öncül haksız fiili gidermek amacıyla olmadığı söylenebilecektir.

Bu değerlendirmeler ışığında; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Bahreyn tarafından Katar'a yönelik olarak hayata geçirilen tek taraflı yaptırımlar, uluslararası hukuk açısından iki farklı yorumu gündeme getirebilecektir. Bir açıdan, yaptırımların uygulanması ile uluslararası hukukun göz ardı edildiği ve uluslararası hukukun devletler arası düzeni etkin bir şekilde sağlamak için gerekli aparatlara sahip olmadığı ileri sürülebilecektir. Bir başka açıdan ise yaptırımları uygulayan devletlerin Katar'ın uluslararası yargısal mekanizmalara başvurusu ve uluslararası toplumun verdiği tepki akabinde yaptırımları uluslararası hukuk çerçevesinde açıklama çabasına girişmesi uluslararası hukukun devletler nezdindeki önemine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Katar tarafından başlatılan hukuki süreçlerin sona erdirilmesine yönelik talepler de verilen bu öneme işaret etmektedir.⁶¹⁹

Bununla birlikte, görece küçük ve güçsüz bir devlete karşı girişilen bu “abluka” karşısında uluslararası toplumun etkin bir çözüm üretilmediği de bir gerçektir. Uluslararası hukuk ihlallerini engellemek ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla geliştirilen mekanizmalar bu sürecin çözümüne etkin bir katkı sunamamışlardır. Bu bakımdan, devletlerin tek taraflı yaptırımlara duyduğu ihtiyacın devam ettiği belirtilmelidir. Ancak tek taraflı yaptırımların hukuk önünde eşit olan ancak siyasi, askeri ve ekonomik güç yönünden eşit olmayan devletlerin arasında aynı zamanda hukuksuzluklara giydirilen kılıf olabileceği de açıktır. Katar'a uygulanan yaptırımlar da bunun yakın tarihli bir örneği olarak önümüzde durmaktadır.

⁶¹⁹ Örneğin bkz. ‘Qatar, Saudi Arabia Withdraw WTO Legal Disputes amid Regional Reconciliation’ (2022) <<https://www.middleeastmonitor.com/20220111-qatar-saudi-arabia-withdraw-wto-legal-disputes-amid-regional-reconciliation/>> accessed 1 February 2022.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımların uluslararası toplum içindeki rolü, tarihsel süreç içindeki gelişim ve değişimi ile tâbi olduğu hukuki çerçeve tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, tek taraflı yaptırımlara ilişkin olarak gündeme gelen meşruiyet temelli eleştirel yaklaşımlara genel anlamda değinilmemiştir. Zira her ne kadar tek taraflı yaptırımların ortaya çıkardığı yahut çıkarabileceği sorunlar sıklıkla gündeme getirilse de bu yaptırımların uluslararası toplum düzeni içindeki yeri ve uluslararası hukuk tarafından nasıl düzenlendiğine ilişkin çalışmaların sayısı görece az kalmıştır. Bu noktada, tek taraflı yaptırımların uluslararası hukukun en az gelişmiş alanlarından biri olduğu tespitinin tekrardan hatırlatılmasında fayda vardır.⁶²⁰

Öte yandan, her ne kadar tek taraflı yaptırımlara ilişkin meşruiyet temelli eleştirel yaklaşımlar bu çalışma kapsamında ele alınmamış olsa da genel olarak uluslararası hukukta yaptırımlar meselesine kısaca değinilmiştir. Zira uluslararası hukukun yapısı ve bu yapının yaptırımların şekillenmesi üzerindeki etkisi anlaşılmadan tek taraflı yaptırımların anlaşılması mümkün olmayacaktır. Bu kapsamda, uluslararası hukuk yaptırımlarına ilişkin hukuki yaklaşımlar ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır.

Tek taraflı yaptırımların anlaşılması için gerekli olan bir diğer husus ise uluslararası hukukta yaptırımların ve ilgili diğer kurumların tarihsel gelişimidir. Tarihsel derinlikle ortaya koyulan bu perspektif ile tek taraflı yaptırımların geçirdiği değişim ve gelişimlerin anlaşılmasına katkı sunulması hedeflenmiştir. Zira, elbette ki tek taraflı yaptırımlar uluslararası hukuk içinde tek başına bulunmamakta; ilgili diğer kavram ve kurullarla karşılıklı olarak etkileşmektedir.

Akabinde ise tek taraflı yaptırım türleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu noktada, yaygın eğilimin aksine günümüzdeki rolü sorgulanan savaş ve zararlar karşılıklı da çalışmamızın kapsamına dahil edilmiştir. Bu tercih, iki farklı değerlendirmenin

⁶²⁰ White and Abass (n 1) 521.

sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk olarak, her ne kadar bu yaptırım türlerinin -özellikle savaşın- etkisi uluslararası toplum nezdinde azalmış olsa da belli bir seviyedeki etkinin devam ettiği yönündeki inancımızdır. İkinci olarak ise bu yaptırım türlerinin ele alınması ile bugün daha yaygın olarak başvuru karşı tedbirlerin ve misillemenin mahiyetinin ve rolünün daha iyi anlaşılabilmesi düşüncesidir.

Tek taraflı yaptırım türlerine dair yapılan değerlendirmelerde de bu yaptırım türlerine dair eleştirel yaklaşımlardan ziyade bu yaptırımların uluslararası toplum düzeni içindeki yerine ve uluslararası hukuk tarafından nasıl düzenlendiğine odaklanılmıştır. Elbette ki tek taraflı yaptırımlara ilişkin düzenlemelerin her açıdan net olmaması yahut fiiliyatta farklı uygulamaların görülebilmesinin ortaya çıkardığı sorunlara da bu noktada değinilmiştir.

İncelemeler kapsamında tek taraflı yaptırım türlerinin mahiyetinin açıklanmasının yanında bu yaptırımların birbirlerinden nasıl ayrıştırılabileceği hususunun da önem arz ettiği düşünülmüş ve fiili görünüşleri birbirine benzer yaptırım türlerinin ayrımı meselesi ayrı ayrı ilgili kısımlarda ele alınmıştır. Genel anlamda herhangi bir harici mekanizmanın denetimine tâbi olmayan ve sıklıkla yaptırım üst başlığı ile hayata geçirilen tek taraflı yaptırım türlerinin hukukiliğine dair yapılacak değerlendirmede yaptırımların tasnifi meselesi oldukça büyük önem arz etmektedir. Zira bir tek taraflı yaptırım uygulamasının hangi hukuki rejime tâbi olduğu ancak onun tasnifi ile mümkün olabilecektir.

Son bölümde ise yakın dönemde sona ermiş olan bir tek taraflı yaptırım uygulaması olarak Katar Ablukasını ele alınmıştır. Çeşitli uluslararası yargı mekanizmalarının önünde farklı hukuki süreçlere konu olması bakımından Katar Ablukasını, diğer pek çok tek taraflı yaptırım uygulamasından ayrılrsa da bu hukuki süreçlerin pek çoğunun sonuçlanmadan taraf devletlerce nihayete erdirilmiş olması, ortaya koyulabilecek yargısal kararlar ile uluslararası hukukta tek taraflı yaptırımların hukuki çerçevesinin biraz daha netleşmesi fırsatının kaçırılması anlamına gelmektedir. Yine de bu hukuki süreçler ile birlikte taraf devletlerin hukuki pozisyonlarını ortaya koymuş olması ve bazı mekanizmaların süreçler nihayete erdirilmeden belli başlı bazı değerlendirmeleri

yapmış olması Katar Ablukası'na dair yapılacak hukukilik incelemesini önemli kılmaktadır. Ayrıca uygulanan yaptırımların kapsamı itibariyle farklı yaptırım türlerinin birbirinden ayrılmasını gerekli kılması bakımından da bahse konu yaptırımlara dair incelemenin önem arz ettiği belirtilmelidir.

Uluslararası hukukun merkezi bir üst otoriteden yoksun olmasının bir sonucu olarak tek taraflı yaptırımların uluslararası toplumun varlığını kabul etmesi gereken bir gerçeklik olarak önümüzde durduğu ve bu uygulamalara karşı ortaya koyulan eleştirel yaklaşımların yanında mevcut hukuki çerçevenin netleştirilmesinin de önem arz ettiği anlayışıyla gerçekleştirilen çalışmamız ile uluslararası toplumun şahitlik ettiği pek çok gelişmeye rağmen devletlerin tek taraflı yaptırımlara başvurmaya devam ettiği ve bu yaptırımların belli ölçüde de olsa hukuki düzenlemelere tabii olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar devletlerin tek taraflı yaptırımlara başvururken her daim bu düzenlemelere göre hareket ettiğini kabul etmek mümkün olmasa da mevcut uluslararası hukuk kurallarının tek taraflı yaptırımların hukuki bir çerçevede ele alınabilmesi için yeterli zemini sağladığı söylenmelidir. Katar Ablukası'na dair yapılan inceleme de bu kanaati pekiştirmektedir.

KAYNAKLAR

'120 New Factories in Qatar since Blockade; 60 More to Be Ready in 2019'
<<https://thepeninsulaqatar.com/article/09/04/2019/120-new-factories-in-Qatar-since-blockade-60-more-to-be-ready-in-2019>> accessed 1 February 2022

Aksar Y, *Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk* (2nd edn, Seçkin Yayıncılık 2021)

—, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - I* (6th edn, Seçkin Yayıncılık 2021)

—, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk - II* (6th edn, Seçkin Yayıncılık 2021)

'Al-Jazeera Suspends Egyptian Channel Mubasher Misr' (2014)
<<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-30585551>> accessed 1 February 2022

Alexander K, *Economic Sanctions: Law and Public Policy* (2009)

Ando N, 'Permanent Court of Arbitration (PCA)', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2006)

'Annexation of Cyprus by Great Britain' (1915) 9 *American Journal of International Law* 204

'Arab States Cut Ties with Qatar in 'terror' Spat' (2017)
<<https://www.dw.com/en/arab-states-cut-ties-with-qatar-in-terror-spat/a-39115580>>
accessed 1 February 2022

Arend AC and Beck RJ, *International Law and the Use of Force* (Routledge 1993)

Bayrak ME, *Bariş İçin Birlik Kararı: Uluslararası Bariş ve Güvenliğin Sürdürülmesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Sorumluluğu* (On İki Levha Yayıncılık 2022)

Benvenisti E, 'Occupation, Pacific', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2009)

Bilsel C, *Devletler Hukuku: Giriş* (2nd edn, İstanbul Üniversitesi Yayınları 1940)

Bingham T, 'Alabama Arbitration', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2006)

'Blocking Statute' <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions/blocking-statute_en> accessed 1 February 2022

Borchard EM, "War" and "Peace" (1933) 27 *American Journal of International Law* 114

Bowett D, *Self-Defence in International Law* (Manchester University Press 1958)

Bozkurt ME, *Devletler Arası Hak* (Recep Ulusoglu Basımevi 1940)

Brierly JL, 'The Shortcomings of International Law' (1924) 5 *British Yearbook of International Law* 4

——, 'Sanction' (1931) 17 *Transactions of the Grotius Society* 67

——, *The Law of Nations* (5th edn, Clarendon Press 1955)

Brown PM, 'Undeclared Wars' (1939) 33 *American Journal of International Law* 538

Brownlie I, *International Law and the Use of Force by States* (Oxford University Press 1963)

—, 'The Reality and Efficacy of International Law' (1982) 52 *British Yearbook of International Law* 1

Buchan R and Tsagourias N, *Regulating the Use of Force in International Law* (Edward Elgar Publishing 2021)

Campbell A, 'International Law and Primitive Law' (1988) 8 *Oxford Journal of Legal Studies* 169

'Cases | PCA-CPA' <<https://pca-cpa.org/en/cases/>> accessed 1 February 2022

Cassese A, *International Law* (Oxford University Press 2001)

'Chemical Weapons a Red Line in Syria, Says France's Macron' <<https://www.reuters.com/article/uk-france-russia-syria-macron-idUKKBN18P1OQ?edition-redirect=uk>> accessed 1 February 2022

Clapham A, *War* (Oxford University Press 2021)

Coforti B and Focarelli C, *The Law and Practice of the United Nations* (5th edn, Brill | Nijhoff 2016)

Committee on the Use of Force (International Law Association), 'Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law' (2010)

'Convention Regarding the Regime of the Straits' (1937) 31 *American Journal of*

International Law 1

Corten O, *The Law against War* (Hart Publishing 2010)

——, *A Critical Introduction to International Law* (Editions de l'Université de Bruxelles 2019)

Crawford E, 'The Temporal and Geographic Reach of International Humanitarian Law' in Ben Saul and Dapo Akande (eds), *The Oxford Guide to International Humanitarian Law* (Oxford University Press 2020)

Crawford J, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries* (Cambridge University Press 2002)

——, *State Responsibility: The General Part* (Cambridge University Press 2013)

——, *Brownlie's Principles of Public International Law* (9th edn, Oxford University Press 2019)

D'Argent P, '1969 Vienna Convention, Article 36' in Olivier Corten and Pierre Klein (eds), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* (Oxford University Press 2011)

de Guttery A, 'The Iran - Iraq War - 1980-88' in Tom Ruys, Olivier Corten and Alexandra Hofer (eds), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford University Press 2018)

de Vattel E, *The Law of Nations: Or, Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns* (Joseph Chitty ed, T & J W Johnson 1852)

de Wet E, 'The Gulf War - 1990-91' in Tom Ruys, Olivier Corten and Alexandra Hofer (eds), *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach* (Oxford University Press 2018)

Decaux E, 'The Definition of Traditional Sanctions: Their Scope and Characteristics' (2008) 90 *International Review of the Red Cross* 249

'Decision of the Ad Hoc Conciliation Commission on the Request for Suspension Submitted by Qatar Concerning the Interstate Communication Qatar v. the Kingdom of Saudi Arabia' <https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/SharedDocuments/1_Global/Decision_9382_E.pdf> accessed 1 February 2022

'Decision of the Ad Hoc Conciliation Commission on the Request for Suspension Submitted by Qatar Concerning the Interstate Communication Qatar v. the United Arab Emirates' <https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/SharedDocuments/1_Global/Decision_9381_E.pdf> accessed 1 February 2022

Dinstein Y, 'International Law as a Primitive Legal System' (1986) 19 *New York University Journal of International Law and Politics* 1

Dixon M, *Textbook on International Law* (7th edn, Oxford University Press 2013)

Donaldson M, 'The Survival of the Secret Treaty: Publicity, Secrecy, and Legality in the International Order' (2017) 111 *American Journal of International Law* 575

Dugard J and Schabas W, *The Blockade of Qatar One Year On: Violations of Human Rights and Coercive Measures* (Temple Garden Chambers 2018)

'Egypt a British Protectorate' (1915) 9 *American Journal of International Law* 202

Eick C, 'Protest', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford

University Press 2006)

‘Eritrea-Ethiopia Claims Commission (EECC): Partial Award—Jus Ad Bellum, Ethiopia’s Claims 1-8’ (2006) 45 *International Legal Materials* 430

Erkiner HH, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu* (On İki Levha Yayıncılık 2010)

Falk R, ‘A Normative Evaluation of the Gulf Crisis’ [2018] HSF Policy Brief, Humanitarian Studies Foundation

Farrall JM, *United Nations Sanctions and the Rule of Law* (Cambridge University Press 2007)

Fenwick CG, ‘War Without a Declaration’ (1937) 31 *American Journal of International Law* 694

——, ‘Is Neutrality Still a Term of Present Law?’ (1969) 63 *American Journal of International Law* 100

Ferraro T, Cameron L and International Committee of the Red Cross, ‘Application of the Convention’, *Commentary on the First Geneva Convention* (Cambridge University Press 2016)

Ferro L and Verlinden N, ‘Neutrality During Armed Conflicts: A Coherent Approach to Third-State Support for Warring Parties’ (2018) 17 *Chinese Journal of International Law* 15

Fitzmaurice GG, ‘The Foundations of The Authority of International Law and The Problem of Enforcement’ (1956) 19 *The Modern Law Review* 1

Flood A, 'George Washington's Library Book Returned, 221 Years Later' (2010) <<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2010/may/20/george-washington-library-book>> accessed 1 February 2022

Foulke RR, 'Definition and Nature of International Law' (1919) 19 *Columbia Law Review* 429

Franck TM, 'Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States' (1970) 64 *The American Journal of International Law* 809

Frowein JA, 'Obligations Erga Omnes', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2008)

Garner BA (ed), *Black's Law Dictionary* (9th edn, West 2009)

Gaver CD, 'Lingering Gulf Dispute Gives Rise to Multi-Forum Legal Proceedings' (2020) 24 *ASIL Insights* <<https://www.asil.org/insights/volume/24/issue/1/lingering-gulf-dispute-gives-rise-multi-forum-legal-proceedings>> accessed 1 February 2022

——, 'What Are the Riyadh Agreements?' (2020) <<https://www.ejiltalk.org/what-are-the-riyadh-agreements/>> accessed 1 February 2022

Giegerich T, 'Retorsion', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2011)

Giuliani C, 'The Intra-GCC Crisis: Qatari Soft Power and International Law' [2019] *IAI Commentaries* 1

Gray C, 'Is There an International Law of Remedies?' (1986) 56 *British Yearbook of International Law* 25

——, ‘The Use of Force and the International Legal Order’ in Malcolm D Evans (ed), *International Law* (5th edn, Oxford University Press 2018)

Green JA, ‘Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force’ (2011) 32 *Michigan Journal of International Law* 215

Greenwood C, ‘The Concept of War in Modern International Law’ (1987) 36 *International and Comparative Law Quarterly* 283

——, ‘The Caroline’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2009)

Grief N, ‘The Implications of Unilateral Sanctions for the Freedom of Aviation’ in Surya P Subedi (ed), *Unilateral Sanctions in International Law* (Hart Publishing 2021)

‘Gulf Reconciliation Agreement: What We Know so Far’ <<https://www.aljazeera.com/news/2021/1/6/blockading-nations-drop-13-demands-on-qatar-sources>> accessed 1 February 2022

Gündüz A, *Milletlerarası Hukuk* (Reşat Volkan Günel ed, 9th edn, Savaş Yayınevi 2018)

‘Harib Fort (R.A.F. Attack) (Hansard, 14 April 1964)’ <<https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1964/apr/14/harib-fort-raf-attack>> accessed 1 February 2022

Harley JE, *The League of Nations and the New International Law* (Oxford University Press 1921)

Henderson C, *The Use of Force and International Law* (Cambridge University Press 2018)

——, ‘Tit-for-Tat-for-Tit: The Indian and Pakistani Airstrikes and the Jus Ad Bellum’ (2019) <<https://www.ejiltalk.org/tit-for-tat-for-tit-the-indian-and-pakistani-airstrikes-and-the-jus-ad-bellum/>> accessed 1 February 2022

Henkin L, ‘International Law and the Behavior of Nations’ (1965) 114 *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* 171

——, ‘The Reports of the Death of Article 2(4) Are Greatly Exaggerated’ (1971) 65 *The American Journal of International Law* 544

Hernández GI, ‘Effectiveness’, *Concepts for International Law* (Edward Elgar Publishing 2019)

Herndl K, ‘Reflections on the Role, Functions and Procedures of the Security Council of the United Nations’ (1987) 206 *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* 289

Hershey AS, *The Essentials of International Public Law and Organization* (3rd edn, The Macmillan Company 1927)

Higgins AP, *The Binding Force of International Law* (Cambridge University Press 1910)

Hindmarsh AE, ‘Self-Help in Time of Peace’ (1932) 26 *The American Journal of International Law* 315

——, *Force in Peace: Force Short of War in International Relations* (Harvard University Press 1933)

Ho PJ, ‘Reprisals in International Law’ (University of Illinois 1922)

Hofer A, 'Sanctioning Qatar Continued: The United Arab Emirates Is Brought before the ICJ – EJIL: Talk!' (2018) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-continued-the-united-arab-emirates-is-brought-before-the-icj/>> accessed 1 February 2022

——, 'Sanctioning Qatar: The Finale?' (2021) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-the-finale/>> accessed 1 February 2022

——, 'Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility', *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (Edward Elgar Publishing 2021)

Hofer A and Ferro L, 'Sanctioning Qatar: Coercive Interference in the State's Domaine Réservé?' (2017) <<https://www.ejiltalk.org/sanctioning-qatar-coercive-interference-in-the-states-domaine-reserve/>> accessed 1 February 2022

Hogan AE, *Pacific Blockade* (Clarendon Press 1908)

'International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism' <[https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume II/Chapter XVIII/XVIII-11.en.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XVIII/XVIII-11.en.pdf)> accessed 1 February 2022

International Instruments Related to the Prevention and Suppression of International Terrorism (United Nations 2019)

Jessup PC, 'In Support of International Law' (1940) 34 *The American Journal of International Law* 505

Jones F. L, 'Military Occupation of Alien Territory in Time of Peace' (1923) 9 *Transactions of the Grotius Society* 149

Kabani N, 'The High Cost of High Stakes: Economic Implications of the 2017 Gulf

Crisis' (2017) <<https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/06/15/the-high-cost-of-high-stakes-economic-implications-of-the-2017-gulf-crisis/>> accessed 1 February 2022

Kalshoven F, 'Belligerent Reprisals' (1973) 12 *Military Law and Law of War Review* 265

—, 'Belligerent Reprisals Revisited' (1990) 21 *Netherlands Yearbook of International Law* 43

Kamminga MT, 'Extraterritoriality', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2020)

Keane D, 'Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Qatar v. U.A.E.) (I.C.J.)' (2021) 60 *International Legal Materials* 883

Kelsen H, *The Law of the United Nations* (Stevens and Sons 1951)

—, *Principles of International Law* (Robert W Tucker ed, 2nd edn, Holt, Rinehart and Winston, Inc 1966)

Kerbrat Y, 'Unilateral/Extraterritorial Sanctions as a Challenge to the Theory of Jurisdiction' in Charlotte Beaucillon (ed), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (Edward Elgar Publishing 2021)

Keskin F, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler* (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 1998)

Klabbers J, *International Law* (3rd edn, Cambridge University Press 2020)

Knecht E, 'With Cows, Chickens and Greenhouses, Qatar Takes on Regional Boycott' (2019) <<https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar/with-cows-chickens-and-greenhouses-qatar-takes-on-regional-boycott-idUSKCN1T6165>> accessed 1 February 2022

Kolb R, *The International Law of State Responsibility: An Introduction*, vol 8 (2017)

———, *International Law on the Maintenance of Peace* (Edward Elgar Publishing 2018)

Koskenniemi M, 'History of International Law, since World War II', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2011)

Kritsiotis D, 'International Law and the Relativities of Enforcement' in James Crawford and Martti Koskenniemi (eds), *The Cambridge Companion to International Law* (Cambridge University Press 2012)

Ku J, 'Dear Secretary Tillerson (and the World Media): Qatar Is NOT Under a "Blockade"' (2017) <<http://opiniojuris.org/2017/06/10/dear-secretary-tillerson-qatar-is-not-under-a-blockade/>> accessed 1 February 2022

Kunig P, 'Intervention, Prohibition Of', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2008)

Lauterpacht E, 'The Legal Irrelevance of the "State Of War"' (1968) 62 Proceedings of the American Society of International Law at its annual meeting 58

Lawrence TJ, *The Principles of International Law* (4th edn, D C Heath & Co 1911)

Lawrence WB, *Wheaton's Elements of International Law* (6th edn, Little, Brown and Company 1855)

Lesaffer R, 'The Classical Law of Nations (1500–1800)' in Alexander Orakhelashvili (ed), *Research Handbook on the Theory and History of International Law* (Edward Elgar Publishing 2011)

Lowe V, *International Law* (Oxford University Press 2007)

Maccoby S, 'Reprisals as a Measure of Redress Short of War' (1924) 2 *The Cambridge Law Journal* 60

MacDonald A, 'Qatar Blockade: What Caused It and Why Is It Coming to an End?' (2021) <<https://www.middleeasteye.net/news/qatar-blockade-saudi-arabia-lift-cause-end>> accessed 1 February 2022

Mancini M, 'The Effects of a State of War or Armed Conflict' in Marc Weller (ed), *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (Oxford University Press 2016)

Martin EA (ed), *A Dictionary of Law* (5th edn, Oxford University Press 2003)

McCants W and Wittes B, 'Should the Muslim Brotherhood Be Designated a Terrorist Organization?' (2017) <<https://www.lawfareblog.com/should-muslim-brotherhood-be-designated-terrorist-organization>> accessed 1 February 2022

'Mechanism Implementing the Riyadh Agreement'
<<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No+Volume/55378/A-55378-0800000280527eaf.pdf>> accessed 1 February 2022

Meray SL, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)* (3rd edn, Ankara Üniversitesi Basımevi 1968)

———, *Devletler Hukukuna Giriş (İkinci Cilt)* (4., Ankara Üniversitesi Basımevi 1975)

Meyer JA, 'Second Thoughts on Secondary Sanctions' (2009) 30 *University of Pennsylvania Journal of International Law* 905

Milanovic M, 'The Clearly Illegal US Missile Strike in Syria' (2017) <<https://www.ejiltalk.org/the-clearly-illegal-us-missile-strike-in-syria/>> accessed 1 February 2022

——, 'The Syria Strikes: Still Clearly Illegal' (2018) <<https://www.ejiltalk.org/the-syria-strikes-still-clearly-illegal/>> accessed 1 February 2022

Mills A, 'Rethinking Jurisdiction in International Law' (2014) 84 *British Yearbook of International Law* 187

Morton MQ, *Masters of the Pearl: A History of Qatar* (Reaktion Books 2020)

Muir J, 'Qatar Regains Postal Links with Neighbors' <<https://www.parcelandpostaltechnologyinternational.com/news/operations/qatar-regains-postal-links-with-neighbors.html#prettyPhoto>> accessed 1 February 2022

Neff SC, *War and the Law of Nations: A General History* (Cambridge University Press 2005)

——, *Justice among Nations: A History of International Law* (Harvard University Press 2014)

Noortmann M, *Enforcing International Law: From Self-Help to Self-Contained Regimes* (Ashgate Publishing 2005)

Nussbaum A, *A Concise History of the Law of Nations* (2nd edn, The Macmillan Company 1954)

O'Connell ME, 'Unlawful Reprisals to the Rescue against Chemical Attacks?' (2018) <<https://www.ejiltalk.org/unlawful-reprisals-to-the-rescue-against-chemical-attacks/>> accessed 1 February 2022

Oppenheim L, *International Law: A Treatise (Vol. I - Peace)* (1905)

——, *International Law: A Treatise (Vol. II - War and Neutrality)* (Longmans, Green & Co 1906)

Orakhelashvili A, *Akehurst's Modern Introduction to International Law* (8th edn, Routledge 2018)

Oxman BH, 'Jurisdiction of States', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2007)

Paddeu FI, 'Countermeasures', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2015)

——, *Justification and Excuse in International Law* (Cambridge University Press 2018)

——, 'Military Assistance on Request and General Reasons against Force: Consent as a Defence to the Prohibition of Force' (2020) 7 *Journal on the Use of Force and International Law* 227

Pavel CE and Lefkowitz D, 'Skeptical Challenges to International Law' (2018) 13 *Philosophy Compass* 1

Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri (2. Kitap)* (11th edn, Turhan Kitabevi 2017)

——, *Uluslararası Hukuk Dersleri (3. Kitap)* (6th edn, Turhan Kitabevi 2019)

Peaslee AJ, 'The Sanction of International Law' (1916) 10 *The American Journal of International Law* 328

Pellet A and Miron A, 'Sanctions', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013)

Phillipson C, *International Law by Sir Frederick Smith* (5th edn, J M Dent & Sons Ltd 1918)

Pillai P, 'Qatar v. United Arab Emirates: Order on Provisional Measures (I.C.J.)' (2020) 59 *International Legal Materials* 17

Pollock F, *The League of Nations* (2nd edn, Stevens & Sons Limited 1922)

“Power to Declare/Approve War”
<https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en&key=war&status=in_force&status=is_draft> accessed 1 February 2022

Proelss A, 'Article 36' in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds), *Vienna Convention on the Law of Treaties* (Springer Berlin Heidelberg 2018)

'Qatar, Saudi Arabia Withdraw WTO Legal Disputes amid Regional Reconciliation' (2022) <<https://www.middleeastmonitor.com/20220111-qatar-saudi-arabia-withdraw-wto-legal-disputes-amid-regional-reconciliation/>> accessed 1 February 2022

'Qatar FM: The List of Demands Was Meant to Be Rejected' <<https://www.aljazeera.com/news/2017/7/1/qatar-fm-the-list-of-demands-was-meant-to-be-rejected>> accessed 1 February 2022

Rajput T, 'Unilateral Sanctions, Universal Postal Union and State Responsibility',

Unilateral Sanctions in International Law (Hart Publishing 2021)

Reed S, 'Qatar to Ramp Up Gas Production Amid Feud With Arab Neighbors' (2017) <<https://www.nytimes.com/2017/07/04/business/energy-environment/qatar-gas-Ing-saudi-blockade.html>> accessed 1 February 2022

Reinalda B, *Routledge History of International Organizations* (Routledge 2009)

Richard G, Michael S and Cornell T, *Sanctions Law* (Hart Publishing 2019)

Ronzitti N, 'Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective', *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* (Brill | Nijhoff 2016)

Root E, 'The Sanction of International Law' (1908) 2 *The American Journal of International Law* 451

Rose C, 'Appeal Relating to the Jurisdiction of the ICAO Council' (2021) 115 *American Journal of International Law* 301

Rozakis CL, 'Treaties and Third States: A Study in the Reinforcement of the Consensual Standards in International Law' (1975) 35 *ZaöRV* 1

Ruffert M, 'Reprisals', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2015)

Ruys T, *'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter* (Cambridge University Press 2010)

——, 'Sanctions, Retortions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework', *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* (2017)

Ruys T and Ryngaert C, 'Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions' (2020) 0 *British Yearbook of International Law* 1

Ryngaert C, *Jurisdiction in International Law* (2nd edn, Oxford University Press 2015)

Sands P and Klein P, *Bowett's Law of International Institutions* (Sweet & Maxwell 2009)

Schmidt J, 'The Legality of Unilateral Extra-Territorial Sanctions under International Law' (2022) 27 *Journal of Conflict and Security Law* 53

Sciutta J and Herb J, 'Newly Disclosed Documents Help Explain the Qatar Crisis' (2017) <<https://edition.cnn.com/2017/07/10/politics/secret-documents-qatar-crisis-gulf-saudi/index.html>> accessed 1 February 2022

Sender O, 'Coercion', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2021)

Shaw MN, 'Territory in International Law' (1982) 13 *Netherlands Yearbook of International Law* 61

'Signatory States - Convention (III) Relative to the Opening of Hostilities. The Hague, 18 October 1907.' <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesSign&xp_treatySelected=190> accessed 1 February 2022

Simma B, 'Reciprocity', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2008)

Şimşek GE, 'Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD'nin Tek

Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi’ (2021) 78 İstanbul Hukuk Mecmuası 2049

Smiley W, ‘War without War: The Battle of Navarino, the Ottoman Empire, and the Pacific Blockade’ (2016) 18 Journal of the History of International Law 42

Sossai M, ‘Legality of Extraterritorial Sanctions’ in Masahiko Asada (ed), *Economic Sanctions in International Law and Practice* (Routledge 2019)

Spruyt H, *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change* (Princeton University Press 1996)

Staker C, ‘Jurisdiction’ in Malcolm Evans (ed), *International Law* (5th edn, Oxford University Press 2018)

‘States Parties - Convention (III) Relative to the Opening of Hostilities. The Hague, 18 October 1907.’ <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=190> accessed 1 February 2022

Sur M, *Uluslararası Hukukun Esasları* (13th edn, Beta Yayıncılık 2019)

‘The Riyadh Agreement’ <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/NoVolume/55378/Part/I-55378-0800000280527ea2.pdf>> accessed 1 February 2022

‘The Supplementary Riyadh Agreement’ <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/NoVolume/55378/A-55378-0800000280527ec6.pdf>> accessed 1 February 2022

Thouvenin J-M, ‘Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures’ in Charlotte Beaucillon (ed), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial*

Sanctions (Edward Elgar Publishing 2021)

Tladi D, 'The Duty Not to Intervene in Matters within Domestic Jurisdiction', *The UN Friendly Relations Declaration at 50* (Cambridge University Press 2020)

Topal AH, 'Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sürdürülmesi Kapsamında Barış İçin Birlik Birlikte Kararı'nın Uygulanabilirliği' (2014) 5 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 101

'Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878' (1908) 2 American Journal of International Law 401

UK Ministry of Defence, *The Manual of the Law of Armed Conflict* (Oxford University Press 2005)

Ulfstein G, 'Who Is the Final Interpreter in Human Rights: The ICJ v CERD?' (2021) <<https://www.ejiltalk.org/who-is-the-final-interpreter-in-human-rights-the-icj-v-cerd/>> accessed 1 February 2022

Ulrichsen KC, *Qatar and the Gulf Crisis* (Oxford University Press 2020)

——, 'Saudi Arabia Just Lifted Qatar's 43-Month Blockade. How Did This Rift End?' (2021) <<https://www.washingtonpost.com/politics/2021/01/08/saudi-arabia-just-lifted-qatars-43-month-blockade-how-did-this-rift-end/>> accessed 1 February 2022

Uzun E, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu* (2nd edn, Seçkin Yayıncılık 2016)

von Bogdandy A and Rau M, 'The Lotus', *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (2006)

von Elbe J, 'The Evolution of the Concept of the Just War in International Law' (1939) 33 *The American Journal of International Law* 665

von Martens GF, *Compendium of the Law of Nations, Founded on the Treaties and Customs of the Modern Nations of Europe* (Cobbett and Morgan 1802)

Washburn AH, 'The Legality of the Pacific Blockade I' (1921) 21 *Columbia Law Review* 55

Westlake J, *International Law (Part II): War* (2nd edn, Cambridge University Press 1913)

White ND, *Keeping the Peace: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security* (2nd edn, Manchester University Press 1997)

White ND and Abass A, 'Countermeasures and Sanctions' in Malcolm Evans (ed), *International Law* (5., Oxford University Press 2018)

Wildman R, *Institutes of International Law (Vol. I.): International Rights in Time of Peace* (William Benning & Co 1849)

Wilson G, *The United Nations and Collective Security* (Routledge 2014)

Wilson GG, *Handbook of International Law* (West Publishing Company 1910)

——, 'Use of Force and War' (1932) 26 *The American Journal of International Law* 327

——, 'Use of Force and War' (1932) 26 *American Journal of International Law* 327

Winfield PH, 'The History of Intervention in International Law' (1922) 3 *British*

Yearbook of International Law 130

——, ‘The Grounds of Intervention in International Law’ (1924) 5 *British Yearbook of International Law* 149

Wintour P, ‘Qatar given 10 Days to Meet 13 Sweeping Demands by Saudi Arabia’ (2017) <<https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade>> accessed 1 February 2022

Wouters J and others, *International Law: A European Perspective* (Hart Publishing 2019)

Wright Q, ‘When Does War Exist?’ (1932) 26 *American Journal of International Law* 362

‘WT/DS526/6 - Communication from the Panel’ <<https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/526-6.pdf&Open=True>> accessed 1 February 2022

Wuerth I, ‘Compliance’, *Concepts for International Law* (Edward Elgar Publishing 2019)

Ziegler KS, ‘Domaine Réservé’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013)

Ziegler KS, ‘Jay Treaty (1794)’, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press 2013)

Zoller E, *Peacetime Unilateral Remedies* (Transnational Publisher Inc 1984)